

821(5)

3-47

Джирджи Зейнон
сестра харина
ар-рашида

جورجی زیدان

العباسه آخت الرشید

القصة التاريخية الكبرى

الر اللغة
تعمیة
الأکر ابانینة

دار الطبع و النشر « دنیبرو »
کیف

1979

Джірджі Зейдан сестра харуна ар-рашіда

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

Переклади з арабської
Ігор та Тетяна
АБОНЕМЕНІ Лебедикські

Видавництво художньої літератури «Дніпро»
Київ 1969

И (Араб)
3—47

Післямова
ІГОРЯ ЛЕБЕДИНСЬКОГО

Київська книжкова фабрика № 1.

7—3—4
115—69М

РОЗДІЛ I

ТАЄМНИЧІ МАНДРІВНИКИ

Учта закінчувалася, коли юний Мухаммед аль-Амін, нещодавно призначений за спадкоємця престолу, наважив купити білих рабів.

— О наймудріший з мудрих, чудова думка! — підхопив придворний улюбленець аль-Фадль ібн ар-Рабіх. — Можу тебе втішити. Як завжди, у мене точні відомості. Іудей Фанхас привіз до Багдада блідовидих вродливих дівчат.

— Ось і чудово! — поблажливо відказав аль-Амін. — Перебери цю справу на себе, мій вірний Фадлю. Завтра рано-вранці рушай до свого іудея і добери красунь.

Абу-ль-Атахія уважно підслушувався. Чуйним нюхом досвідченого інтригана він уловив дух великого бариша. Полагоджувати справи з багатими рабовласниками не була для нього новина. Він дуже поспішав. Дорога не легка: палац спадкоємця престолу знаходився в передмісті аль-Мухаррем у східній частині Багдада, а Фанхасове житло — в пагористій ділянці міста, на захід, де свого часу халіф аль-Мансур звів будинки для утримання рабів. Схилялося надвечір.

Абу-ль-Атахія був худорлявий і статурний. Виряджаючись у нічний похід, він скинув елегантний і багатий стрій, в якому повернувся з учти, розпустив чорні кучерики, надів на голову пом'яту чалму, замотав її, як простолюдець, і закутався в дешеву абу¹. Глянувши на нього, ніхто б і не подумав, що це поплічник спадкоємця халіфату.

Мандрівник спустився до Тігру і пішов уздовж ріки; він вагався: чи взяти човна і переправитися на другий берег, чи пішки дістатися до нижнього моста і заощадити дирхеми² на перевозі.

До цього останнього в глибині душі він схилявся більше. Про те, щоб найняти для подорожі верхового осла, як це завжди робили багдадці (в кожному провулку були хурмани),— він навіть не думав: кому потрібна марна трата грошей!

З-за стрімчака випливали білі вітрила. Великий човен обминув закруту ріки і, наче дратуючи самітного подорожнього, поплив уздовж берега.

На землю спало пишне покривало ночі. Змовкли пташині голоси, стихли тварини. До будівель аль-Кархі було ще далеко. Обабіч Тігру пролягали квітучі парки, в яких то тут, то там ховалися позаміські палаци халіфів, візирів, емірів.

Коли човен наблизився до берега, Абу-ль-Атахія гукнув:

— Ге-ей, ге-ей!

Керманич не ворухнувся: чи не чув, чи не хотів відповідати.

— Ге-ей, ге-ей!

Нарешті керманич обернувся і відказав:

— Ми не маємо часу.

Як це часто бувало, діставши відмову, Абу-ль-Атахія захотів допевнитися свого.

На човні матроси зняли вітрила і сіли за весла. Абу-ль-Атахія збагнув: це не вечірня прогулянка по Тігру, влаштована багатим багдадцем. До того ж виглядало на безмісячну ніч, непідхожу для розваг на річці.

— Ге-ей!

Керманич став на облавок.

— Чого горлаєш? Хто ти?

---

¹ Аба — шерстяний одяг, схожий на плащ.

² Дирхем — срібна монета.

— Чужосемець! Розумієш, чужосемець! — злегка калічачи слова, відповів Абу-ль-Атахія. — На ніч треба потрапити до кварталу аль-Харбійя. Не снай, як дістатися. Зласкався, господарє!

Керманич на хвилинку зник, потім з'явився знову.

— Добре, візьму!

Човен сповільнив плин, завернув і пристав до берега. Високого росту матрос підняв дощані східці, один кінець поклав на облавок, другий перекинув на побережну гальку.

Абу-ль-Атахія спритно збіг східцями, вклонився керманичеві і присів на лавочку біля знятого вітрила. Оглянувся. Човен уже відплив від берега. Четверо матросів налягли на весла. На прові горів смолоскип. Його нерівне світло виривало з сутінків фігури двох людей. Вони дрімали сидючи, схрестивши ноги. Це були чоловік і жінка, вбрані по-бедуїнському. Перед чоловіком стояли грубі черевики, які носять у Хіджазі. Біля жінки на палубі була постелена широка постіль, у якій спало двоє хлопчиків, напівприкритих гаптованою хусткою. Їхні голівки лежали в неї на колінах.

«За цим щось криється, — подумав Абу-ль-Атахія. — Вони не схожі на батьків. Не завадило б розгадати таємницю. Що ї казати, чудовий вечір!»

Човен провою розтинав темну гладінь ріки. Вітер ущух. Повітря було тихе і спокійне. Ні згуку — лише одноманітно-ласкаве дзюрчання води, що хлопосталася біля облавка, та легкі удари весел, і приглушені ритмічні сплески. Попереду з'явилися центральні квартали Багдада. Будинки були освітлені. Над Тігром лунали пронизливі вигуки муедзинів, які скликали віруючих до вечірньої молитви.

Хвилина була зручна, проминати нагоди не варто.

— Господарє! — звернувся Абу-ль-Атахія до керманича. — Чи є в тебе молитовний килимок? Щиро дякую!

Він пройшов на прову і, влаштувавшись ближче до бедуїнів, став навколішки. Замурмотів завчені слова молитви, а сам почав розглядати таємничих мандрівників. Чоловік і жінка середнього віку. Груба шкіра, глибокі зморшки, простий одяг невибагливих кочівників пустелі... Хлопчики, навпаки, плекані. Одному років п'ять, можливо п'ять з половиною, другий на рік-півтора молодший; видно, брати. Обличчя ледь засмагли, як у міських

дітей, очі злегка довгасті з гарними розрізами повік, довгі вії неначе припудрені дрібним розтертим вугіллям. Не схожі хлопчачки на синів бедуїнів. Зовсім не схожі...

Квапливо скінчивши молитву, Абу-ль-Атахія згорнув килимок і повернувся до керманича:

— Твої мандрівники, хосподаре, чужосемці, як і я? Свідки вони?

— Мій гість хоч і не жінка, проте дуже цікавий!

— Далеко від батьківщини всі чужосемці як родичі.

— Коли я брав тебе на човна, то не питався, хто ти, звідки ідеш і куди. Тебе це не стосується,— відказав керманич і повернувся до стерна.

Човен наблизився до першого міського моста. Від одного берега до другого тягнувся ланцюжок скріплених між собою барж. Позверх було настелено збиті з дощок кладки, якими проходили люди і худоба.

Щоб проплив човен, досить було потягти за ланцюга, і середня баржа відкривала прохід.

Ліворуч за облавком тяглися вогні міста-фортеці, збудованого ще халіфом аль-Мансуром. Попереду ледь виднівся другий міст. Як звичайно, такої пізньої пори його повинні були зачинити.

— Ну, вже час тобі висідати!— сказав керманич, відпускаючи стерно.

Гостра мова не припала до смаку Абу-ль-Атахії. Він уже хотів було сказати, хто він такий,— цього було б досить, щоб заставити себе поважати,— але передумав: не варто ризикувати.

Праворуч проплив замок Вічності, улюблений осідок Харуна ар-Рашіда. Його вікна освітлювалися різнокольоровими ліхтариками. Вогнів було так багато, що таємничі відблиски сягали розкішного парку, який облягав замок. Над Тігром носилися всілякі пахощі, серед яких можна було вгадати дух ладану, мускусу, анемонів і лаванди.

Абу-ль-Атахія проковтнув образу і полишив думати про мандрівників, всі свої гадки спрямував на майбутню оборудку з работоргівцем.

— Може, хочеш ти, хосподаре, висадити мене біля халіфського самка?— спитав він, пригнічений тим, що лишалася ще добра третина шляху.

— Ні, чужоземце, я висаджу тебе за мостом, на західному боці,— відповів керманич.

— Дякую тобі, хосподаре! Велике спасибі! — Абу-ль-Атахія поправив чалму, що була з'їхала на бік, тугіше затягнув паска і загорнувся в абу.

РОЗДІЛ II

СТОЛИЦЯ СВІТУ

За часів перших халіфів столицею ісламського світу було місто Ясріб¹. Коли трон перейшов до династії Омейядів, столицею став Дамаск. Аббасідів, які пізніше захопили владу, ревно підтримували перси. На всяк випадок Аббасіди покладали перебратися ближче до перського кордону, спершу до Куфи, славної торговельними зносинами, а потім на береги Євфрату, до міста аль-Анбар, де і помер перший аббасідський халіф Абу аль-Аббас на прізвисько Кривавий.

Після Абу аль-Аббаса халіфом став його брат аль-Мансур; він жорстоко покарав ворохобних шиїтів; як запевняють літописці, аль-Мансур боявся, що шиїтський верховод Абу Муслім аль-Хорасані захопить владу, тому і вирішив замордувати його.

Потім аль-Мансур покарав прибічників і послідовників горопашного Абу Мусліма аль-Хорасані — ті могли спробувати помститися за смерть свого ватажка; до речі, в деяких вілайетах² і справді почалися заворушення.

Шиїтів цілком би вибавили, коли б їх не взяв під захист шановний Муан ібн Заїде. Проте найбунтівничіші гурти були винищені до ноги...

Та й це не заспокоїло халіфа, який скрізь добачав зраду і квапливо вживав застережних заходів. Тоді й ухвалив халіф збудувати на мальовничому березі Тігру місто-фортецю: воно мало вигляд круга і було назване на честь засновника столицею аль-Мансура. В центрі круга звели розкішний Золотий палац, де осівся халіф зі своєю родиною; навколо, строго симетрично, поставили будинки меджлісів³, численні палаци для візирів,

¹ За переказами, там знаходиться могила Мухаммеда, аллахового посланця.

² Вілайет — край.

³ Меджліс — управа; збори.

емірів та придворних вельмож, відкрили добре обладнані ринки.

Місто-фортецю обвели трьома валами, за якими височіли товсті фортечні стіни з баштами. З зовнішнього боку стін розташувались укріплення. Вали поділили широкими, рівно уторованими канавами, по яких можна було вільно пересуватися. Останній, третій вал, облямовувався глибоким ровом з водою. Четверо фортечних воріт були розміщені одні проти одних. Вони звалися Басрські, Куфські, Сірійські та Хорасанські, відповідно до того, куди вели шляхи. Від воріт до центру міста-фортеці пролягали простолінійні вулички; вони сходилися на майдані перед халіфським палацом.

Аль-Мансур жив у Золотому палаці аж до того часу, поки його становище зміцнилося. Минуло кілька років, перш ніж халіф зважився залишити свою фортецю і відвідати палац, збудований біля Хорасанського тракту на самому березі Тігру і названий дуже влучно замком Вічності. Обидва ці осідки упереміж приймали Аббасідських халіфів; аж Харун ар-Рашид остаточно оселився поза фортецю.

Людність столиці за аль-Мансура швидко збільшувалася. Місця всередині міста-фортеці бракувало. Під нове будівництво відвели землі ар-Расафи на схід від фортечних стін. Там звели мечеть і палац, після чого халіф пристав на те, щоб його син аль-Махді вернувся зі своїм військом з Хорасану, де тривалий час перебував у напіввигнанні. Можливо, цей край було обрано тому, що тут кінчався Хорасанський тракт і війська не треба було пропускати через місто-фортецю. Землі ар-Расафи покрояли на ділянки і віддали воїнам під хати. Нове передмістя «Військовий табір аль-Махді» поступово розпросторювалося на південь і північ, де постали великі квартали аль-Мухаррем і Шемассія.

Наступні халіфи провадили будівництво далі. На обох берегах Тігру постали розкішні палаци: Зубейди — на заході, Джаафара аль-Бармекі і Мухаммеда аль-Аміна — на сході. В аль-Кархі оселилися чужоземці, що займалися гуртовою торгівлею, переважно перси. Північ аль-Харбійї замешкали араби. Тоді місто і було перейменоване на Багдад, а ще його прозвали столицею світу.

Благословенної доби Харуна ар-Рашида столиця халіфату поділялася Тігром на східну і західну частини; вони

з'єднувалися трьома мостами. Середній з них, найбільший, називався Багдадським. Кордони передмість і кварталів визначалися каналами, які підводили воду з Тігру і Євфрату, а також протоками і відногами обох річок. Найбільшими були канали ар-Радля і Джаафара. Добротні будинки городян потопали в садах і парках. Вільне місцеве населення жило в достатку. Прочувуючи надійні заробітки, зиск і подарунки, до столиці світу сходилися араби, перси, греки, турки, курди, вірмени, грузини, мешканці Індії, Китаю, Ефіопії та інших країв. Люди різних вір, сект і релігійних громад; ремісники, купці, баришники, злодії, работоргівці, поети, музиканти, вчені, співаки, оповідачі хадисів¹. Були серед них вільні люди, вільновідпущеники, раби — чоловічої і жіночої статі. У столиці халіфату продавали, купували, обдурювали, кували лихо, вигадували підступи, лестили владі й грошам заможних, а ті, не шкодуючи багатств, які легко набувалися, розкидали дарунки на сотні, а то й тисячі дирхемів. І не було в цьому нічого дивовижного. Потоки золота і срібла в державній казні та кишенях вельможних багдадців не збавлялися. Простому людові, прохачам перепадала лише дрібка тих багатств, але й цього було досить, щоб заспокоїти доконечну потребу.

РОЗДІЛ III

АБУ-ЛЬ-АТАХІЯ

Молоді роки Абу-ль-Атахія зжив нужденно, в маленькому селищі на півночі краю. З дитинства йому доводилося заробляти собі на харч. Він гончарив, складав готові глечики до плетеного кошика, на власних плечах односив на ринок до Куфи, де і збував за невисоку ціну.

З часом глечики вдавалися йому все ліпшими і більш гожими; можливо, хлопець зрештою і досяг би вмілості, коли б у його душі не зродився інший, казковий світ — світ поезії. Навіть перемішуючи глину, підліток підбирав риму і komponував рядки. Скільки дитячих, ще недоладних поем переслухали мовчазні глечики!

І ось одного разу Абу-ль-Атахія продав останню

---

¹ Х а д и с — переказ, легенда.

партію товару і, зібравши трохи грошей, подався до Багдада шукати щастя.

У ті далекі роки поети були в пошані і щедро підживлялися з невичерпної годівниці еміра правовірних. Перед халіфським меджлісом частенько проводилися поетичні турніри: хто краще прославить у віршах правителя, оспіває красуню, викаже свої почуття й пристрасті. Змагалися могли всі охочі без винятку.

Коли один з таких турнірів наближався до кінця, на кін вийшов соромливий сільський підліток. На чолі меджлісу сидів сам аль-Махді, емір правовірних, який став до влади по смерті батька, халіфа аль-Мансура. Спершу тихо, потім голосніше й голосніше лунали вірші різної сили й краси. Аль-Махді був настільки зачарований поетичним хистом незнамого юнака, який геть перевершив маститих поетів, що наблизив його до себе. Гончара ущедрили подарунками і ласкою; він став брати участь у халіфських виїздах, розвагах, полюваннях.

За спадкоємця аль-Махді—халіфа аль-Хаді—Абу-ль-Атахія вивищився ще більше і з свого боку так прихилився до молодого правителя, що коли той несподівано помер, зарікся компонувати вірші.

Еміром правовірних став Харун-ар-Рашид. Під час свята, яким супроводилася церемонія сходження на престол, новий халіф покликав до себе першого поета краю і звелів скласти на урочистість хвальні вірші. Абу-ль-Атахія, ще пригнічений смертю аль-Хаді, не міг скомпонувати ні рядка. Розгніваний емір правовірних наказав кинути поета до в'язниці. У камері розміром п'ять на п'ять шибрів¹ Абу-ль-Атахія не міг ні сидіти, ні лежати, ні випростати ніг. І тут, у кам'яному мішку, він склав славетну поему, в якій нарікав на свою щербату долю. Поема потрапила до придворного співака Ібрагіма аль-Мосулі, і той, добравши час, ризикнув виконати її за приявності халіфа. Наслухаючи гучних рядків, Харун ар-Рашид зазнав справжньої втіхи. Він пробачив унеласкавленого служителя муз і обдарував його п'ятьма тисячами дирхемів. З тих пір емір правовірних розлучався з Абу-ль-Атахією тільки під час хаджу². Поетові призначили велику платню, яка сповна видавалася дзвінкою

¹ Ш и б р — міра довжини, що дорівнює 22,5 см.

² Х а д ж — ходіння на прощу до Мекки.

монетою. Вміло використовуючи високе становище, колишній гончар від усіх приймав дарунки й приносини. Багатство його зростало. Попри свій поетичний хист, це була скупа й пожадлива людина, безмежний грошолоб і першорядний шахрай. Всякий спосіб вважав за придатний, коли він обіцяв хоча б кілька дирхемів. У 187 році хіджри¹ Харун ар-Рашид заздалегідь призначив першим спадкоємцем свого сина Мухаммеда аль-Аміна, і придворний поет зразу ж скористався з нагоди і дістав багаті дарунки як від самого еміра правовірних, так і від його дружини Зубейди, а також і від їхнього нащадка, спадкоємця престолу.

Аль-Амінів ішов тоді вісімнадцятий рік. Розбещений життям, не знаючи ціни грошам, юнак був марнотратником. Майже з дитячих років, зростаючи в розкошах, він прилюбився до втіх і насолод. Аль-Амін оточив себе співаками, поетами, зіпсутими хлопчиками, молодими рабнями; загруз у розпусті і нескінченних гулянках, роздавав ліворуч і праворуч подарунки, купував усе нових і нових підложниць.

У меджлісі аль-Аміна збиралися переважно гульгяї та балакуни. Одним з найвпливовіших людей став поет еротичного нахилу, цинік аль-Хасан ібн Гані, на прізвище Абу Нувас. Проникливі і далекоглядні мужі з успіхом використовували спадкоємця престолу та його матір у політичній боротьбі — як улюблена дружина, Зубейда мала на Харуна ар-Рашида великий вплив. Абу-ль-Атахія все це чудово знав і був аль-Амінів за свою людину.

За Аббасидів загрозливих розмірів набрало кровоміство. Слухняні і ласкаві рабині забавляли халіфів, але коли співжиття з підложницями через певні обставини припинялося, еміри відпускали їх на волю. Діти вчорашніх рабинь діставали права вільних громадян. Зубейда була рідною дочкою дяді Харуна ар-Рашида, і тому аль-Амін вважався єдиним халіфовим сином, родичі якого — чистокровні хашиміти².

Ті, хто хотів звернутися до еміра правовірних з клопотанням чи суплікою, а таких було немало, спочатку

¹ Хіджра — мусульманський літолік; починається з 622 року н. е. 187 рік хіджри відповідає 809 рокові н. е.

² Хашиміт — за легендою, нащадок Хашима, прапрадіда пророка Мухаммеда.

запобігали перед спадкоємцем престолу, звеличували його матір і на чім світ лаяли зведеного брата аль-Мамуна. Аль-Мамун був дотепний, освічений і талановитий, але це не мало жодного значення. Особливо старанно його ганьбив постійний учасник меджлісів спритний і лукавий аль-Фадль ібн ар-Рабіх. Батько вельможного придворця посідав місце візиря послідовно у халіфів аль-Мансура і аль-Махді, а тому і синок числив на високий щабель у державній ієрархії. Проте Харун ар-Рашид вирішив інакше, наблизив до себе одного з перших своїх сподвижників Ях'ю ібн Халіда аль-Бармекі і зробив візирем його сина Джаафара. Фадль зразу ж почав дошукуватися, як скинути суперника, і визнав за найперспективніше приєднатися до партії Зубейди та її сина. Розрахунок був простий: Зубейда ненавиділа персів і особливо Бармекідів¹, для цього у неї були поважні підстави — за допомогою візиря Джаафара Харун ар-Рашид затвердив другим спадкоємцем халіфату свого неправоложного сина аль-Мамуна. Подумати тільки, ще не так давно мати нікчемного вискочня була рабинєю-служницею у Зубейди!

Чекаючи щасливого повороту долі, Фадль ні на хвилю не відходив від аль-Аміна. Упадливо заходився він потурати несподіваній примсі спадкоємця престолу, що захотів придбати білих рабінь. Раніше, за звичаєм, у підложниці брали тільки жінок-азіаток, як правило, з жовтої раси. Білі рабині, певно, могли бути не менш придатними до любовних утіх і танців. Новина обіцяла придворній знаті бенкети і розваги, тому і припала до смаку вельможному панству...

РОЗДІЛ IV

АТБА

Опинившись на березі, Абу-ль-Атахія швидкими кроками перетнув Хорасанський тракт, що простягся далеко на північ, і пішов вузькою вулицею, яка дістала в народі назву Дороги до житла рабів. Крамниці були зачинені, але перехожі ще не встигли розійтися.

Фанхасів будинок скидався на палац візиря. І не дивно — работоргівець був дуже багатий. До його постійної

¹ Бармекіди — старовинний перський рід.

клієнтури належали халіфи, еміри, придворні вельможі. Одначе високого стану клієнти аж ніяк не зналися з Фанхасом, відвідувати його вважалося за ганебне. Як тільки работоргівець купував гарненьких рабів чи хлопчиків, він ширив інтригуючі чутки, і до житла рабів з'являвся халіфів посередник — поет, співак чи який-небудь улюбленець, щоб «подивитися товар» і скласти угоду. Абу-ль-Атахія виконував цю місію неодноразово і кожного разу з великим баришем.

Такого пізнього часу він прийшов до іудея вперше. Попри своє багатство, Фанхас жив скромно, вечорами не втішався слуханням пісень, музики, не тягнувся до пиятики, любовних утіх. Старий улягав єдиній непозбутній пристрасті: здобувати гроші, пакувати скрині золотом; чим більше вправлялися і витончувалися в любовщах імениті багдадці, тим більше гараздував работоргівець.

Абу-ль-Атахія добре знав, що, як заходить сонце, Фанхас сідає вечеряти, а коли мусульмани йдуть до вечірньої молитви, вкладається спати. У цей час і збирався поет розбудити іудея — вчувши зиск, той не стане злоститися. І все-таки він дуже зрадив, побачивши, що будинок работоргівця яскраво освітлений. «Чудово! Мені добре ведеться» — підбадьорив себе Абу-ль-Атахія, звертаючи ліворуч на алею, що вела до садиби. Але несподівано поет почув притишену розмову і гам.

Біля воріт були люди. Погонич бив мулів, що вперлися і не хотіли йти далі, а їздці просили вкоськати тварин. «Дивно — угод уночі не складають, а гостей у Фанхаса не буває,— подумав поет, придивляючись, і, собі на диво пізнавши бедуїнів з дітьми, зразу сховався за дерево: — Можливо, хлопчики — раби, і їх привезли на продаж? Не зайве було б з'ясувати певніше... А втім, неймовірно, чоловік і жінка не схожі на перекупників. Вони — бедуїни, а вільні мешканці пустелі гидуєть работоргівлею. Що ж усе це значить?»

Легка тінь ковзнула вздовж акацій і сховалася за виступом будинку. Звідси було не тільки видно, але й чути.

Бедуїн тим часом скочив з мула, зняв хлопчика, посадив його на плече та, підійшовши до брами, узяв молотка, що, як водилося в Багдаді, лежав біля дверей, і сильно постукав. Жінка принесла другу дитину.

— Як ти гадаєш, Ріаше, на нас чекають?

— Напевне! Хіба ти не здогадуєшся! Дивись, усі вікна освітлені. Ми дуже запізнилися. Пані неначе сидить на жаровні з розпеченим вугіллям.

Чиста вимова незнайомих навіть віддалено не нагадувала гортанної мови хіджазців, мешканців Мекки чи Медіни, і зовсім не в'язалася з бедуїнським убранням: так могли говорити тільки багдадці родом. Не залишалося жодних сумнівів — щоб їх не пізнали, вони, як у ті часи часто робилося, мандрували перевдягом.

Абу-ль-Атахія побачив, як у брамі прочинилося маленьке віконце. Ручний ліхтарик освітив кругле обличчя білої жінки, гарний чутливий рот, зігнуті дугою тонкі брови, великі іскристі очі. Жінці перейшло за тридцять, та вона виглядала молодою і вродливою.

— Нарешті, Ріаше! — вигукнула вона радісним і на диво знайомим співучим голосом, звуками якого хотілося втішатися без кінця. — Чому так пізно?

«О алла́х! — зітхнув Абу-ль-Атахія і відчув, як защеміло серце. — Незрівнянна красуня! Скільки привиби і яка схожа на...»

Десять років тому, навіть трохи більше, поет був закоханий. Уперше і востаннє в житті. Почуття залишилося тоді невисловленим, і рана у враженому серці кровоточила й подосі. Ось і тепер, варто було тільки побачити схожу жінку, почути ласкавий голос, як знову не відпускає знайомий біль.

— Не з нашої провини, люба! — приязно відказав Ріаш. — Спитай у Барри, скільки нам довелося попомучитись. Наш пан, хай зробить його аллах ще могутнішим, протримав нас майже до самого вечора. Ми прямо від нього. Пані вдома, Атбо?

«Атба, — ледве не вигукнув Абу-ль-Атахія. — Атба! Чи це ти, Атбо?!»

Серце запало й завмерло. Потім шалено закалатало. За часів халіфа аль-Махді, коли поетова кар'єра тільки починалася і коли білих жінок при дворі використовували хіба що як служниць, Абу-ль-Атахія ніжно покохав блідовиду рабиню, уславив її у віршах. Атба трималася невідступно і холодно. Халіф не помічав поетової жаги, і тоді Абу-ль-Атахія вдався до маленької хитрості, яка, на лихо, виявилася згубною. Та хто б те міг передбачи-

ти. На свято ноуруз¹, коли належиться приносити почестки, Абу-ль-Атахія подарував емірові правовірних саморуч виготовлену вазу. До глини були домішані запашні смоли, і від вази пахтіло. На стінках було виритовано чотиривірш з недвозначним натяком:

Душа моя втрапила в любощів пастку:
То відчай залле, то радість огорне.
О славний Махді, появи свою ласку —
Життя без білявки, мов ніченька чорна.

Халіф хотів подарувати рабину — дивні ці поети, випрошують нікчемних дарів,— але Атба вигукнула:

— О еміре правовірних, невже ти збираєшся віддати мене гончареві, який, замість годуватися з свого ремесла, торгує віршами?!

Вигадливість і дотепність рабині була оцінена по заслужі, аль-Махді залишив дівчину в спокої, заборонив поетові славити її у віршах, а для втіхи відміряв йому рівно стільки золота, скільки увійшло до вази. Але Абу-ль-Атахії тоді, мабуть єдиний раз у житті, не треба було золота. Атби він більше так і не бачив. По смерті аль-Махді раби припали різним господарям, і сліди дівчини загубилися...

26938

РОЗДІЛ V

БУДИНОК РАБОТОРГІВЦЯ

Віконце у брамі скригнуло, і воротар відчинив масивні двері.

Першим поріг переступив Ріаш. На його плечі спав хлопчик, обнявши рученятами шию мужчини і схиливши до неї свою кучеряву голівку. Довге волосся спадало на спину, прикривало куртку. Слідом за ним зникла у вузькому прорізі дверей Барра з другим хлопчиком, якого вона дбайливо несла перед собою. Кволі відблиски ліхтарика ненадовго затрималися біля воріт, перетнули широкий пустий простір перед будинком і зникли у внутрішньому двірку. Знадвору, перед огорожею, погонич завернув неслухняних мулів і лаючись погнав їх униз по алеї.

¹ Ноуруз — день перського Нового року.

Абу-ль-Атахія не ворухнувся — несподівана зустріч змусила його забути про справу, ради якої він завітав до работоргівця.

Спогади, спогади, як багато ви важите для людини, як обіймаєте душу! І все ж час бере своє. Поступово думи про минулі роки поступилися назад, даючи місце іншим гадкам. Все сильніше об'являлися набуті при халіфському дворі звички і схильності. Вони стали мовби другою натурою, зроджували одне питання за другим, та ті не знаходили відповіді...

Що то за нічні відвідувачі у Фанхаса? Нащо їм маскарад? Вельможний пан, пані, хлопчики... Що це? Чи можна за цю таємницю урвати шмат грошей? Жадоба інтриг снувала в його голові новий план дій.

«Не треба квапитися, тепер це ні до чого,— вирішив він, відраховуючи секунди,— над усе обережність. Ага...»

Скрипнув засув, воротар зник.

«Чекай-но, ще не час... Щоб ніхто не запідозрив, наче... Я нічого не бачив і нічого не знаю. Але довго чекати також не можна, а то всі поснуть...»

Абу-ль-Атахія вийшов зі свого сховку, взяв молоточок і кілька разів постукав у браму.

— Хто там ще? — долягло із внутрішнього двірка. Голос був чоловічий, хрипкий.

Абу-ль-Атахія постукав знову. У брамі прочинилося віконце і висунувся чорношкірий вид воротаря Хайяна.

— Кого ще несе? — пробурмотів негр, не пізнавши нічного подорожнього. Потім він розгледів поета, якого бачив не раз, і швидко змінив тон.— Це ти, пане мій гожий! Заходь, заходь! Чом так пізно? Скоро аллах відрахає північ...

— Ох, і стомився! — тяжко зітхнув Абу-ль-Атахія, проходячи на подвір'я.— Господар удома?

— А де йому бути, пане мій гожий. У тебе нагальна справа?

— Ночами не ходять у гості, Хайяне. А в справах рідко заглядають. Лише коли потреба є. Я б не постукав, якби не побачив, що будинок освітлений, як на весіллі. Чи й справді не весіллі у вас часом, га? Я ще ніколи не чув, щоб Фанхас не ліг спати після вечері. Розповідай, що то за свято! Може, до господаря приїхав близький друг? Га? Чого ти мовчиш? Люблю, коли приїздить друзі!

Абу-ль-Атахія з посмішкою підштовхнув воротаря, який ішов трохи попереду.

— Спати не дають! От безпутна ніч випала! — буркнув негр і, наче злякавшись власних слів, додав:— Повідомити господаря?

— Певна річ! А де він?

— У себе. Піду скажу.

Довгою галереєю, з обох боків якої горіли свічки, вони дісталися до сходів, піднялися на другий поверх, звернули до вітальні. Будинок здавався вимерлим: ні слуг, ні рабів. Тиша. Жодних ознак життя. Вітальня потопала в темряві. Воротар приніс з галереї свічку, попросив поета зачекати, а сам рушив до Фанхаса.

За хвилину Абу-ль-Атахія теж зібрався вийти з вітальні. Непомітно зазирнув у розчинені двері — він сподівався дізнатися, де знаходяться нічні гості; розміщення внутрішніх покоїв він знав, міг ухопити тропу і тому сподівався на успіх. Але в цей час за стіною, десь зовсім близько, почувся хлоп'ячий сміх і зразу ж урвався. Як не прислухався поет, більше ніяких звуків не долинали. Повернувся Хайян.

— Як бути, пане мій гожий? Господар уже вклався спати. Будити його чи не варто?

— Що ти! Що ти! — зрадів Абу-ль-Атахія.— Хіба годиться турбувати Фанхаса, коли він ліг спати?! Краще я почекаю до ранку. На світанку ми швидко домовимося. А зараз, по щирості, мені так хотілося б відпочити.— Абу-ль-Атахія потягнувся, солодко позіхнув і потер очі.— Аллах звелів спати вночі.

— Ти, пане мій гожий, вже вечеряв? — Не знаючи, як краще вчинити, залишити гостя на ніч чи ні, воротар од хвилювання аж почав заїкатися.— Хіба, при-при-принести щось їстівне? Під-під-живитися, то зразу по-полегшає.

— Дякую, Хайяне, ти послужливий, люб'язний. Я не голодний. Просто стомився, їхав на коні і зовсім розбитий. Як на те, відпустив слугу! Тепер і додому не добудешся. Не йти ж пішки. А мула, мабуть, не знайдеш так пізно.

— Коли тобі треба їхати, то в нашій стайні скільки хочеш мулів. Вибирай будь-якого!

— Розумію, розумію, але справунок неабиякий, з баришем! Удосвіта, значить, знову треба їхати...

— Навіщо, пане гожий, навіщо?! — злякався Хайян, зразу ж утямивши, що господар буде невдоволений, коли відпустити гостя, який приїхав у справах.— Це я до слова про стайню. Залишайся на ніч! Куди тобі їхати?! Вранці поговориш!

— Хіба справді залишитися? — непевно мовив Абуль-Атахія.— Сподіваюся, з аллаховою поміччю справунок дасть чимало дирхемів.

— Не випадає тобі, пане мій гожий, залишати наш дім, ніяк не випадає!

Захланний на гроші, Фанхас був скнарий уподвійні, коли йшлося про великий зиск. Чи доходило при цьому до того, що було гріхом з точки зору людської моралі,— зовсім не важило. Його цікавив тільки кінцевий здобуток у вигляді золотих монет. Хай педантичні цураються обману, брехні. Він не слабує на недугу з безглуздою назвою совість. Кумедні люди! Витворили примарне уявлення про життя і всіма силами пнуться до дріб'язку, звеличують його. Ну що таке честь, заради якої дурень випускає нагоду розбагатіти чи накладає здоров'ям? Хіба коли-небудь честь нагодувала голодного, зігріла замерзлого?.. Марнота, омани... Золото — ось сила і влада світу, ось потужне берло, і хто його схопив, перед тим і халіф схилить голову.

Принципи, яких додержувався Фанхас, не були таємницею для його слуг, рабів і постійних завітальників. Хайян заходився старанно умовляти Абуль-Атахію залишитися, а той неохоче погодився.

— Будь ласкавий, пане мій гожий, спочивай собі до ранку.

— Так, так. Але мені не заснути при світлі. Знаєш, я не звик...

— Не турбуйтеся, свічки буде загашено.

— А на чім спати?

— Я проведу тебе туди, де зручно.

— Чи це далеко? Гм, може, краще тут.

— Навпроти, через коридор.

— Ах, навпроти. Ну, тоді інша річ. Я, мабуть, залишуся.

Воротар відчинив двері. Вони вийшли до коридору. Абуль-Атахія озирався і прислухався.

Хайян відчинив спочивальню.

— О, яка догідна постіль! — вигукнув Абуль-Атахія,

побачивши прикрите пухнастим килимом невисоке ложе.— Присягаюся аллахом, тут чуєшся, як удома! Я бачу, ти добре подбав, щоб я встиг виспатися. Дякую тобі.

Воротар зрозумів натяк, пішов. Абу-ль-Атахія зняв чалму і абу, одягнув нічну шапочку, що лежала на постелі, і став терпляче чекати. Коли вогні в коридорі згасли, він вийшов на галерею і, тримаючися стіни, просунувся праворуч, туди, де крізь щілину у дверях пробивався вузький жмутик світла.

РОЗДІЛ VI

ВИВІДУВАННЯ

Те, що він побачив згинці крізь шпарину в дверях, скидалося на казку.

Посеред пишно опорядженого покою, на розкішному ложі сиділа гордовита жінка років двадцяти восьми. Очі затуманені, в куточках застигли сльозинки. І важко було зрозуміти, чи від горя, чи від радості. Жінка пригортала до грудей хлопчиків, які сиділи в неї на колінах, тих самих хлопчиків, що їх уночі привезено до Фанхаса! Вона трималася з гідністю. На своєму віку поет бачив багато гарних дівчат, підложниць і рабинь, але не міг навіть уявити, що на світі є жінка з такою величною поставою. Вона гордовито обіймала дітей і плакала. Не виглядала красунею, але скільки в ній було чари й поваби. Її великі очі випромінювали щось особливе. У них не відчувалось і тіні млости. Погляд був пронизливий, чистий, і приховати від нього що-небудь, здавалося, дарма. Шкіра незнайомки не відзначалася білістю, вона була кольору загниченої пшеничної скоринки. Жінка мовчала, але всі її почуття відбивалися у виразних рисах і легко читалися на обличчі, яке цілком можна було прийняти за дзеркало душі. На високе чоло спадала тугра¹, яку носили тільки представниці династії Аббасидів: птах з великими смарагдами замість очей і рубіновими крилами — герб роду, інкрустований правдивими діамантами. Вони гарно ряхтіли, каміння виблискувало, наче покій освітлювався не свічками, а благородним

¹ Т у г р а — прикраса, що нагадує тіару.

сяйвом незліченних коштовностей. Ковтки у вухах зроблені на взір перлових віночків, і кожна перлина розміром з голуб'яче яйце. Шюю окрашало діамантове кільце бездоганної шліфовки. Вбрання жінки зшите з дорогого блакитного на колір матеріалу, оздоблене витонченою вишивкою. Голову, плечі і спину вкривала облямована золотими візерунками гранатова вуаль.

«Хто це?! — ледь не вигукнув приголомшений Абу-ль-Атахія — Кому належить ця жінка? Вона гідна самого Харуна ар-Рашида! Але що вона робить у будинку работоргівця? Ну й поталанило мені! Така таємниця коштуватиме великих грошей».

У кутку покою на підлозі поважно розмістилися бедуїни. Ріаш був похилішого віку, ніж здавалося у човні, голову його вкрила густа сивина. Що являла собою ця людина, залишалось незрозумілим. На обличчі ніяких відрухів, безстрашний, неприязний погляд, у позі — шанобливість. А Барра більш за все скидається на колишню рабину.

Несподівано Абу-ль-Атахія помітив Атбу. Вона розмовляла з красунею, щось говорила, судячи з виразу обличчя — приємне і ласкаве. О аллах, він ніколи не бачив її так близько, та ще з непокритою головою: чорні хвилі пишних кіс, десять косичок, і на кінці кожної — пробита біля пруга золота монета чи просвердлений червоний камінь, на руках браслети, навколо шиї намисто, рожева суконка з малюнком молодих пагінців, неначе на живому тілі зелені вени, переплетені поміж собою.

Відчувши дрож у колінах — все це від того, що незручно було стояти, — Абу-ль-Атахія переступив з ноги на ногу. Серце калатало так сильно, що, здавалося, ще хвилина і його удари будуть чутні в покої. Він повернувся другим боком, притулив вухо до шпарини у дверях. Спершу дочув поодинокі, голосно вимовлені слова, потім цілі фрази, і ось уже ніщо не минало уваги.

— Тобі не загрожує небезпека, сейїдо!¹. Ну, годі плакати! — переконувала Атба.

— Серце підказує мені, що я бачу малят востанне, востанне обіймаю їх, цілую, пригортаю до грудей! — відповів низький грудний голос.

— Благословення аллахові! Нічого не змінилося.

---

¹ Сейїда — пані.

Хіба Ріаш не з'явився сюди, як тільки ти покликала?! Настане, нарешті, день, коли ти навіки злучишся з дітьми!

— О Атбо, ти говориш нерозумне. В руках мого тирана необмежена влада. Ця людина не має жалю й спочуття. Хай навкіл гинуть від спраги, сохнуть від кохання, йому все байдуже. Він, як і раніше, розкошуватиме і вимагатиме негайного dokonання своєї волі.

— Та, на жаль, сейідо, всі чоловіки однакові. Вони господарі і вони люблять себе куди більше, ніж нас. Їм дозволене те, що нам заказане. Чоловік має кілька дружин, і до того ж йому служать рабині, підложниці. А бідна жінка не має права навіть вийти заміж за того, кого любить і хто її кохає. Коли я...

— Ой Атбо,— обірвав низький грудний голос,— і все ж ти не знайдеш жодного чоловіка, який вчинив би так, як мій тиран, дарма що він мені рідний брат. Я найбездольніша жінка, Атбо. Брат віддав мене заміж за людину, котру, як ти знаєш, я покохала і котра кохає мене, і після цього брат заборонив нам те, чого аллах не відмовляє найнікчемнішим своїм створінням. Хіба це не ганьба? Хіба чесно під страхом смерті роз'єднувати подружжя?

Розмова урвалася. Абу-ль-Атахія почув голосні схлипування. Першою опанувала себе Атба.

— Бачиш, сейідо, все це незрозуміло,— мовила вона рішуче,— емір правовірних, хай береже його аллах, мав на думці тільки фіктивний шлюб. Візир, поза всякими сумнівами, гідна людина, але подумай, хто він такий? — всього-на-всього вільновідпущеник-перс. А ти — халіфова дочка, сестра халіфова, прямий нащадок пророка Мухаммеда. Все може статись. А що, як тобі доведеться одружитися з одним із кузенів, і цього разу вже не фіктивним шлюбом, яким є для всіх твій теперішній шлюб?

— Облиш правити завчену науку, Атбо! Хочеш довести, що я не маю рації. Дарма! Ти сама себе ошукуєш. Але я не така! Коли брат уважає, що дитина, понесена від вільновідпущеника, зганьбила б халіфат, то чому він сам набув з рабинями синів і підняв їх до сану спадкоємців престолу? Ти знаєш, про кого я говорю. Чому братусь не перебуваєтьсЯ законним шлюбом, ну хоч би з кузеною Зубейдою? До речі, він запевняє, що любить її. Ну що то за кохання! Ним керує не розум,

а дикі пристрасті. Я — жінка, і він вважає, що має право мене тиранити. Зрештою, про що говорити — він тиранить усіх. Зрозумій, Атбо, серед хашимітів нема рівних візиреві. Чому нам забороняють зустрічі? Хто дозволив так ставитися до сестри? Адже я замужжю. І все одно бачуся з чоловіком, не зважаючи на погрози. Я кохаю його! У нас двоє малят. Наше кохання не злочин, хоча й доводиться ховатися з ним від людей. Коли цьому буде край, коли?! Мені набридло тремтіти при думці, що нашу таємницю можуть викрити.

РОЗДІЛ VII

АББАСА — ГЕРОІНЯ РОМАНУ

Абу-ль-Атахія здогадався: в кімнаті знаходилась Аббаса, рідна сестра Харуна ар-Рашіда. Скільки про неї точилося пліток і поговорів! Йому самому не довелося зустрічатися з матроною високого стану — він мав справу з жінками іншого штибу. Зайнятий інтригами у колах придворців, він мало цікавився жіночою половиною халіфського роду і тепер, зігнувшись біля дверей і потираючи спину, гарячково відновлював у пам'яті напівзабуті розповіді.

У найближчому околі Харуна ар-Рашіда виділялося двоє людей: візир Джаафар ібн Ях'я аль-Бармекі і халіфова рідна сестра Аббаса. Обоє мали видатні здібності.

Молодий Джаафар був розумним і далекоглядним порадником, без якого не розв'язувалася жодна державна справа. Юна Аббаса вміла спрямувати розмову потрібним річищем і в разі потреби — різні бувають справи — першою пропонувала вихід із скрутного становища.

Харун ар-Рашід знав про чесність і непідкупність своїх помічників і довіряв їм. Та, на лихо, мусульманський етикет якнайсуворіше забороняв незаміжній жінці бувати в чоловічому товаристві і тим більше брати участь у меджлісах. Переступати узвичаєне не міг навіть халіф.

І тут хитрий емір правовірних знайшов вихід, який здавався йому блискучим. Справді, що могло бути простішого, ніж скласти фіктивну шлюбну умову і видати

Аббасу заміж за Джаафара! Про фактичне одруження, само собою зрозуміло, годі було й говорити. Візир у багатьох відношеннях був гарною партією, але як вільно-відпущеник і перс не годився в батьки майбутнім спадкоємцям халіфату. Шлюбною умовою передбачалося, що юнак і дівчина могли бачитися тільки за приявності халіфа, а вечорами повинні роз'їздитися в окремі палаци. На меджлісах, як і личить законному подружжю вищого рангу, вони займали місця поруч. Так сплило багато років... Все, здавалося, продумане і передбачене.

Абу-ль-Атахія не міг побороти радості. Доля всемогутнього Джаафара ібн Ях'ї аль-Бармеки в його руках! Сам поет, звичайно, не полізе до бійки. О, він досить розумний, щоб залишитися в тіні і без зайвих хвилювань взяти побільше динарів. У візира багато ворогів, вони не будуть скупитися...

Але кому вигідніше продати таємницю? Можливо, не відкладаючи в довгий ящик, Фадлю, як тільки той прибуде до Фанхаса за рабіннями? Він так ненавидить Джаафара ібн Ях'ю!

В носі у нього засвербіло, і він ледве не чхнув. Вчасно встиг потерти кінчик носа. З кімнати долетіли Атбині слова:

— Прощайся з дітьми, сейїдо! Час уже. Ти здолала тисячі завад, усе буде добре. Звірся на волю аллахову, і він прихистить тебе!

Аббаса пригортала старшого сина, цілувала йому чоло, шию, груди. А хлопчик здивовано посміхався до неї, не розуміючи: чи мати хоче забавити його і тому так кумедно і ласкаво цілує; чи вона засмучена, але навіть тоді сміється крізь сльози? Звідки було дитині, яка ще не зазнала в житті лиха, збагнути материні переживання!

Його зацікавлення обмежувалися тим, як би побавитися в піскові, покидати паці, приголубитися до матері і зараз же втекти, штовхаючи колесо чи підкидаючи м'яча. А ще краще набрати дрібного каміння і побудувати з нього справжній палац чи з глини виліпити фігуру. Випадково побачивши мертвого фелаха¹, він говорив: «Дядько спить». Нерухому, застиглу гадюку уважав за мотузку. Він не боявся розлуки, бо не мав уявлення

---

¹ Ф е л а х — селянин.

про випадкові і жорстокі удари долі. Більше за все на світі любив кішку тільки тому, що вона не стомлювалася бавитися з ним. Коли б він мав прирученого птаха, якого б дуже уподобав, і коли б цей птах одного разу відлетів, ось тоді, може, він задумався б і над материнською любов'ю, зрозумів би, що дитина для матері дорожча за останній віддих, вона як невід'ємна часточка її тіла, її душі. Але такого птаха у Хасана не було.

РОЗДІЛ VIII

НЕСПОДІВАНКА

Хлопчик розсміявся; його личко засяяло радістю, жести були наївні й чарівні. Аббаса посміхнулася крізь сльози. «Який жаль, що нема майстерного різьбяр, — подумала вона, милуючись сином, — він би вирізьбив фігурку маленького божка».

Другий хлопчик ревниво глянув на матір. «Подумати лишень, мати пестить Хасана, а не мене! — здавалося, говорив його погляд. — Цього не буде!» Хусейн відіпхнув старшого брата і запосів материні груди.

Аббаса повернулася до Атби, в її очах можна було прочитати: «Чи не правда, чудові хлопчики?»

— Запевняю тебе, — прошепотіла вона, — з ними я ладна жити в пустелі, в злиденному шатрі, і буду щасливішою, ніж у палаці. О, коли б аллах дав мені таку радість!

— Аллах всемогутній, сейїдо! — відповіла Атба. — Але ж ти забула, час повертатися додому. Світанок уже близько. Коли б не зустріти когось на шляху... Це небезпечно...

— О, як тяжко покидати малюків, Атбо! Віддяч Ріашеві. Візьми з тих грошей, що я тобі дала уранці.

Ріаш одержав жменю дирхемів, підійшов до пані і поцілував їй руку. Те ж саме зробила і Барра.

— Дякую тобі, сейїдо!

— Мені не доведеться напучувати тебе, — відказала Аббаса. — Ти добре знаєш, Хасан і Хусейн — дві половини мого серця.

Несподівано старший хлопчик зрозумів, що настав

час розлуки, пригорнувся до матері, погладив її гарячу долоню, насилу проковтнув застряглий у горлі клубок і вигукнув здавленим голосом:

— Мамцю, я не хочу розлучатися! Ні з тобою, ні з татом! Мамусю, не залишай нас!

На очі йому набігли сльози. Аббаса здригнулася. З перших хвилин зустрічі вона більше за все боялася розлуки, стримувала себе, напружувала всі сили, боролася сама з собою і наче вже опанувала себе, та почуття, що вирвалися з глибини хлопчикової душі, враз перебороли її.

— Як було б, синку, гарно...— вигукнула вона приглушеним голосом, і, знепритомнівши, впала на ложе.

Атба кинулася до пані.

— Йй недобре! Вона зомліла!

Потім схопила свічку і побігла до виходу. Абу-ль-Атахія ледве встиг відскочити набік, але схватитися не було де. Двері відчинилися, і Атба вибігла на галерею.

— Води! — крикнула вона поетові, узявши його за слугу.— Хутчіше принеси води!

Абу-ль-Атахія сторопів і не рухався з місця; дивився в очі розчервонілій жінці, яка колись була йому дорожчою за всіх на світі.

— Ну, чого ти стоїш, бовдуре! Кажуть же тобі, принеси води! О аллах, ніколи не бачила такого йолопа! Ніколи не...

Атба затнулася на півслові і, закривши обличчя руками, метнулася набік.

— Ти?! Що ти тут робиш?! У спідній білизні, в нічній шапочці. Фу, як не соромно! Навіщо ти сюди прийшов? Що все це значить?! — вискнула вона злякано, побігла вздовж галереї і щезла в приміщенні для слуг.

Оговтавшись від несподіванки, Абу-ль-Атахія вилаяв себе за необережність і шурхнув до своєї кімнати.

За кілька хвилин, коли Аббаса прийшла до пам'яті, Атба згадала випадкову зустріч.

«Заради мене він прийшов чи знову якась витівка? Той, хто приятелює з Фанхасом, не може похвалитися чистою совістю. Невже він настільки пустився берега, що, розкривши таємницю, викаже сейїду? Довіряти йому не можна... Треба вжити запобіжних заходів... Переговорити з панею? Ні, вона ледве спам'яталась і, мабуть, від таких новин знову знепритомніє. Слід діяти за власним

планом. І, здається, дещо вже вимальовується. Так, так вимальовується... Це єдиний шлях до порятунку. Треба, таким чином, забезпечитися...»

Атба покликала Ріаша і тихо, щоб не чула пані, сказала:

— Будь ласкавий, забери Хасана і Хусейна. Поклич сюди воротаря.

Хайян з'явився заспаний, з опухлими очима.

— Чого бажаєш, сейїдо?

— Тихіше ти, опудало! — урвала його Атба. — Проведи Ріаша. Пані так наказала. Добудь човна, щоб вони безперешкодно дісталися додому.

РОЗДІЛ ІХ

ТРИВОГА

На знак покори Хайян поклав руку на голову і потягнувся до дверей.

Немає нічого неприємнішого за хвилини нудного чекання. Атба змучилася від усіляких припущень: негрові не пощастило знайти човна, за дітьми встановлено стежу, бідолах схопили...

Коли рипнули вхідні двері, Атба не стрималася й побігла назустріч Хайянові. І тільки дізнавшись, що діти гаразд доїхали, вільно зітхнула. Ради обережності вона відвела воротаря набік і дала йому гаманця:

— Передай панові Фанхасу від сейїди!

Потім виїняла хустку з загорнутими в ній монетами і віддала негрові.

— Сейїда дякує тобі за послуги. — І не встиг воротар спам'ятатися, як запитала: — Абу-ль-Атахія давно вже в будинку? З чим він завітав?

Хайян відповів без роздумів і вагань. Атба зрозуміла, що він говорить правду.

— Послухай, у мене до тебе одне прохання, — сказала вона по короткій паузі. — Я зараз мушу йти... У мене важлива справа. Ненадовго. Не випускай Абу-ль-Атахію, доки я не повернуся.

Здивований Хайян боявся пообіцяти дуже багато. «Мало що заманеться жінці! Отак і прочухана заробиш.

Як-не-як Фанхас прихильно ставиться до поета. Спробуй тут затримати!» — подумав він і мовив уголос:

— Бачте, я маленька людина. Господар має право звеліти, що захоче. Хіба можу я...

— Абу-ль-Атахія не повинен вийти з будинку до мого повернення, — перебила Атба. — Передай господареві, що так наказав сам Харун ар-Рашид.

Ім'я еміра правовірних завдало воротареві жаху, на що, власне, і числила Атба. Він знав: багата пані час від часу наймає покій у Фанхаса, але хто б міг подумати, що в неї стосунки з халіфом!

— Слухаюся і скоряюся, — вигукнув він, схилившись майже до самої підлоги, — все передам господареві.

— Дивися, не забудь, а то доведеться нарікати на себе. Тепер швидко споряди коней...

По від'їзді жінок переляканий Хайян сів біля брами. Вже почало світати...

Тим часом Абу-ль-Атахія, ціпеніючи від жаху, зачинився в покої, ліг на ліжку і став прислухатися. Чи не лунають голоси слуг, посланих покарати його, чи не шелестять сандалі невідомого вбивці? Зненацька перед ним з'явилася Атба. Поет схопився і метнувся в темряву. Примара зникла.

— Тьху! — сплюнув він спересердя. — Треба ж було привидітися!

З вікна, що виходило у двір, долягли брязкіт вуздечок і пирхання мулів. Абу-ль-Атахія обережно відчинив віконниці, став навшлиньки... Від'їздили Ріаш, Барра і хлопчики... Незабаром він побачив, як вийшли дві жінки, закутані в абу. Худорлявий хлопець, мабуть конюх, вивів коней, підтримав стремено, допоміг сейїдам сісти верхи. Вершники хвацько рвонулися з місця, проскочили крізь відчинену Хайяном браму.

«Може, вона мене не впізнала?» — подумав Абу-ль-Атахія і якимось зразу заспокоївся від цієї думки. Він не був охочий довго побиватися та мордувати себе страхом і взявся обмізковувати справу з Фанхасом. Не зважаючи на нову інтригу, він зовсім не збирався прогавити орудку з білими рабнями і думав побачити работоргівця, як тільки той прокинеться.

НОВІ ВІДВІДУВАЧІ

Алеєю, що вела до Фанхасового будинку, рухалася кавалькада вершників, іржали молоді ситі коні, цокотіли копита, брязкала зброя. На парчових накидках, які звисали з випечених крупів чистокровних арабських скакунів, виднілися герби спадкоємця престолу Мухаммеда аль-Аміна. Очоловав мальовничий гурт молодий мужчина в розшитому золотими нитками плащі.

— Певно, работоргівець ще хроче,— вигукнув він, наближаючись до брами.

— Ми його швидко розбурхаємо брязкотом мечів,— відповів вершник, який скакав поблизу, і вигукнув, звертаючись у бік будинку:— Гей, вошива тварюко, відчиняй ворота!

— Чого доброго, іудей з переляку подумає, що з'явилися грабіжники з великої дороги. На біса нам його гроші і тим більше життя,— розсміявся Фадль. Це саме він прибув по білих рабінь.— Присягаюся аллахом, нам ні до чого грабунки й гвалт. Емір правовірних проводить дуже мудру політику. Однією рукою він платить купцям і торгівцям, наповнюючи їхні скрині дзвінкою монетою, а другою за допомогою податків і поборів перекладає золото до своєї казни. Чудовий кругообіг! Це цілком нас задовольняє. Збавити Фанхасові віку було б злочином проти держави. Халіфському дворові потрібні раби й рабині, а старий знає свою справу. Ану, слуги, гримайте в браму!

Кремезні слуги, що замикали кавалькаду, кинулися до брами і, не зсідаючи з коней, зчинили такий гук, що прокинувся б і мертвий.

Фадль, який перший під'їхав до воріт і почав гримати з усієї сили, був високий і худорлявий, з густою темною бородою. Він був у тому віці, коли, звичайно, ще не вміють стримувати себе і вгамовувати розбурхані в грудях пристрасті. Але, маючи сильну, загартовану в повсякчасних інтригах, зльотах і падіннях волю, він рано навчився не виявляти несамовитості справжніх почуттів. Вкидаючись у люті, він знищував людину, що ставала йому на шляху, і при цьому зазнавав неймовірної радості, хоча зовні залишався спокійним. До останнього мо-

менту поваленому до ніг не вірилося, що руку над ним заносить безжалісний ворог. Злочин здався неможливою і безглуздою помилкою.

Абу-ль-Атахія, який з вікна спостерігав кавалькаду, схаменувся: «О аллах, я можу проминути бариш! Дурень, якого не знайдеш у цілому світі! Залишилися лічені хвилини!»

Забувши про небезпеку, він вибіг на галерею, по якій безглуздо метушилися стурбовані, напіводягнені слуги, і, скориставшись з метушні, непомітно прослизнув до коридору, звідки легко можна було трапити до хазяїнських покоїв. Штовхнув двері. Вони піддалися і розчинилися навстіж.

— Сподіваюся, ти вже прокинувся, пане Фанхасе? Можна до тебе? — спокійно спитав він і, не дочекавшись запрошення, зайшов до покою.

— Що?! Що сталося?! Грабіжники?.. Чому на вулиці такий гвалт?

Із спочивальні в нічних шароварах вискочив работоргівець. Він скидався на розбурканого зненацька старого волоцюгу... З куточків очей стікав білий гній. Розхристана сорочка, волохаті груди з кучерявими рудими папулями. Роздвоєна борода настовбурчилася скуйовдженим сивим жмутом. Волосся на голові було здиблене, як зорана мотикою чорна тверда земля. Незмінним залишався тільки ніс: довгий, хижий, гачкуватий, з горбинкою.

Побачивши поета, работоргівець неквапливо протер очі, розмастив гній по щоках і сховав забруднені руки.

— Звідки ти, мій друже? — спитав він тоном швидше здивованим, ніж схвильованим, як цього можна було чекати.— Поясни, будь ласка, що діється біля мого будинку?

— Прибули люди Мухаммеда аль-Аміна, пане Фанхасе. Я приїхав ще вчора увечері, не наважився тебе турбувати. Хоча і нагальна справа, та вирішив почекати до ранку. Зараз, однак, змушений тебе потривожити.

Работоргівець пригладив бороду, застібнув комір сорочки і підкрутив рідкі вуса.

— Потривожити, кажеш? Пусте! Коли ходиться про гроші, які можуть бути сумніви. Приступай, мій друже, до справи, якщо вона квапить.

Він уважно вислухав Абу-ль-Атахію і, щось зваживши в думці, спитав:

— Скільки ж ти хочеш за втішну звістку? Може, тебе, мій друже, теж приваблює білява красуня, га?

— Ні, ні, жінок мені не треба. Грошей, тільки грошей!

Работоргівець відрухово схопився за кишеню сорочки, але відчув недоречність жеста, заспокійливо простягнув руки уперед.

— Ну, добре, добре, мій друже! Можеш не турбуватися. Зробимо, як завжди. Ти дістанеш половину наддатку зразу ж по сплаті грошей.

Абу-ль-Атахія церемонно вклонився.

— У мене до тебе прохання,— випроставшись, мовив він, не гаючи часу.

— Воно коштує дирхемів чи динарів?

— Ні того, ні другого. Ми обидва зацікавлені в тім, щоб цей чортів Фадль не побачив мене тут.

— А, зрозумів! Ти маєш рацію, мій друже. Та навіщо вживати зайвих слів? Аллах ніколи не залишає свого раба в біді. Сподіваюся, ти в нього маєш добру репутацію? — Работоргівець накинув джуббу, відчинив двері.— Іди за мною!

Коридором біг Хайян, поспішаючи доповісти про Фадлів приїзд і заодно викласти наказ Аббаси. Побачивши пана й поета, які виходили зі внутрішніх покоїв, він остовпів від здивування.

— Де наші гості? — звернувся Фанхас до воротаря.— Тобі що, заціпило? Чи я тебе ще не навчив, як треба відповідати, коли питає господар?

По дорозі Хайян приготувався перелічити титули прибулого придворного достойника, але тепер забув їх до єдиного.

— Аль-аль-аль-Фадль ібн-н-н ар-ар-Рабіх во-во-вони ра-разом з п-почтом пройшли п-праворуч у при-при-міщення д-д-для р-рабів,— пробубнів він, заїкаючись.

— Зараз же іди і скажи, що я прийду до них.

Негрові нічого не залишилося, як уклонитися і швидко вийти з приміщення.

— Слухаюся і скоряюся, господарє!

Абу-ль-Атахія посміхнувся воротареві. Він навіть не уявляв, яка небезпека йому загрожувала; поволі пройшов до покою, який показав работоргівець.

Чотиригранний обшир внутрішнього двірка був заповнений Фадлевим почтом. Чоловіки проходилися кам'яною підлогою, перемовлялися, хтиво дивилися на двері тридцяти покоїв, які виходили на терасу, що облягала двірок.

Фадль з кількома поплічниками пробував у приймальні. Це була невелика зала, спеціально пристосована для огляду рабинь і хлопчиків. Уздовж стін півколом лежав ряд гаптованих подушок, широкий бордюр покритий майстерною різьбою. Середина зали була встелена м'яким килимом.

Запнувши поли джубби, Фанхас звернув з коридора ліворуч, де за грубими, кутими залізом дверима починалося житло рабів, і вийшов на терасу, якраз біля приймальні.

— Я, мій велителю, вітаю тебе. Як радіє нікчемна моя душа. Дай поцілувати твою могутню і щедру руку! — вигукнув він, підбігаючи до Фадля, який, схрестивши ноги і впершись лікотьми в коліна, сидів на пишній шовковій подушці; і перш ніж високий гість встиг відсунутися, работоргівець поцілував його руку. — Який же я щасливий! Бачу тебе в моєму скромному будинкові, і серце радіє!

Задоволений з того, що його добре гостять, придворний достойник гордовито посміхнувся і, вказуючи на вільну подушку, пишномовно проказав:

— Сідай, люб'язний! Сподіваюся, ми не дуже занепокоїмо тебе своїми відвідинами?

— О, де ж пак, де ж пак, мій велителю! Твій візит для мене велика честь і велика радість. Сьогодні благословенний день. Чим можу в пригоді стати? Чим можу догодити? Я весь до твоїх послуг!

— Ну, так слухай! — мовив Фадль неквапливо. — Наш високошановний ласкавець Мухаммед аль-Амін, хай буде милостивий до нього аллах, звелів послати нас для того, щоб добрати й купити кілька чарівних рабинь, які, крім інших неодмінних для підложниць якостей, могли б тішити витончений слух читанням віршів і співанням пісень. Ми б, певна річ, могли послати до тебе вірну

людину, але, тямлячи всю відповідальність добору і важливість додержання інтересів двору, вважаємо за потрібне з'явитися по красунь власною персоною, взявши з собою лише скромний почет. Так ось, люб'язний Фанхасе, чи правдиві чутки про те, що ти можеш втішити покупців?

— О мій велителю! — відповів работоргівець, почервонівши в передчутті великого бариша.— Варто було тобі дати знак, і я б зразу ж привів рабів перед ясні очі ясновельможного спадкоємця престолу, хай пошле аллах йому милості. Та позаяк доля до мене прихильна і я бачу тебе, мій велителю, в моєму будинку, то вже, будь того певен, я виставлю товар, як на найкращому ринкові, і ти знайдеш такий вибір, якого нема ні в одного торгівця. Зізнаюся тобі щиро, роздобув я чудових хлопчиків і рабинь всякого віку, огрядності й зросту, всіх народів і племен, смаглявих, жовтих, білих і чорних, з близьких країн і далеких — Хіджазу, Хорасану, Табарістану. Один аллах знає, скільки я витратив грошей! Але я не шкодую ні сил, ні грошей, коли скромний мій труд годен потішити найвищого спадкоємця престолу, ясновельможного Мухаммеда аль-Аміна.

— А чи є в тебе, любий, гарні співачки? — спитав Фадль, коли работоргівець зробив паузу.

— Чи є в мене гарні співачки? — повторив Фанхас з легким відтінком обурення.— А чому б їм і не бути, мій велителю?! У мене є жінки на будь-який смак, хай навіть найвибагливіший. Одні рабини вивчили напам'ять цілі томи чудових віршів, інші майстерно грають на триструнній скрипці, на лютні, на цимбалах, володають бубном і тамбурином, треті танцюють, четверті прегарно співають і самі собі приграють.

— Ти, любий, може, перераховуєш якості рабинь еміра правовірних? Пам'ятаю, я чув про таких досконалих жінок тільки при халіфському дворі. Всі вони, правда, зі Сходу. А ось мій високошановний ласкавець вирішив забавитися з білими рабнями. Чи є в тебе такі? Певна річ, високого гатунку?

— Аякже, мій велителю! Знайдемо! Коли того захоче ясновельможний Мухаммед аль-Амін. Конче знайдемо!

— Одначе, любий, наскільки мені відомо, білих рабинь не навчають співу. Багдадці рідко їх спожиткують

на розваги. Та й голоси, кажуть, у білих жінок поставити дуже важко. Це міг би зробити хіба що співак еміра правовірного, вищою мірою здібний Ібрагім аль-Мосулі.

На обличчі у работоргівця з'явилася образа.

— Хіба я не сказав моєму велителю, що він знайде у мене все, що треба,— мовив він, вкладаючи в слова якомога більше переконання.

— Гаразд! — вигукнув Фадль.— Щоб прискорити справу, ми оглянемо рабинь прямо в їхніх покоях!

РОЗДІЛ XII

ПОЧАТОК ОГЛЯДУ

Побачивши, що Фадль підводиться з подушки, Фанхас схопився. Забіг наперед і вивів гостя у внутрішній двір. Слуги схилилися до підлоги, пропускаючи процесію.

— Прошу, мій велителю! Якщо ти захочеш, почнемо звідси! Прошу! — заторохтів работоргівець, показуючи на галерею, і широко розчинив двері.

Невеликий покій був призначений для білошкірих дівчаток, зовсім ще дітей — старшій ледве минуло десять-одинадцять років. Побачивши мужчин, дівчатка забігали, наче газелі, що зауважили мисливців, і ховаються одна за одну, збилися у віддаленому кутку. Всі вони, майже голі, прикривали долонями певні частини тіла і щось швидко-швидко лопотіли на незнайомій мові. Дитячі щоки заливав гарячковий червінь. Відкинуте назад сплутане довге волосся, здавалося, ніколи не звідало гребінця. На завітальників дивилися розширені страхом очі: блакитні, сірі, чорні. Фадль зневажливо відвернувся і, здивовано поводячи очима, подивився на Фанхаса.

— О мій велителю! — заквапився работоргівець. Він показував рабинь за розробленим задалегідь планом.— Підложниці, які розважають тебе і самого еміра правовірних, спершу виглядали так само незграбно, як ось ці бідні манушечки. Дівчатка надходять до нас, по щирості кажучи, в жалісному вигляді. Ти пересвідчився в цьому наочно. Тепер уявляєш, скільки нам доводиться працювати, щоб зробити з них справжніх красунь? Нагадаю тобі, звичайно без натяку, за деяких рабинь платять по десять, а то й по двадцять тисяч динарів!

— Невже чудова Фаріда, незрівнянна Манна, Дайна-ра, Уммаль-Хан були колись такими ж нікчемними? Навіть не віриться.

— Повір мені, мій велителю, були.

— Звідки ж привозять дикунок? — поцікавився Фадль.

— Звідусіль. Причому з великим ризиком. Ось ці спроваджені з далеких слов'янських країн, що на півночі.

— Як же їх там роздобули?

— Це вже клопіт перекупників. Іноді вони крадуть дівчаток, а звичайно купують у батьків. За безцінок. Але мені їх продають утридорога.

— Пожди, любий, та ж це скидається на злочин. За законом, наскільки я знаю, не можна відривати дітей від батьків і вивозити, власне кажучи, хто знає куди.

Фанхас не міг стримати посмішки, але зараз же опанував себе і шанобливо мовив:

— О, що ти, мій велителю! Піклування про людей понад усякі закони. Рабство для бідних дівчаток велике щастя, про яке вони і мріяти не могли. Уяви собі північ: нестатки, злидні, голод, холод, дикість... І раптом з невлаштованого життя — так, у нас верблюди живуть краще — вони опиняються у світі цивілізації, краси й благоденства! Потім, хто знає, комусь, може, ще й пощастить. Хіба ти не знаєш, що деякі рабині мають більше коштовних прикрас, ніж халіфові доньки? Для цього треба взагалі не так уже й багато: гарненьке обличчя, приємний голосок, струнка ніжка. Звичайно, кожна дурнюня прагне кращої долі, та найбільшого успіху досягають лише найбільш доброховні й тямущі. Не останнє важить при цьому вміння співати пісень, читати вірші. А тих дівчаток, які некрасиві і тяжко піддаються навчанню, ми пристосовуємо до хатньої роботи і продаємо як служниць у не дуже багаті будинки. А втім, мій велителю, зараз я покажу тобі рабинь ще одного гатунку.

— Гаразд, любий, а то ось оці дикунки мені набридли, — з видимим полегшенням мовив Фадль.

У наступнім покої, двері до якого за Фанхасовим знаком послужливо розчинив слуга, жили негритянки, молоді, сизюваті-чорні, кучеряві, незаймані, з приплюснутими носами. Судячи з духу, яким тхнуло з приміщення, їм давно не давали вмиватися, і вони являли собою рідкісне поєднання разючої дикості, граціозності і відразливої

потворності. Гидливо поморщившись, гості не стали заходити до покою.

Задоволений із справленого враження, работоргівець вивів Фадля та його почет у внутрішній двіроч.

— Ці негритянки спроваджені з глибинних країн Африки, — пояснив він дорогою. — Їх просто вкрали. Там це заведено. Коли ніхто на них не злакомиться — бувають охочі до терпкого, надто вже гарячі дівки, — тоді їх жде найчорніша робота. Деяких, правда, влаштуємо служницями до білих підложниць. Контрасти, як кажуть, відтінюють жіночу вроду.

— Он у тім покої, ліворуч, живуть дочки берберів. Недавно привезені з великої африканської пустелі. Батьки віддають їх у рахунок сплати земельного податку. Трохи далі знаходяться індійські дівчатка, є дуже охвітні особини, сусіди у них — горді гречанки. Ці наче створені для кохання! З протилежного боку вас ніщо не зацікавить: рабині, які навчаються ремесла, — кухарки, пекарки... Нарешті, один pokій призначений для годувальниць. Далі в кугку і вся тераса праворуч — чоловічі приміщення, вихід у другий двіроч. Там є конюхи, теслярі, ну і, звичайно, співаки, блазні та поети. Великий вибір!

РОЗДІЛ XIII

ОГЛЯД ТРИВАЄ

Огляд рабів і рабинь набрид Фадлеві, і він сказав, звертаючись до Фанхаса:

— Покажи, любий, що у тебе є найцікавішого, і, будь ласка, позбав нас цього клопоту. Час не дозволяє нам оглянути всіх твоїх опіканок.

— Чи бажає мій володар бачити чарівних хлопчиків?

— Дуже вдячний тобі, любий, але сьогодні, як я вже казав, нас цікавлять блідовиді дівчата.

— Одну хвилику, наймудріший з мудрих! Тільки одну хвилику! — Работоргівець провів гостей повз десяток покоїв і, нарешті, звелів слугам відчинити неширокі двері. — Прошу тебе, мій володарю, заходь. Ручаюся, тут тільки незаймані.

У покої було кілька дівчат п'ятнадцяти-вісімнадцяти років. Прості суконки облягали стрункі постави. Волосся

було заплетене в товсті, завтовшки з кулак, коси і лише у двох чи трьох розпущене і довгими хвилями спадало за спину. Шії оздоблювали намиста з різноколірних камінців, із смаком добраних. У вуха просмикнуті невибагливі кульчики. Дівчата були вельми знадні. Особливо визначалася одна, білявка з великими очима і м'якими плавними рухами, в яких проступала неповторна грація. Фадль звернувся до неї по-арабському, вона не зрозуміла, але відчула, що слова стосуються її, сховалася за подругу, прихистила руками зчервоніле від хвилювання обличчя.

— Де Абу-ль-Атахія чи Абу Нувас? — вигукнув захоплено Фадль.— Білява німфа! Вона так і проситься, щоб її оспівали в віршах.

Забувши поетове прохання, Фанхас ледве не наказав покликати його, але вчасно спам'ятався і неквапливо мовив:

— У мого велителя є всі підстави відзначити дівчину. Вона пречудова. Я одержав з Табарістану велику партію рабинь, і вона вирізнялася з-поміж них. А втім, наймудріший з мудрих, до найвродливіших їй все ж далеко. Якщо ти не заперечуватимеш, я заберу в тебе ще одну хвилину дорогоцінного часу і покажу рабинь, які вже прислужилися багдадцям і мають дітей. З Басри і Куфи. Що за риси обличчя, що за пишній стан! А очі, величезні, вміло підмашчені сурмою. Виллеш на голову горня води, а їй хоч би що! А яке озаддя! О аллах, це не клуби, а диво! До речі, у мене є одна, дуже нагадує Айшу, про яку розповідали, наче вона була такою тяжкою, що підняти її могли тільки двоє дужих чоловіків.

Фадль розсміявся.

— Ну, любий, ти, я бачу, майстер описувати красунь! — вигукнув він крізь сміх.

Фанхас схопився за бороду.

— Хіба я не живу серед них, мій велителю!

— Гаразд, веди куди завгодно!

— Даруй, я стомив тебе, наймудріший з мудрих. Вхід до огрядних у дальшому кутку подвір'я. Можливо, спочатку ти завернеш до знадливих білих співачок і вибереш, що тобі потрібно, та хоча б трішки відпочинеш. Нам заспівають і заграють. А клуби у них теж нічого собі.— Работоргівець розвів руками у повітрі і зобразив широке коло.

— Можливо, так буде краще, — остаточно погодився Фадль.

У прибранім подушками і килимами покої було трое молодих рабинь дивовижної вроди. Одна дівчина сиділа ближче до дверей. На ній була рожева спідня сорочка і легка накидка, пофарбована диким шафраном у приємний жовтий колір. Голову прикривала прозора гаптована вуаль, з-під якої виднілися дві заплетені косички з рубінами на кінцях. На чоло опускалися закрутісті окраси. Навкіл шиї лежав разок намиста. Волосся та очі чорні і блискучі, як вугілля, зате шкіра вражала білизою і була чистою, наче гірський кришталь.

— Підведися, Карнафле! — звелів Фанхас. — До нас завітав один з найвельможніших мужів держави аль-Фадль ібн ар-Рабіх. Ти, певно, чула про нього. Поцілуй руку нашому велителеві.

Круглі стегна рабині заграли, вона сіпнулася, спробувала разом піднятися з місця, але не змогла цього зробити, бо, як сказав поет:

Коли сідає — легко, мов пір'їнка,
Хоча підлога їй вгинається.
А ось підвестись — тут запинка,
Вага подвійна тяжко піднімається.

Нарешті, Карнафле звелася, грайливо всміхнулася, підійшла до гостя і нахилилася, щоб поцілувати його долоню, але той з неприхованим захопленням дивився на рабину, сховав руку.

Фанхас був задоволений.

— Поговори з нею, мій велителю! — запропонував він халіфському фаворитові. — Вона добре володіє арабською мовою.

Фадль звернувся до дівчини з церемонним вітанням. Вона відповіла, вживши квітчастого класичного звороту мови.

— Родом з Басри? — зауваживши легкий акцент, спитав Фадль у работоргівця. — За зовнішнім виглядом ніколи б не подумав.

— Ні, мій велителю! Грузинка. Її купили давно, але дитинство її справді минуло в околицях Басри. Дитиною Карнафле дуже скидалася на тих незграбних дівчаток, яких ти бачив у перших покоях. Проте я помітив красу і здібності бідної крихітки, найняв їй вчителя арабської мови, основ віршування і читання корана. Коли вона

стала підлітком, я зрозумів, що вона зможе позбавити глузду будь-якого мужчину, хоч би яку посаду він обіймав у державі, і я ублагав Ібрагіма аль-Мосулі відшліфувати голос Карнафле. Співак заправив чималенько, я не поскупував. Кожного ранку дівчину відводили до класу співів, і вона вчилася брати високі ноти. Тепер Карнафле найвишуканіша рабиня в Багдаді. Я певен того, що в неї нема суперниць навіть при дворі еміра правовірних.

Поки Фанхас балакав, набиваючи ціну, Фадль пильно розглядав дівчину. Карнафле ввічливо відійшла набік, зняла зі стіни лютню. Красива пухка рука, прикрашена браслетами, лягла на струни.

— Ти запевняєш мене, любий,— мовив Фадль, дочекавшись, коли работоргівець скінчив балаканину,— що вона розуміється на поезії і вчилася читати вірші?

— Звели декламувати, мій велителю, і послухай. А ще краще — подивися на її вуаль: що вона там вигаптувала. Це її власний твір.

Придворний фаворит наблизився до рабині і навмисне швидким рухом руки, так, щоб злякати витончену ніжну дівчину, підніс край вуалі, на якій арабською в'яззю було вигаптувано чотиривірш:

Коли рум'яна кладу злегенька,
То в серце зразу повзуть вагання:
Це ж не прикраса либонь для мене,
Бо мої щічки, мов зірка рання!

— Вишивка чудова, безперечно! — вигукнув Фадль, уп'явшись поглядом у почервоніле обличчя Карнафле.— Але й красуня чарівна! Яка надзвичайна тіара! Яка вишуканість! Як блищать очі! Наскільки винахідливий був той, хто надумав прикрасити чоло дорогоцінними камінцями.

— Я гадаю, мій велитель натякає на незрівнянну Алійю, сестру еміра правовірних? — лукаво усміхаючись, спитав работоргівець.

— Натякаю! Так, так! Саме так, любий! Чи не правда, вдатна подумка навідала Алійю?

— О мій велителю, ти слушно кажеш! Але якщо ти хочеш, я виясню, що спричинилося до цієї думки.

— Що ж? Цікаво!

— Розповідають, Алійя, хоч і була вона красива, ма-

ла одну малесеньку ваду — завелике чоло. Уяви собі, дівчина — і раптом завелике чоло, це ж потворно! І ось, щоб сховати свою ваду, Алія почала носити прикраси не на голові, як звичайно, у волоссі, а прямо на чолі. І просто і мудро. Жодна жінка в світі не змогла до цього додуматись!

Фадль не зводив захопленого погляду з Карнафле, яка зайнялася ладнуванням лютні.

Зрозумівши, що доля рабині вирішена, Фанхас непомітно поманив другу дівчину, і та, похитуючись, пройшла повз мужчин і зупинилася трохи боком перед люстром, злегка випнувши спокусливі частини тіла. Пурпурова сукня її леліла.

— Подивися, мій велителю, на Сюзанночку! — мовив работоргівець, стараючись відвернути Фадлеву увагу. — Сюзанно, любонько, підійди до нас, — звелів він ласкаво. — Дай помилуватися твоїм личком. Ти ніби встигла підмаститися, серденько?

Придворний фаворит повернувся до другої рабині і ледве не йойкнув від подиву. За якусь хвилину дівчина вивела мускусом на щоці два рядки по-арабському. Це здавалося майже неймовірним, і літери в люстрі відбивалися перевернутими! А рядки були рівні й чіткі.

Тобі, аль-Фадль ібн ар-Рабіх,
Свої вірші кладу до ніг!

— Незрівнянна майстерниця! — вигукнув придворний фаворит, задоволений сюрпризом, який він піднесе спадкоємцеві престолу. — Чим же нас потішить остання красуня?!

Не бажаючи проминути вельможного покупця — не знати кому потрапиш до рук, — третя дівчина взяла з вази найбільше яблуко, вмочила цурочку в темну рідину, щось написала на рожевій шкірці і, ні слова не говорячи, простягла Фадлеві.

Той прочитав наголос:

Якщо купив велитель всіх подруг
І лиш мене не захотів узяти,
То значить, що багато лиха й мук
Мені судилося зазнати!

— Ось це лепсько! Більше я нікого не хочу дивитися! — гукнув придворний фаворит у запалі. Хоча він

і брав участь в оргіях спадкоємця престолу, та робив це не із схильності до розпусти, а заради політичних намірів і підтримання престижу.— Співи дівчат, я того певен, зачарують мене не менш, ніж їхні вірші. Купую трьох!

РОЗДІЛ XIV

ТОРГИ

— Гей, слуги, вина та охолодливих напоїв,— зігнувшись у низькому поклоні, Фанхас простяг уперед обидві руки.— Сідай, мій велителю! Коли на те буде воля, я покажу азіаток, але повір мені, кращих рабинь ти вже бачив.

— Даруй, любий, я дуже поспішаю і тому зразу ж удамся до справи,— відказав Фадль і неохоче сів на послужливо принесену м'яку подушку.— Скільки ти хочеш за трьох дівчат?

— О наймудріший з мудрих, чи варт говорити про ціну, коли красуні призначені для високоповажного спадкоємця престолу?! Мої рабині — його рабині. Ми всі покірні слуги Мухаммеда аль-Аміна, і він може платити нам чи не платити за власним бажанням.

— О, так, любий, ми служимо вірою і правдою. Проте право куплі-продажі є невід'ємне право кожної вільної людини.

— Спаси, аллах, мого велителя! — вигукнув Фанхас, підносячи руки до неба.— Я не хочу заперечувати того, що встановлене шаріатом¹. Але мені ніяково призначати ціну.

— Прав стільки, скільки вважаєш за справедливе. Канони шаріату священні.

— Хіба я можу! Моя доля слухатись і скорятись. Така людина, як ти, краще знає ціну на рабинь. Високоповажний спадкоємець престолу не пошкодує золота, щоб віддячити старому; дівчата чудові, володіти ними — одна насолода. Це велика втіха для аль-Аміна. А це головне! А більше він відсипле монет чи менше, все буде прийняте з подякою і поклоном.

---

¹ Шаріат — мусульманське законодавство.

Виверт вийшов грубим. При поважній розмові не годилося натякати на інтимні сторони життя. Щоб не спитувати гостевого терпцю, Фанхас присів на подушку супроти Фадля і діловито мовив:

— Я чув, емір правовірних недавно придбав красиву рабиню. Правда, не думаю, щоб вона була гарнішою за Карнафле чи Сюзанку.

— Скільки ж вона коштувала? — спитав Фадль, прочуваючи хитрий хід.

— Сто тисяч динарів, мій велителю. Сподіваюся, високоповажний спадкоємець престолу виявить себе не менш щедрим.

— Я чув про цю okazію, любий. Ти трохи помиляєшся, вона сталася на початку халіфування Харуна ар-Рашида, хай утривалить аллах його дні. Але я певен того, що тобі відомо, чим усе це скінчилося, — Фадль лукаво посміхнувся. — Ось слухай! Побачивши надзвичайно красиву рабиню, халіф наказав заплатити за неї сто тисяч динарів. Суму ти назвав цілковито точно: ціна небувала, за такі гроші можна було купити сотню чудових рабниць. Тодішній візир Ях'я ібн Халід спробував відмовити халіфа. Але дарма. Зачарований красунею, Харун ар-Рашид вимагав сплати. Нічого не вдієш, і все ж візир удався до маленької хитрості: замість золотих динарів він узяв з казни срібні дирхеми — цебто півтора мільйони дирхемів — і звелів розсипати їх перед халіфським ріваном¹. Ранком Харун ар-Рашид пішов до басейну, щоб справити обмивання.

— Що тут скоїлося? — спитав він, виходячи з покоїв і наступаючи на монети, які вкрили підлогу.

Поруч зовсім випадково опинився Ях'я ібн Халід.

— О еміре правовірних! — вигукнув він. — Ці гроші треба віддати за рабиню. Ми їх лічили всю ніч.

Халіф, якому монети сягали по кісточки, зрозумів надмірність плати, і купівлі не вийшло.

Фанхас вислухав історію, але збентежити його було не так-то й просто.

— Здається, ми говоримо не про одну й ту ж саму okazію, — мовив він статечно. — Річ не в цім. Якщо високоповажний спадкоємець престолу не бажає заплатити

---

¹ Ріван — портик з балдахіном.

так щедро, як його мудрий батько, то, може, він знизить скуп і сплатить стільки, скільки сплатив візир.— Згадавши про Фадлевого лютого ворога, работоргівець брав за самолюбство.

— Скільки ж заплатив за рабину Джаафар ібн Ях'я? — спокійно спитав Фадль. У душі в нього клекотів гнів, але обличчя було спокійне.

— Сорок тисяч динарів, мій велителю. Першому спадкоємцеві престолу не годиться платити менше. І все ж, хоч би як він розщедрився, дівчата будуть спроваджені до палацу негайно.

Фадль був невдоволений з торгу. Виходило так, що Мухаммед аль-Амін скупий. Цього не можна було допускати. Популярність, від якої багато що залежить, ніколи не зароблялася скупістю, і тим більше в часи халіфату. Для того, щоб привернути увагу, змусити говорити про себе з захопленням, здобути прихильників, треба бути марнотратником. Скільки політичних діячів стали нездатними тільки через те, що пошкодували зайвої тисячі динарів чи просто не мали її.

Фанхас добре знав ці таємниці багдадського двору і, натякаючи на щедрість Джаафара ібн Ях'ї, розраховував видобути гроші з гостевого гаманця.

І намір вдався.

— Я сподіваюся, раби мого ласкавця, хай буде милостивий до нього аллах, кращі за візиревих,— бучно мовив Фадль, думаючи про те, що популярність Мухаммеда аль-Аміна є першим кроком і до його власного успіху.— За кожную рабину, любий, ти одержиш по сто тисяч динарів. Чим жінка дорожча, тим вона солідша.

— О мій велителю, я знав, що ти щедрий! Тому я не мав жодних сумнівів! Ти гідний успіху!

— Подякуй краще аллахові! — у тон йому відказав Фадль, підводячися з подушки.— Швидше спроваджуй рабинь до палацу і шли слуг за грошима.

— З цим можна не поспішати! Буде виконано! — Щоб не виявити великої радості, Фанхас насунув чалму на очі.

АРЕШТ АБУ-ЛЬ-АТАХІЯ

— Ловіть його! Ловіть!

Вояки намагалися спіймати мужчину, який біг по алеї. Той спробував схватися між маслиновими деревами, але його схопили.

— Що вам від мене треба?! Пустіть! — зарепетував він, пручаючись.— Я з почту спадкоємця престолу!

Вояки скручували полоненому руки.

— Гей, мордо, заткни пельку!

— З якого там почту, чого мелеш?

— А, шайтане, ти ще відповідатимеш перед халіфом! До жінки, яка, закутавшись у лісам¹, стояла біля акації, під'їхав ариф².

— Насмілюся доповісти, сейїдо, дільце зроблене! Що накажеш далі робити, красуне?

— Зв'яжіть йому руки і заберіть з собою! — жінка поправила лісам, залишивши для очей вузьку смужку.— Тільки швидше!

— Зв'язати йому руки і забрати з собою! Тільки швидше! — повторив ариф.— Закон візьме гору!

З воріт Фанхасового будинку виїхала кавалькада вершників. Попри бажання швидше розповісти аль-Амінові про покуп рабинь, Фадль не міг проминути кумедного видовища... Він завернув коня і вдався до місця пригоди. Як же він здивувався, коли побачив на вояках довгі накидки і високі тюрбани. Таку форму джунді³ носили ще за халіфа Абу Джаафара аль-Мансурі.

— Що тут діється?! — гарикнув він громовим голосом і скочив з коня.— Розійдись!

Вояки розступилися. На землі лежав зв'язаний Абу-ль-Атахія.

— Ти?! Що це?!

— О мій рятівниче! — почав благи нещасний поет.— О, визволи мене від розбійників! Я щось тобі розповім.

— Хто звелів його схопити?

¹ Лісам — покривало, що ховає жінку від сторонніх поглядів.

² Ариф — військове звання, що відповідає фельдфебелю.

³ Джунді — вояк.

— Харун ар-Рашід! — відповів ариф, дивлячись на жінку в лісамі.

— Харун ар-Рашід! Що за дивина? Покажи наказ на арешт!

— Ми — вояки еміра правовірних, і наказ дається усно. Ми дотримуємо порядку. Ця людина заарештована!

— Якщо ви вояки еміра правовірних, як ти кажеш, то де емблема халіфату?

Ариф повернувся, притримуючи рукою шаблю, яка висіла на паску. Спину його накидки прикрашав формений військовий вислів:

На лиходіїв нагонимо страх,
Хай помага нам всесильний аллах!

— Цей мотлох носили за перших халіфів, його можна купити у будь-якого лахмітника, — зневажливо пирхнув Фадль, прочитавши вислів. — Ти покажи мені ім'я Харуна ар-Рашіда. Тоді я повірю, що ти не самозванець.

Ариф повернувся вдруге і мовчки розгорнув накидку, на якій було вигаптувано: «Емір правовірних Харун ар-Рашід».

— Ось це інша річ!

Фадль суворо подивився на почет, який тільки чекав знаку, щоб кинутися на вояків. Зачинати сутичку було небезпечно.

— Я привселюдно стверджую, що ця людина, — мовив він, карбуючи слова і показуючи на Абу-ль-Атахію, — служить при дворі першого спадкоємця престолу!

— А я виконую наказ!

— А я вимагаю звільнити поета!

— Знати нічого не знаю.

— Ти ще пожалкуєш! Я буду скаржитися Харуніві ар-Рашіду.

— Хто ти такий, щоб лякати мене халіфовим ім'ям? Іди своєю дорогою!

Вершники здибили коней, погрози і лайки заглушили іржання. Солдати вийняли шаблі.

Жінка в лісамі зникла за рогом огорожі. Фанхас, який вийшов відпровадити гостей, сховався в глибині саду. Він би міг підтримати Фадля і звільнити Абу-ль-Атахію — слуг було достатньо, але не захотів утручати-

ся: арешт поета надовго відклав би сплату бариша за проданих дівчат, і це було работоргівцеві на руку.

— Стійте! — зарепетував Фадль, кидаючись між почет і вояків.

— Я, аль-Фадль ібн ар-Рабіх, наказую сховати зброю!

Дізнавшись, що перед ними вельможний придворець, ариф зразу ж змінив тон.

— Наказую сховати зброю! Буде виконано, велителю! Чого ж ти зразу не сказав, хто ти? Сховати шаблі!

— Негайно ж звільнити Абу-ль-Атахію, він мій знайомий!

— Але, велителю, насмілюся доповісти, хіба можна... Ця людина... Що я скажу...

— Скажи, його забрав аль-Фадль ібн ар-Рабіх!

— Його забрав аль-Фадль ібн ар-Рабіх, — повторив ариф, витягнувшись у струнку. — Насмілюся доповісти, буде виконано, велителю!

За хвилину Абу-ль-Атахію вивільнили з мотуззя. Одяг на ньому був розірваний, чалма збита, волосся скуйовджене.

— Ну, і встряв же ти в оказію, дурнику! — посміхнувся Фадль і підморгнув поетові. — «За бабами я не бігаю». Коли б не так, цнотливий чоловіче!

Причиною арешту він вважав надто запопадливе залицяння Абу-ль-Атахії до жінки в лісамі.

РОЗДІЛ XVI

СУЛАДЖАН І ГУРА

Халіфовим ім'ям скористалася Аббаса. Це вона послала арифа, щоб заарештувати людину, яку мала показати Атба. Щоб краще розрізнити джунді, кожному підрозділові видавали особливу форму. Коли її бракувало, брали з палацових запасів.

Так і трапилося, що вояки, які спробували затримати Абу-ль-Атахію, були вбрані у військові строї доби Абу Джаафара аль-Мансура.

Дізнавшись, що поета не заарештували, Аббаса схопилася за голову:

— О аллах, ми загинули!

— Сейїдо, треба негайно повідомити візіря,— по дорозі в палац Атба весь час думала, як врятувати Аббасу.— Де він зараз?

— На Мідані, знаєш, біля замку Вічності, грають у суладжан¹ і гуру².

— Я піду туди, сейїдо!

— Чини, як знаєш. Мені й руки впали. Нам не врятуватися!

— Візир мусить приїхати сюди! Негайно! Вихід знайдеться, я вірю! Аллах не залишить нас!

— Стій! Слушно. Джаафар що-небудь придумає. Він розумний, знайде вихід.— Аббаса змахнула сльозинки, які виступили в куточках очей.— Іди одягнися, наче ти гінець з Хорасану. Не забудь дорожньої пов'язки. Так він швидше тебе помітить.

Міданом називалося велике поле з ігровим майданом у вигляді правильного кола, яке було позначене укріпленням на стовпах подвійним рядом канатів. По обидва боки замку Вічності розкинуті шатра, де гравці могли перепочити і відсвіжитися.

Коли Атба підїхала до Мідану, вояки відганяли цікавих від арени. Біля шатра верхи на вороному жеребці гарцював Харун ар-Рашід. У правій руці він тримав наготові бамбуковий суладжан. Загнуті кінці суладжана були оббиті листовим золотом. Халіфа оточила група вершників — учасників гри. Джаафара ібн Ях'ї серед них не було. Над головами літали суладжани. Друга партія зібралася на протилежному боці майдану. Посередині арени лежала велика гура. Пружні обручі, спеціально оброблені сухожиллям великих тварин, складала її кістяк. Кістяк був обтягнутий густим шовком, прошитим тетивами.

Харун ар-Рашід змахнув суладжаном і з криком метнувся вперед, досяг центра і вдарив по гурі. Гура злетіла в повітря. А з усіх боків на неї накинулися гравці. Суладжани сплелися. Треба було не віддати гури суперникові, відбити в свій бік. Деякі вершники, пам'ятаючи, що це улюблена халіфова гра, поступалися йому, навмисне схибляля; інші, навпаки,— боролися, як леви. Уміло володаючи суладжаном, Харун ар-Рашід вів гру до

---

¹ Суладжан — жезло.

² Гура — м'яч.

шатра. Навперейми йому стрімливо кинувся вершник. Це був Джаафар ібн Ях'я. Він ледве не помилився і з зусиллям останньої хвилини зупинив гнівного скакуна. Відчувши гаряче дихання, вороний халіфів жеребець став дибки і заіржав.

— Ні, не візьмеш!

Харун ар-Рашід спритно відскочив убік. Але відчепитися від візиря було не дуже-то просто. Джаафар ібн Ях'я стиснув острогами бігуна і, на мить перехопивши гуру, послав її назад. Навкруги стояв страшний порох. Конячі морди взялися потом, слина стікала на груди.

Грати візиреві було тяжко. Минулої ночі він не спав, і це давалося взнаки. В руках не було звичайної сили. Варто склепити повіки, і перед очима поставали діти. Якою буде їхня доля? Аббаса то полохлива, тиха, ласкава, то неспокійна. Він уже звик до обмов та заздрощів, але вона не звикла і ніколи не звикне. Такі вже жінки. Хіба можна їх за це судити?

Халіф прихильно ставився до Джаафара ібн-Ях'ї, йому одному дозволялось у будь-який час дня і ночі входити до палацу без попереднього дозволу. Ключі від дверей меджлісів, державної скрабниці і навіть від гарему були в старого Ях'ї ібн Халіда. Це щось та означає! Нарешті, шлюбна умова, хай навіть фіктивна, все ж таки підписана... Молодий Бармекід має сильного заступника...

Гравці Харуна ар-Рашіда заволоділи гурою. Вони вели партію.

РОЗДІЛ XVII

ЧЕКАННЯ

Старий слуга, який стояв біля канатів, що захищали арену, з цікавістю стежив за грою.

— Хомдане!

— Я чую! Я чую!

Він вибрався з гурту. Атбу він добре знав і зразу зрозумів, коли вона прийшла на Мідан: щось сталося. П'ятдесят років прожив Хомдан у Бармекідів, прислуговував Ях'ї ібн Халіду, а потім Джаафарові ібн Ях'ї

і тому знав майже всі таємниці. Він був персом, батьківщиною вважав Хорасан, хоча навряд чи пам'ятав його долини — ще дитиною потрапив до Багдада і з тих пір нікуди звідси не виїздив.

— Що сталося, дочко? Це не нашкодить візиреві? — голос у старого тремтів.

— Наші долі в руках аллаха, Хамді! Ти мені наче рідний дядечко. Я така рада, що тебе побачила. Є цидула від сейіди. Треба негайно ж передати Джаафарові!

— Старатимуся з усіх сил, дочко, старатимуся! Гра закінчиться швидко. Погано б'ють гуру. Дивитись боляче. Нема щастя сьогодні, ні. Повернеться Джаафрі до шатра, я і віддам йому цидулу. Не хвилюйся, дочко!

Побігли довгі години чекання. Пані і служниця страждали разом.

У палаці було два балкони: один, просторий, як тераса, виходив на Тігр, біля річки був закрит, і з балкона відкривався чудовий краєвид; другий, вузький, знаходився на східному фасаді, з нього добре можна роздивитися розташований поблизу Зубейдин палац і второвану дорогу, що виходила до схованого за гаєм замку Вічності. Цією дорогою завжди приїздив візир, і жінки виглядали його з балкону, приховані від сторонніх поглядів рясною зеленню.

О години чекання, нестерпне чекання...

І ось у далечині з'явився самотній подорожній.

— Він! Він!

— Невже?!

— Дивись, Атбо, дивись!

— Чому він не на коні?! Здається, не поспішає...

Чи не міраж це?..

Подорожній дійшов до розтоки і звернув убік.

На покрівлю Зубейдиного палацу лягла тень мінаретта. Протягом заголосив муедзин. Аббаса любила надвечірні години, вони сповнювали душу спокоєм і сумом. Але сьогодні високі ноти закликали до молитви, хвилювали її і нагадували про те, що скоро дорога зникне з очей...

У Атби муедзин пробудив інші думи і почуття.

— Візир чекає, коли стемніє, сейідо... Менше цікавих...

— Кого ти маєш на увазі?

— Всіх і кожного. І особливо Харуна ар-Рашіда.

— Хо-хо! З якого це часу мій братусь попав до числа цікавих? Я цього не зауважила. Боюсь, Джаафар затримався тільки через нікчемного продавця горшків, нечулого писаку. Можливо, зараз...

Аббаса не скінчила мови, з великим зусиллям проковтнула слину, яка заважала говорити.

— Не хвилюйся, сейїдо! Я наполягала на арешті Абуль-Атахії. Тільки для нашого спокою. Ще не знати, чи він розказав, хоча язик у нього справді довгий... О, коли б не цей язик... він був би тоді доброю людиною, сейїдо. Я, можливо... Ну, та річ не в цьому! Припустімо, в найгіршому разі, тільки припустімо: таємниця розголошена. Хто наважиться сказати її халіфові? Хто?! Накладе головою, негідник. Навряд чи знайдеться такий хоробрий.

У добу Харуна ар-Рашіда не було нічого страшнішого, ніж передати запальному халіфові погану новину. Поки її перевіряли і розслідували, вісник був уже страчений. Придворна челядь побоювалася не тільки натякати на щось неприємне, а взагалі розкривати рота за приявності еміра правовірних, хіба що для вихвалання. Розголошена таємниця довго блукала по палацах і замках, досягала, нарешті, вух вельможних ворогів, і халіфові прибічники знаходили зрештою вірний спосіб скористатися з неї.

— Ось кого я боюся...— мовила Аббаса задумливо, показуючи рукою в бік Зубейдиного палацу.— Вона не промине нагоди...

Сестра і дружина Харуна ар-Рашіда ненавиділи одну одну. Ворожнеча тривала здавна, згодом обидві суперниці забули, звідки вона постала.

Про взаємну ненависть перших дам халіфату знали і слуги, й пани. Це вважалося чимось звичайним, навіть природним.

— О сейїдо, чутка дістанеться до того, кому призначена, і далі не піде,— на Атбиному обличчі з'явилася сумна посмішка.— Що плітка дасть Зубейді?

— Як що? — обурилась Аббаса.— Зубейда мій найстрашніший ворог! І найнебезпечніший! Коли вона дізнається...

— Як часто ми певні, що наша таємниця священна, а люди базікають про неї на досвітках.

— Що ти, Атбо?! По-твоєму, Зубейда все знає? Та невже ж! Не муч мене!

— Знати, може, й не знає. Але здогадується. Ти така розумна, сейїдо, а ось на цих справах погано знаєшся. Як дитина. Палаці поруч, сліпий не помітить, що візир частенько відвідує тебе вечорами. І залишає твій дім уночі. Плітка нічого не додасть. Все одно доказів немає. А слова лишаються словами...

— І челядь теж знає?!

Атба докоряла собі за те, що зайшла надто далеко,— пані злякалася, і їй було соромно.

— Ні, не думаю. Зубейда — інша справа, у неї виказчики, вивідачі. Навряд чи вона все розповість чоловікові. Так роблять тільки виняткові жінки. На неї це не схоже. Халіф багато в чім упертий, незговірливий. А у візиревих руках велика влада.

Балкон огортала темрява. Дороги не стало видно. В палаці засвітили свічки.

— Може, повернутися до...

З першого поверху долетів барабанний дріб чітких і швидких кроків.

— Це він! — вигукнула Аббаса, здригнувшись від несподіванки.— Як ми прогавили?! Його хода!

— Йди до своєї кімнати, сейїдо! Там нема свідків.

Атба вивела пані з балкона, легенько підштовхнула до коридора, а сама пішла до вітальні.

З протилежних дверей до покою стрімливо ввійшов візир. На ньому чорна джубба, яка відтіняла струнку, підтягнуту статуру. Йому тридцять сім років, у каштановому волоссі ледь починає пробиватися сивина. Відкрите обличчя облямоване невеликою борідкою. Живі очі блищать запально і молодо, лінія рота енергійна і ніжна. Візир належав до вольових людей і, на відміну від аль-Фадля ібн ар-Рабіха, вмів стримувати гнів, але не прощав образ.

— Де сейїда? — спитав він уривисто.

— У себе, велителю. Ми давно чекаємо...

Вона провела його до Аббасиних покоїв, допомогла скинути сандалі і залишилася при вході.

Страх проймав Аббасу. Простора кімната стала зужуватись, і коштовні килими, дорогі меблі, прикраси не тамували неспокою. А час розтягнувся до нескінченності: минали секунди, та вони були довші за тижні...

Двері розчинилися, і Аббаса кинулася назустріч чоловікові. Він подивився на неї і котрого вже разу був уражений її смаком: проста суконка; як добре вона робить, що зустрічає його вбраною по-хатньому: заплетене в косу волосся, його скріплює єдина, непоказна інкрустована шпилька, з плеч звисає шовкова хустка, на якій вигаптувані вірші. І тільки в очах незвичайна тривога. Але обличчя від цього здається ще вродливішим.

Першої хвилини Джаафар та його дружина не могли мовити ні слова: вони так давно не бачилися, так скупчилися... Це повторювалося після кожної розлуки, навіть найкоротшої — хіба для закоханих існують короткі розлуки?

Аббаса всміхнулася. Вона не могла не всміхнутися. Він прийшов, і вона зараз же забула слова, які приготувалася сказати. Погляд потеплішав. Тривога зникла.

Сило кохання, яка ти могутня! Ти долаєш непереможне! Перед тобою схиляються нещастя і горе. А ти лише міцнієш від нього та мужнієш. Таке золото: воно дороге з природи, але ризик, пов'язаний з його набуттям, труднощі роздобутку роблять його ще ціннішим.

Коли Джаафар залишався на самоті, він часто думав про свою долю. Хто він такий у столиці халіфату Багдаді? Чужоземець, який займає велику посаду в державі, завдячуючи своїй винахідливості, розумові і, звичайно, таланові, та все ж таки — чужоземець. Як йому далеко до Аббаси! Це скаже кожний, кого не спитай. По її артеріях тече благородна кров хашимітів, а він — плебей. А хіба, на думку людей, він може бути її чоловіком, батьком її дітей? Чи визнає світ Хасана і Хусейна? В історії ще не було випадку, щоб халіфська дочка стала праволожною дружиною чужоземця.

Джаафар перебирав у пам'яті факти, події; минуле він знав добре, але майбутнє було приховане. Ніякий провидець не міг би вгадати, що лише через три століття

один із сельджукських султанів¹, наслідувач любовних потягів молодого Бармекіда, офіційно одружиться з аббасідською принцесою, і станеться це в добу занепаду Аббасідів.

Доба ж Харуна ар-Рашіда була золотим віком арабського халіфату. Чужоземець, хоч би як високо він піднявся урядовими щаблями, не міг і мріяти про халіфську дочку.

Джаафар допевнився кохання Аббаси, мав двох дітей. Чи йому було цього не досить? Ні. Коли обоє кохають, для них нема ні перешкод, ні безсердечних володарів, ні ворогів, ні поразок, ні гіркоти. Один халіф панує над ними, і ім'я цього халіфа — кохання.

Джаафар та Аббаса стояли, пригорнувшись одне до одного. Про все забуто, крім власних почуттів і переживань. Світ зник, розчинився, вони залишились удвох. Як слушно поет порівнював закоханих з блаженними, що втратили розум.

О кохана, забуваю світ,
Як побачу твого личка цвіт.

Аббаса спам'яталася перша (є ситуації, в яких жінки випереджають чоловіків).

— Як довго Джаафрі не хотів з'явитися на поклик бідної Аббсі! — вона кокетливо відкинула волосся назад.

— Твій поклик, любя, це загад, якого я ніколи не наважуся порушити. Мене затримали обставини. На жаль, вони сильніші за бажання. Треба було піти, не викликавши підозри. Я доїхав до гаю на коні — його стереже слуга, — а сам спустився човном по Тігру. Коли б ти чекала на терасі, ти б побачила...

Її рука тремтіла в широких чоловічих долонях. Аббаса не сказала про те, що півдня збула на балконі; безсило опустилася на гаптовані подушки.

Коли вона змогла заговорити, по тілу розлилася млість.

— Нам треба вмерти разом, Джаафрі, чи жити нерозлучно. Я не можу більше брехати, крадькома хапати шматочки щастя.

— Але, любя, хто ж вибирає собі свій рід? Ти наро-

---

¹ Мається на увазі одруження сельджукського султана Тагрульбека (454 рік хіджри).

дилася принцесою, я — вільновідпущеник. Я не знаю, як перейти цю межу.

— Ти насправді так уважаєш? — спитала вона з докором. — Ми любимо один одного, у нас діти. Яке мені діло до твого походження? Ти кращий за хашимітів, ти кращий за будь-яку людину на світі.

— Пробач, Аббсі, але ти мені і досі не сказала, що трапилось...

— О, любий, даруй, я забуваю світ, коли ти приходиш до мене на бенкет. — В Аббасиній душі прокинулася тривога. — Нам залишилося вмерти разом!

— Чому? Хоча заради твого спокою, я готовий вмерти.

— Наша таємниця, Джаафрі, відома. Незабаром і брат буде знати.

Джаафар схопився з подушки.

— Хто виказав її?! Коли?!

— Учора мене вистежив Абу-ль-Атахія.

— Він помре, нещасний!

— Я послала вояків схопити його!

— Чудово! Де він? Я швидко поквитаюся з ним!

— Він зник...

— Зник?! Від вояків? Нещасні, вони теж помруть!

— Його визволив ворог!

— Який? У мене їх багато.

— Найзаздрісніший. Зрозумів?

— Фадль?!

— Так, він.

— А, шайтан, склени його аллах! — Джаафар почервонів від гніву. — Я посічу його...

— Це не так просто, Джаафрі! — Аббаса ледве стрималася, щоб не розридатися. — У мерзотника високі заступники. Ти не забув? Із Зубейдою краще не зчіпайся, благаю тебе! Мене проймає жах, коханий. Мені здається, нашу таємницю розносять води Тігру, вона виписана на камінні Багдада. О, я не здивуюся, коли зараз з'являться вояки, щоб схопити нас.

— Не бійся, люба! Я зумію тебе оборонити. Ніхто не торкне і волосини на твоїй голівці.

Джаафар зірвався на рівні ноги. Аббаса схопила його за джуббу¹ і посадила на подушку.

---

¹ Д ж у б б а — верхній одяг з широкими рукавами.

— Будь же хоробрий, ти — мужчина. Заздрісники тільки й чекають, щоб розтоптати тебе при найменшому невірному кроці. Бійся припуститися помилки!..

РОЗДІЛ ХІХ

РОЗЛУКА

— Ти маєш рацію, люба, заздрісники постараються напакостити. На те вони і заздрісники. Так уже влаштований світ. Але я напоготові, Аббсі, наче солдат на варті. Затягнулося моє чатування.— По Джаафарових губах пробігла посмішка, вираз обличчя пом'якшав, лише очі поблискували сторожко і холодно.— Від кого ще хашиміти діставали такі багаті дарунки, як від мене? Але я не марно розкидав і розкидаю тисячі тисяч динарів. О ні! Гроші стануть у пригоді. Боржники не дуже будуть іритуватися... Ось із армією гірше... Солдати — араби, з ними мені тяжко, зате серед генералів багато персів, які не люблять твого брата. Адже він переслідує прихильників Алі. Генерали схиляються на мій бік. Хорасанське військо тримається окремо: воно слухається моїх наказів. Цей вілайет, хоча він і входить до складу халіфату, не підкоряється емірові. Твій дід Абу Джаафар аль-Мансур убив з дурного розуму національного героя Абу Мусліма аль-Хорасані, і хорасанці не простять цього. Що з тобою, мила? — Джаафар помітив, як Аббаса потягнулася витирати очі.— Даруй, коли образив... Я не думав, що згадки про діда...

— Ах, до чого тут дід! — вигукнула вона.— Ти відвертий, Джаафрі, і я тобі вдячна. Твій ворог — мій ворог, хай то брат чи дід, байдуже. Але мені здається, що ти намислив недобре. Чи не хочеш ти почати міжусобицю?! Моє єдине бажання — жити спокійно. Досить з мене палаців, де щохвилини чигає небезпека і незначна помилка може стати фатальною. Біжімо з Багдада, оселімося в шатрі! Хай яка принадна влада, але що наслідок залишається володареві? — шматок землі, як і кожному смертному.

Джаафар нервово смикнув борідку. Побачивши, що Аббаса закрила обличчя руками, він погладив її тонкі пальці й відвів руки.

— Не треба, моє серденько, не треба! Ми не повинні робити помилок. Настав час, коли треба боротися. Слухай, що я тобі обіцяю.

На душі поволі вляглося. Аббасині вії ще тремтіли, повіки були червоні, але на губах уже з'явилася усмішка. А шия сама собою видовжувалася — вуха так хотіли не пропустити жодного слова.

— Твій братусь ніколи не побачить наших дітей, присягаюся аллахом, — вів далі Джаафар. — Фадль боягуз і важкодум. Мине багато часу, поки він зуміє обмовити. Я-то його знаю. В разі ж небезпеки втечемо до Хорасану, і там, удалечині від Багдада, я готовий битися з усім халіфатом, і перемога буде на моєму боці. Але є інший шлях. Я давно вже хочу відмовитися від візирства і стати на чолі вілайету. Харун ар-Рашид якось обіцяв мені Хорасан. Я нагадаю йому. Він не зречеться своїх слів.

— Правда, Джаафрі?! Яка я рада! Але чи нема тут якоїсь пастки?

— Гадаю, що ні. Відіслати мене якнайдалі від престолу в інтересах хашимітів.

— Так нагадай же Харунові його обіцянку! — стала просити Аббаса. — Благаю тебе! І зразу ж рушай до Хорасану. Візьми дітей. А потім приїду і я.

— Я втішений, люба, що це сподобалося тобі.

— О, так, у Хорасані ми, нарешті, станемо подружжям перед усім світом!

Джаафар і Аббаса подивились одне одному в очі. В їхніх поглядах була надія.

— Ну ось, люба, і чудово! А тепер, оскільки ми вирішили бути обачними, мені час іти.

— Иди, мій пане, хай береже тебе аллах!

— Мій пане? — відчувши у роті присмак гіркоти, перепитав Джаафар. — Скажи краще: мій раб. За законами і звичаями арабів, хашимітська кров — це кров велителів.

— Ну що ти говориш, коханий?! Є один тільки закон — закон аллаха, є одні лиш звичаї — звичаї справедливих людей. За цим законом, за цими звичаями — ти мій пан!

— Дякую тобі, Аббсі! Поки що я не буду до тебе приходити, того потребують обставини.

— Ти маєш рацію, Джаафрі. Мені буде тяжко, я не криюся, але я витримаю.

Аббаса двічі плеснула в долоні — це був умовний знак Атбі.

РОЗДІЛ XX

ПО ДОРОЗІ ДО ПАЛАЦУ

Фадль, якого ми залишили тієї хвилини, коли він визволяв придворного поета з біди, звелів слугам подати запасного коня, і кавалькада погнала чвалом, прямуючи до Багдадського моста.

Абу-ль-Атахія не відставав від свого рятівника. Слова виказу ледве не зірвалися йому з язика. Тяжко сказати, як би далі розгорнулися події, коли б він не догадувався, що Атба діяла за наказом могутньої пані. Винагорода вабила золотолюбця, але квапитися він, мабуть, не став би, певна річ, не з жалощів до дітей, яких у разі сголошення таємниці чекає неминуча смерть, а з майже непереборного страху перед запальним халіфом і прозірливістю візира. Невдалий арешт мав прискорити розв'язку.

Перед Багдадським мостом вершники зупинилися. Переправа була справою нелегкою. По дошках, покладених прямо на баржі, йшли один за одним Фадлеві слуги. держачися правого боку; однією рукою тримаючись за протягнені вздовж об'явкив канати, другою вели коней, час від часу зупинялись і заспокоювали тварин. Обличчя у всіх були закутані — необхідна обережність! — біля моста цілодобово стовбичили таємні вивідачі, і аллах знає, кому вони служать.

Далі шлях до палацу спадкоємця престолу пролягав по ар-Расафе і тягнувся на південний схід через аль-Мухаррем. Мідан, де й далі грали в суладжан і гуру, залишився осторонь. Над ареною і натовпом густою хмарою висіла курава.

Вершники поспішали. Мухаммед аль-Амін чекав звістки до сніданку, але час снідання вже минув, Фадль запізнивався і, намагаючись надолужити згаяне, всю дорогу підторкував бігуна. Сонце припікало... Хотілося пити і їсти.

Палац спадкоємця престолу, обведений парканом, скидався на фортецю. Ліворуч і праворуч від високих залізних воріт, які виходили на майдан — розчинити їх могли лише кілька солдат, — розходились товсті фортечні мури. Багдад ворохобився, і позаміські осідки будувалися з розрахунком на можливість тривалої облоги. Перед ворітьми, від яких ні вдень ні вночі не відходила варта, було людно майже як на базарі. До палацу пускали тільки панів. Слуги і конюхи залишалися зовні, на відведеній для того місцині під деревами, що росли біля фортечних мурів, — припинали коней, давали корм, а самі правили теревені і чекали хазяїв...

Фадль покликав Абу-ль-Атахію. Чуття підказувало йому: у поета є якісь новини, треба неодмінно про них дізнатися! Те, що він незабаром почув, простуючи алеєю, в кінці якої виднівся білий палац, переважило всі припущення і здогади.

— Не може цього бути! Не вірю я твоїм байкам! — вигукнув він, уп'явшись очима в спантеличеного Абу-ль-Атахію і швидше відчуваючи, ніж розуміючи, що той сказав правду. — Або ти вигадуєш, і тоді стережися, або погано дивився в шпару. Неймовірно, щоб наша шановна пані Аббаса була вплутана до цієї брудної пригоди. Не вірю я, не вірю! Але хоч би як там було, я попереджаю тебе, тримай язика на зашморзі.

Поет не сподівався, що справа так поверне. Лише остання фраза залишала якусь надію: чи не є це грою в недовір'я, за якою криється страх, що про таємницю дізнаються інші і використають її?

— Я сам собі не вірю, хоча і бачив на власні очі. Помилка, звичайно, можлива. Я розумію, іноді і зрячий зблудить: один хибний крок — і падає в безодню, куди не впав би сліпий, — мовив Абу-ль-Атахія і знизав плечима, неначе кажучи: «А втім, що мені до цього всього! Були б грошенята...»

РОЗДІЛ XXI

ПРЕТЕНДЕНТ НА ПРЕСТОЛ

Поголоски ширилися, передавалися з вуст у вуста. За них треба було платити. Плітки й ті коштували грошей. А таємниці продавалися втричі дорожче. Хто шкодував дирхемів, той залишався в невіданні.

Фадль витягнув мішечка з золотом і простягнув його Абу-ль-Атахієві.

— Ти поет, а поети рота не розтулять без винагоро-ди, навіть коли на умі у них проза. На, тримай! Одер-жиш ще і від високоповажного спадкоємця престолу, йому, певне, сподобаються білі рабині, а ти ж брав участь у їх купівлі, чи не так?

Піднявши покривало — ховати обличчя вже не було потреби, — Фадль голосно розсміявся.

— Ага, ось що! — додав він, поки Абу-ль-Атахія, не знаючи що й думати, цілував йому руку. — Подбай про те, щоб не з'являтися на очі візиреві. Або залишайся у най-мудрішого з мудрих, або поживи у мене. Лиш не зникай безслідно, ти можеш знадобитися будь-якої хвилини.

Залізні ворота були розчинені навстіж — певна озна-ка того, що в палаці перебував вельможний гість. Під деревами розташувався чималий почет: конюхи переві-ряли підкови у коней, солом'яними скрутнями обтирали лискучі від поту крупі, слуги підносили корм. Це люди Ібн аль-Хаді. Пізнати їх було легко, варто лише поди-витися на емблеми. Ну, а те, що вони мешканці Басри, було видно здалека.

Ібн аль-Хаді, як видно з його імені¹, був сином аль-Хаді, який доводився рідним братом Харунові ар-Раші-ду. Батько братів, халіф аль-Махді, вивищив їх обох до сану задалегідь наставлених спадкоємців престолу: аль-Хаді — першого, Харуна ар-Рашіда — другого. По смерті аль-Махді, яка сталася 169 року хіджри, халіфом став аль-Хаді. Зміцнюючи самовладу, новий владар усунув від державних справ власну матір аль-Хайзуран, яка заважала йому, по-материнському втручалася в уря-дування халіфатом, і позбавив брата права спадкоєм-ства престолу на користь свого неповнолітнього сина. Харун ар-Рашід мусив скоритися, і першим спадкоєм-цем престолу став Ібн аль-Хаді. На цьому боротьба не скінчилася. За Харуном ар-Рашідом потягнув могутній Ях'я ібн Халід аль-Бармекі. Хитрий, спритний і далеко-глядний візир запевняв еміра, начебто, переступивши волю покійного аль-Махді, він викличе суперечки, до того ж Ібн аль-Хаді дуже молодий, не слід квапитися з його настановленням... Спomoга опальному халіфовому

---

¹ І б н — по-арабському означає син.

братові ледь не завела Ях'ю ібн Халіда аль-Бармекі до в'язниці, але першим спадкоємцем престолу все ж таки знову був оголошений Харун ар-Рашід.

Як тільки це сталося, аль-Хаді заслаб і несподівано помер. Довго потім ще ширився погослос про те, що в його смерті винна мстива мати,— хто зна, можливо, аль-Хайзуран припускала, що в другого сина заживе більшого пошанівку. Хоч би як було, та аль-Хаді, поволодарювавши один рік і три місяці, в муках помер,— а скоїлося це пізно вночі,— і Ях'я ібн Халід аль-Бармекі примчав до Харуна ар-Рашіда, щоб негайно оголосити його еміром. Така похвальна відданість (коли не спільництво) була віддячена всотеро: каверзний перс мав тепер майже необмежені права, які дозволяли йому контролювати долю держави, а син його, вже відомий нам Джаафар ібн Ях'я,— місце візиря.

Харун ар-Рашід почав також передбачливо наділяти хашимітів віддаленими від Багдада землями. За допомогою золота він здобував необхідні симпатії, давав можливість заздрісникам жити в розкошах, а це віддохочувало їх від дій, позбавляло спроможності й сили, так що керування державою починало здаватися непосильним і, можливо, непотрібним клопотом. Халіф уміло тримався на троні. Чого, спитати, бракувало його родичам — тим, хто мав реальні права на владу,— коли вони досхочу розважалися, збавляли дні в садках і парках, а вночі тішилися з підложницями!

Зовнішньо Ібн аль-Хаді нічим не відрізнявся від інших хашимітів: мав великі гроші, марнував життя, шукав утіх. Але в юнаковій душі достигала дика ненависть до людей, які позбавили його батьківського трону,— адже він був першим спадкоємцем престолу, хай недовго, та був! Ставши халіфом, рідний дядя зовсім, здається, про це не думав. Якже! Він настановив нових спадкоємців престолу — Мухаммеда аль-Аміна і аль-Мамуна. І все ж Ібн аль-Хаді не втрачав надії, вірив, що станеться чудо. Найпершим ворогом був візир. Підставити ногу допоможе Фадль. Коли Джаафар ібн Ях'я попаде в неласку, аль-Мамун втратить права спадкоємця престолу: адже халіф призначив його тільки на догоду візиреві. Мухаммеда аль-Аміна треба позбутися інакше: розпалюючи його спорзність, тим самим заставити зректися трону. Хто влаштує дикі оргії, не може числити на

одноставну підтримку: він не в силі керувати халіфатом. Час від часу зустрічаючись із спадкоємцем престолу, Ібн аль-Хаді сам брав участь в оргіях. Це рятувало його від нагляду, засвідчувало, що він загруз у розпусті, а ніяк не в політиці.

Юнак приїхав до Багдада нібито для того, щоб одержати пенсію. Справжньою метою було відвідати аль-Аміна. Два дні тривало гуляння. Ібн аль-Хаді перевершив самого себе. Це він порадив спадкоємцеві престолу придбати білих рабинь.

РОЗДІЛ XXII

У ПАЛАЦОВІМ САДУ

Ібн аль-Хаді та спадкоємець престолу поволі йшли алеєю і роздивлялися сад. Він утішив би найвибагливішого цінувача природи. За квітниками з волошок виднілися рівно підстрижені чагарники і дерева. Посаджені дуже густо, вони нагадували мур чи величезну завісу, яка ледь-ледь ворушилася від потягів вітру. Відтінки зелені найрізноманітніші: від смарагдових, темних, майже чорних тонів, до світло-бірюзових, жовтих, сріблястих. Неповторну гаму вдалося створити, зібравши рослини не тільки з метрополії, але й привізши деякі дерева з далеких країн Африки та Азії.

— Чудово, о наймудріший з мудрих! — вигукнув аль-Хаді, зупиняючись перед невеличкою лукою, посередині якої велично розпустив хвоста павич.

— Подивися, мій друже, краще туди! — аль-Амін зневажливо махнув рукою в дальній закуток луки, де під розлогим сесбаном¹ причаївся великий тигр.

Недосвідченому відвідувачеві від жаху перехопило б подих. Але боятись нема чого — тигр, та й павич, зроблені руками вправних садівників, які зуміли підібрати чагарники, трави та квіти і майстерно підстригли їх. Є в саду і справжні тигри, павичі, леви й слони — вони знаходяться в просторих клітках, що скидаються на будинки.

За густими тамариндами² можна побачити невеликий став з кришталево чистою водою, яка надходить

¹ Сесбан — вічнозелене дерево.

² Тамаринд — «індійський горіх», родини бобових, з кисло-солодкими стручками, які використовуються у фармакології.

сюди підземним водогоном. Химерні риби — яких тільки нема тут форм і барв! — застигли непорушно біля берега, а коли й плавають, то неохоче рухають плавцями. Їх добре годують — корму скільки хочеш, — і вони швидко множаться. За вузькою протокою видно другий став, трохи більший проти першого.

Під ногами неквапливо розгортається широка стрічка алеї. Ібн аль-Хаді і аль-Амін наче ступають нескінченним довгим килимом. З різнокольорового гравію і привезеної здалеку ріні викладені мозаїчні зображення ваз, рослин, птахів і тварин. Для цих робіт спеціально привезли перських майстрів.

Пахощі, які сповнюють сад, важко з чимось порівняти: вони виникають, перемішуються, тануть; ось запанував один різкий запах і зразу ж потонув, поступаючись місцем іншому. Найсильнішим, постійним і невивабним виявляється аромат мускусу, який ллється від спадкоємця престолу; він наче обволікає аль-Аміна.

На юнакові легка рожева джалябія¹, в ній не парко і зручно; жовта накидка так старанно випрасувана, що, здається, ніколи не мнеться; чалми нема, натомість шапочка з квітів, всього лише на один вечір; на ногах легкі сандалі. І все це насичене пахощами мускусу.

Ібн аль-Хаді теж одягнений в «костюм упою»; у нього модна зачіска багдадського гульвіси: волосся цілком закриває чоло і, обігнувши брови, з-під яких дивляться пронизливі очі, заходить за скроні.

Аль-Амін нудьгує. Перед альтанкою з виноградних лоз має відбутися бій баранів — захоплююче видовище, можливо, розважить спадкоємця престолу, поки надійдуть звістки про білих рабінь.

Ібн аль-Хаді і аль-Амін вже сіли на ослінчики, хазяїн бойових баранів приготувався до виходу на майданчик, як ось у кінці алеї з'явився Фадль. Він майже біг.

— Які новини, шановний? — підводячись, спитав спадкоємець престолу.

— Жодних, наймудріший з мудрих! Жодних, окрім утішних!

— А де ж рабині? Чому ж вони не біжать слідом?

— Вони не такі прудконогі, наймудріший з мудрих! Але скоро будуть тут.

---

¹ Д ж а л я б і я — сорочка.

Фадль ледве зводить дух. Погляд його зупиняється на аль-Аміновому вбранні. Спадкоємець престолу відразу ж зауважує:

— На кого я скидаюся, мій любий, у нових шатах!

— На ангела, який спустився з небес! — не кліпнувши оком, вигукує Фадль.

З ангелом спадкоємця престолу порівняти важко: хоча йому сімнадцять років і борода виросла зовсім недавно, проте на обличчі вже знати печать жорстокості і розбещеності. Очі маленькі, ніс орлиний, він свідчить про силу і, можливо, про нерозсудливість. І справді, попри освіту, аль-Амін недалекокий і бездумний.

— Ну, гаразд, гаразд! — кидає він Фадлеві. — Іди швидше перевдягнися! Ти запізнився, і ми прогаяли купу розваг. Але, слава аллахові, тепер ми закінчимо день весело.

Два хляпи долонями, і перед альтанкою з'являється, зігнувшись у три погібелі, раб. Це турок чи черкес; його довге волосся заплетене в товсту косу, яка лежить на спині; широкий, вигаптуваний золотом пасок перетягує сорочку; на голові шапка у вигляді піраміди з срібним півмісяцем на кінці — вона така важка, що раб завжди тримає голову схиленою.

— Які сьогодні у нас поети? — питається спадкоємець престолу.

— Абу Нувас, мій володарю, Абу-ль-Атахія і...

— На якого дідька нам Абу-ль-Атахія! Йому тут нема чого робити! Нам сьогодні треба поетів, які п'ють і славлять жінок та вино! Давай сюди Абу Нуваса, а всіх інших жени в потилицю. І скажи головному виночерпіві, щоб приготував меджліс так, як треба, за всіма правилами!

— О наймудріший з мудрих! — вставляє Фадль. — Може, звелиш не проганяти Абу-ль-Атахію? Він славно komponує вірші... Плювати нам на його тверезість.

— Хай буде так! — вигукує аль-Амін.

РОЗДІЛ XXIII

БІЙ БАРАНІВ

Два хляпи долонями, і перед альтанкою виріс другий раб.

— Де барани? — грізно запитав спадкоємець престо-

лу.— Я хочу зараз же показати моєму кузенові тварин, яким однакових за силою не знайдеш ні в Багдаді, ні в Басрі, і ніде взагалі в халіфаті.

— Барани ждуть, о мій володарю! — відказав раб, не розгинаючи спину.— Хазяїн не привів їх сюди, він боїться, що вони ратицями порушать мозаїку алеї. Крім того, вони краще б'ються на твердій землі.

— Ну, гаразд. Не будемо примушувати їх марнувати силу! — вигукнув аль-Амін, швидко підводячись, і з поважним виглядом рушив на вталований майданчик, що в кінці саду біля фортечного муру. Коли б не його легковажне вбрання, можна було подумати, що він прямує на державний меджліс. Ібн аль-Хаді і Фадль подивилися один на одного і відразу ж усе зрозуміли: «Ну, хіба можна такій людині довіряти халіфат, кордони якого пролягли від Індійського океану на сході до Атлантичного на заході? Та в голові у нього одні розваги, легковажність. Як же він буде керувати різними народами, пристосовуватися до звичаїв, законів, політичних і державних інтересів? Далєбі, йому досить двох баранів!..»

— О моя володар! — на алею вистрибнув напіводягнений індус. Це був хазяїн баранів, мандрівний циркач.— Іди сюди, сюди! Моя барашка готовий тебе належно зустріти!

На майданчику стояли два величезних барани. Їхня біла шерсть була вимашена фарбами. На шиї замість залізного ланцюга висіло каріолеве намисто. Роги в одного барана були зеленого кольору, у другого — червоні.

— Ну й красень! — радісно вигукнув спадкоємець престолу.— Який за мене?

— Ось цей, моя володар! Ось цей! — індус, вклоняючись, показав на барана з червоними рогами.

— Чудово! Другий, отже, за тебе, Фадлю. Хто програє, той одягне на шию переможцеві агатове намисто. Я певен, що тобі доведеться виймати гроші з гаманця. Ну, згода?

Фадль удав, що дуже задоволений.

— О наймудріший з мудрих, я буду молити аллаха, щоб твій баран переміг. Інакше, розумієш сам, я опинюсь у ніяковому становищі.

— Я теж хочу, щоб мій баран був переможцем. Проте в мене інша причина, зовсім інша... Чи не так,

дорогий кузене? — аль-Амін розсміявся і підморгнув Ібн аль-Хаді.

Той, вибравши момент, пояснив Фадлеві:

— Твого барана звать Бармек. Коли він буде переможений, це так, ніби подоланий Джаафар ібн Ях'я аль-Бармекі. Втямив?

Баран з червоними рогами став дига і з розгону буцнув суперника. Зеленорогий зробив те ж саме. Бій почався. Барани металися по майдану, буцалися лобами, перекидалися, схоплювалися на ноги і знов буцалися. Роги переплелися і тріщали. Індус, як навіжений, бігав за бояками, піддрочував їх і, коли вдавалося, спрямовував удари, та весь час відштовхував зеленорогого. Як і слід було чекати, Бармека перемогли, і він лежав на землі, задерши ноги.

Аль-Амін від радості плескав у долоні, вимагаючи, щоб Фадль нагородив і барана-переможця і його господаря.

— О мій володарю! — черговий раб з'явився перед спадкоємцем престолу.— Розпорядник дня просить тебе подивитися півнячий бій.

— Які там ще півні?! З нас досить баранів. Півні хай чекають до наступного разу,— звелів аль-Амін.— Нам тепер саме час хильнути винця. Ану, Ібн аль-Хаді, Фадлю, ходімо до мого курника. Ха-ха-ха!

Палац спадкоємця престолу стояв на самому березі Тігру. Велика тераса, облямована мармуром різних порід і заставлена скульптурними групами, прикрашала палац від ріки. Туди ж дивилися вікна й балкони. Легкий дашок тераси підтримували біломармурові колони, покриті золотим орнаментом. Це була строката мішанина грецького і перського мистецтва. З палацу, через двері у фортечному мурі, можна було спуститися до пристані, де стояла флотилія човнів: у одного ніс схожий на пашу лева, у другого — на орла, у третього — на кінську морду, четвертий човен нагадував змія, який висунув голову з води. Палуби, будівлі, обшивки зроблені з дорогих порід дерева.

Слуги і євнухи сповістили про повернення аль-Аміна та його гостей.

Спадкоємець престолу статечно пройшов крізь головні ворота, арка над якими скидалася на сильно зігнутий велетенський лук. Біля воріт мармурова лавочка, на

арці напис куфськими літерами¹: «Мухаммед аль-Амін ібн Харун ар-Рашід».

Юнак разом з Ібн аль-Хаді та Фадлем піднявся сходами і заглибився у лабіринт незліченних коридорів, кімнат, майданчиків, переходів. Його палац нагадував невеличке містечко.

РОЗДІЛ XXIV

ГАРЕМ

Вигаптувані золотом парчеві драпіровки беззвучно розсунулися, послужливо відсмикнені рукою головного євнуха. Аль-Амін, Ібн аль-Хаді та Фадль увійшли до гарему. Кроків не чути, ноги м'яко ступають по ворсистих табарістанських килимах. Ще один коридорчик, ще, потім внутрішній садок, нарешті сім східців з червоного мармуру. Тут починається жіноче царство. На шовковій, ніжно-блакитній фіранці вигаптувані вірші, що вихваляють великодушність спадкоємця престолу, єдиного володаря цього царства.

Я не сплню коня біля струмка,
Не вип'ю першим свіжої водиці,
Не прив'язу торбинок до сідла,
Бо бігуна втяжати не годиться.
Та друга не лишу йти пішаницею,
Спинюсь, щоби до себе взяти,
Його всаджу і вдвох полинем птицею —
І начувайтесь, наші супостати!

З вітальні — великої зали з виходом на терасу — і спалень (кожна з них прибрана по-своєму) пливуть безладні звуки лютні. Хто перебирає струни, не видно. Вітальня оздоблена у вірменському стилі — навколо вигаптувані шовки. На підлозі килим розміром двадцять на двадцять ліктів. Подушки — а їх так багато — набиті струсевим пухом. На стінах — зображення перських шахів, грецьких королів, вершників, леопардів, акул, тунців. Вони інкрустовані золотом, перламутром і самоцвітами по чорному дереву й слонівці. Навіть цвяхи, на яких вони повішені, й ті золоті. Над дверима

¹ Найдавніший арабський шрифт; назва походить від назви міста Куфи, звідки він поширився.

масивні срібні карнизи. У кутках зали високі ажурні мінарети, вони теж із срібла. Вечорами в них запалюють свічки.

Аль-Амін підійшов до полірованого примосту, вимощеного з цінних порід дерева, запросив гостей сісти на подушки. Не встиг Ібн аль-Хаді подумати про те, чи швидко справдяться плани його помсти, а Фадль вирішити, кого ж більше вподобає спадкоємець престолу — Карнафле чи її подруг, як безладні звуки інструментів урвалися, і в дверях, що вели до спалень, з'явилися жінки. Вони співали пісню і самі собі пригравали. Жінки пройшли через залу, одна за одною — десятеро струнких, молодих, вродливих, і зникли в протилежних дверях. А на зміну їм уже виходить наступна партія невірниць. У залі лунають нові пісні. І так триває доти, поки перед спадкоємцем престолу та його гостями не перейдуться десять десятків жінок, показуючи краще, на що багата жіноча стать.

Показний огляд гарему запровадив Харун ар-Рашид, підхопив Джаафар ібн Ях'я аль-Бармекі, і новину відразу перейняли по всіх багатих будинках халіфату. Та аль-Амін на цьому не спинився. Перед очима приголомшених гостей — тепер уже було з чого дивуватися — пройшли ряди статурних, витончених євнухів. Вони одягнені в найдорожчі шати, тканини яких ряхтіли. За спинами грайливо потіпувалися заплетені коси. Вони товщі за жіночі. У руках миготять тамбурини. Зала сповнюється завзятих пісень, їх виводять високі голоси, які непокоять слух. О, ці голоси! Аль-Амін умлівав при їхніх звуках...

РОЗДІЛ XXV

МЕДЖЛІС ВЕСЕЛОЩІВ НА ТЕРАСІ

Меджліси бували різні: державні, військові, фінансові, політичні, де вирішувалася доля халіфату, меджліси з нагоди майбутнього полювання, купівлі нових невірниць чи придбання садіб, меджліси, на яких змагалися поети, меджліси веселощів. Варто було зібратися кільком мужчинам на чолі з халіфом чи еміром, як розпочинався черговий меджліс.

На терасу зайшли аль-Амін і двоє його спільників.

З зовнішнього боку тераса була прикрашена колонами. На кам'яній підлозі яскраві килими. Під протилежною глухою стіною на примості розлоге і пишне ліжко ебенового дерева з золотою інкрустацією. По обидва боки півколом розташовані лави, розкладені гаптовані подушки. Посередині тераси лежить тигрова шкура майстерної виробки, її прикриває шовкова накидка, а на ній низенький закруглий стіл, приготовлений для учти. До кришталевих карафок наливо фінікового вина і охолодливих напоїв. Посудини з карбованого срібла наповнені чимось жовтим. По краях стола в суворому ладі розставлені склянки найрізноманітніших форм, розмірів і відтінків, у центрі — вази з квітами, тарілки, наповнені фруктами, холодною дичиною та іншими смачними стравами. Повітря насичене тонкими пахощами. Це нагадують про себе приховані по всій терасі ароматні смоли.

Сівши на ліжко, аль-Амін жестом показав Ібн аль-Хаді на місце поруч себе, а потім мовив, звертаючись до другого співника:

— Дорогий Фадлю, на тобі непридатне вбрання як на таку подію. Ми ж не на прогулянку зібралися. Зараз тобі принесуть що-небудь краще.

— Гей, раби! — гукнув він слугам. — Костюм упою!

За хвилину аль-Фадль ібн ар-Рабіх уже в просторій дорогій джалябії. Вона оброблена диким шафраном і має червоно-жовтуватий відтінок. Низько вклоняючись, хлопчик-слуга простягає корону з живих квітів.

— Клич співаків! — наказав аль-Амін старшому евнухові. — Чи є у нас нові підложниці?

— Ні, мій велителю і володаре. Зате співаки найкращі в Багдаді. У самого халіфа правовірних таких не знайти.

— Ну добре, добре. Запроси рабинь з вахлярами. А співаки хай розважають нас, поки прибудуть ті, кого я чекаю з нетерпінням.

На терасу граціозно і стрімливо, як газель, що дивом вирвалася з пастки, вибігла дівчина. На ній сорочка з прозорі олександрійської тканини. Ця тканина не одягає роздягненого. На красивому тілі жодної потаємної місцинки, недоступної поглядів. Лише голова зав'язана шовковою хусткою. На хустці золотими нитками вигантувані слова:

З лука стріляв я ніби й не мало,
Та жодна стріла тебе не вціляла.

А ти лиш одну стрілу пустила —
І серце мое смертельно вразила!

На скронях у дівчини чорні обідці — це кучерики волосся, старанно причесані; брови дугою, носик наче перламутровий, у правій руці віяло з довгого струсового пір'я. Ручка віяла з слонової кістки. На ній виритувано два чотиривірші відомого поета:

Тому, хто володіє мною,
І спека буде не страшною:
Бо після шалу й насолоди
Він зізда тиші й прохолоди.

Я дарую вітерець в обличчя Амінові.
Хай сприяє аллах халіфському синові,
Хай не зазнає він життєвих тягарів,
Хай береже його аллах від ворогів.

Браслети на зап'ястках дівчини легенько постукують, наче кастаньети. На грудях широкий золотий півмісяць, покритий вигадливою арабською в'яззю:

Я — гурія, втекла із раю,
Мужчин до свого раю затягаю.

Ібн аль-Хаді та Фадль хоча і вражені красою дівчини, проте дивляться на неї з повагою, бо добре знають — аль-Амін час від часу дарував рабині свою увагу.

Вона підходить до ліжка, похитуючись навшпиньках. Фадль посувається, звільняючи місце між собою і аль-Аміном, але рабиня сідає біля ніг велителя; віяло починає повільно рухатися то вниз, то вгору. В лівій руці у неї хустинка, якою вона готова витерти велителеві чоло, лиш тільки на ньому виступлять крапельки поту.

На терасу виходить струнка гречанка, вбрана в сорочку кольору червоної троянди, яка щойно розпустилася. Її шию прикрашає дороге колье і золотий хрестик. Волосся заплетене в товсті, складені втрое коси, які спадають на спину, як грона дозрілого винограду. На голові діадема з віршами Абу Нуваса:

І лине вже непереборна сила.
Стрілою любощів тебе я уразила.
Переболіло бідне мое тіло.
Палає серце, а душа зімліла.

Біля пояса у гречанки прив'язане віяло, на якому теж виритувані вірші:

Хто захоче життя прожити,
Не зазнавши кохання ночей,
Хай боїться над все на світі
Глибини моїх чорних очей.

Аль-Амін дає знак гречанці, та з готовністю стає за спиною Ібн аль-Хаді, одв'язує віяло, і ось добродайна прохолода огортає збуджене обличчя вельможного спільника.

На терасу велично впливає третя рабиня. На голові у неї нема узвичаєного покривала, волосся дбайливо зачесане напроділ, як у Сукайни, дочки халіфа Хусейна, котра, виставляючи напоказ красу свого незвичайного розкішного волосся, вперше стала з'являтися у товаристві без головного убору. На чолі рабині рум'янами написано:

Півмісяцю в небі безкраїм,
Не звести з тебе очей.
Я не знаю й ніхто не знає,
Чи скінчиться присмерк ночей?

Білий оксамит одежі облямований узорами віршів.
На лівому боці вигаптувано:

Як на тебе впав мій погляд,
Вмить прокинулось кохання.

На правому — продовження:

Мое серденько скорилось
Твоїй владі без вагання.

Фадль зрозумів, що рабиня призначена для нього. І справді, дівчина підходить, присідає на коліно і змахує віялом.

РОЗДІЛ XXVI

ВЕСЕЛОЩІ ТРИВАЮТЬ

З бічних дверей один за одним з'являються раби, які несуть на плечах посудини з вином. Джалябії на них однокольорові: блакитна, зелена, жовта, бузкова, червона, фіалкова. Кольори підбрані так, що утворюють ніби веселку, яка звелася на дощі. Приявні захоплено охають. Раби молоді, гарні; вони недавно в Багдаді і всі євнухи. На те, щоб підготувати їхній вихід, відповідальний за

розваги витратив кілька тижнів — по-арабському вони ще не розуміють. Але вся принадність у їхній недоторканій і тепер уже вічній чоловічій цнотливості. На плечах у рабів написані вірші. У того, який іде першим, один чотиривірш уже можна прочитати:

Коли місяць заховався у ясині
На алеї пристрасті кохання,—
Не зімлій в дурманному ясині
Від білих рук, від білих перс кохання.

На посудині карбованого золота вибиті написи, вони вславляють вино, яке дарує людям радість і втіху.

Пий з коханою з одної чари —
Пий кохання дивні чари!
Розв'яжи усі підв'язки:
Її пестоці — над казку.

Хто вина нап'ється — той помолодіє,
Його кров палає, сам він скаженіє,
І йому для щастя лиш кохану треба,
Бо кохана — сонце і всі зорі з неба.

Несподівано до тераси долягають ніжні звуки лютні і задумливий спів тоненького голосу. Невдовзі з'являється і співачка-арабка. Не сказати, що вона вродлива, але співає чудово. Слідом, танцюючи з інструментами в руках, ідуть чотири дівчини.

— Наливайте вина! — наказує аль-Амін, звертаючись до розпорядника бенкету.

Виночерпій підбігає до велителя і подає повний келих. Потім підносить спільникам. Ібн аль-Хаді та Фадль з увічливості відпивають по кілька ковтків. Пити їм обом не хочеться. Співаки й акомпаніатори безупинно бавлять приявних. Келихи наповнені кишмишним вином.

— Де наші поети, — спитав аль-Амін, — аль-Хасан ібн Гані, чи Абу Нувас?

— Абу Нувас, мій велителю, чекає в кімнаті для гостей, — відповів розпорядник бенкету.

— Приведи його до мене, зразу ж. Та не забудь одягти, як слід!

Старший євнуч метнувся виконувати наказ.

За кілька хвилин на терасі з'явився Абу Нувас. Йому понад сорок, але він добре доховався, в коротко підстриженій борідці майже не видно сивих волосин. Тонкі риси

обличчя, голубі очі — його мати родом з Ахвазу, мешканці якого славляться вродою. Погляд у поета розумний і нахабний; одяга криклива, і на голові замість чалми червоний берет, джальябія яскраво-жовтого кольору, пофарбована шафрановим листям.

— Просимо до нас! — вигукнув аль-Амін. — Ми не можемо без тебе обійтися. Поети — прикраса будь-якого товариства.

Абу Нувас поважно вклоняється.

— Сідай ближче! — спадкоємець престолу показує на подушку, яку послужливо подає євнух.

Поки триває ця церемонія, Ібн аль-Хаді питає сусіда, чи скоро прибудуть рабині, яких купили у Фанхаса. Фадль, з голови якому не сходить думка про Абу-ль-Атахію та викриту ним таємницю, складає руки і молитовно підносить їх до неба, що означає: «Терпи, як усі ми терпимо. Якщо аллах захоче, рабині будуть цієї ж хвилини». Але тієї миті він збагнув, що пригноблений настрої може все зіпсувати, і підкреслено весело звернувся до Абу Нуваса:

— Дорогий поете, чи не порадуєш ти нас новенькими віршами? Співачка швидко покладе їх на музику, і наш високоповажний спадкоємець престолу втішиться.

— Стій, друже! — звелів аль-Амін, якому вино вже шибнуло в голову. — Ти спершу випий!

Виночерпій підніс поетові великий келих. Абу Нувас одним духом спорожнив його і повернув виночерпієві з жестом, який можна було зрозуміти тільки як: ану, наливай ще!

РОЗДІЛ XXVII

САТИРА

Навіть аль-Амін здивований поетовою пристрасстю до вина. Він заїдає яблуком і говорить:

— А тепер утіш нас, ахвазцю!

— Лестощами чи поглумкою, мій володарю?

— Ти це питаєш серйозно? — втручається Фадль. — Як ти смієш питатися про таке високоповажного спадкоємця престолу? Хіба глуз може порадувати? Наш володар велить прочитати вірші, які припали б йому до вподоби!

== А звідки тобі, любий, загоді відомо, що вподобає

високоповажний спадкоємець престолу? — відбиває Абу Нувас.— Чи ти обрав собі за фах улесливе чревомовство? Наш велитель звертається до мене, я йому відповідаю; він мене зрозумів. Ти тут ні при чім.

— Так, так, ні при чім! — кричить аль-Амін.— Я сам усе тямлю і хочу слухати сатиру. Із сатири більше хісна, аніж із лестощів. І ти побачиш це, Фадлю. Ану, поете, вдай щось дотепного!

— Одну хвилику, мій пане!

Абу Нувас підходить до співачки, наговорює їй слова. Лютні наладнані, і ось уже плинуть вірші:

Ганьбить усе, що нам за святість,
Халіф Харун — поганий пес!
А хто ж керує халіфатом?
Напівіндус і напівперс...
Скупий до біса, хоч багатий,
Усе бундючиться, як дятел,
А людям сміху: розум втратив!

За кожним рядком співачка робить паузу. Аль-Амін заливається від захвату. По обличчі у Фадля, який збагнув, що осміюють його лютого ворога, пливе широка посмішка. Та найбільше тішиться Ібн аль-Хаді. Ледве стихли останні звуки, як він вигукує:

— Чудові вірші! Хай благословить аллах уста, що їх уклали! Хай довго живе поет!

Пальці безталанного претендента на халіфство перебирають перлове намисто. Йому хочеться зробити багатий дарунок Абу Нувасові, але він пам'ятає про те, що він гостює і не може винагороджувати раніше, ніж те вчинить сам господар.

Помітивши, нарешті, його нетерпіння, спадкоємець престолу дозволяє йому дякувати першому. Ібн аль-Хаді кидає намисто, і воно падає прямо на поетові коліна. Підхопивши перлову нитку, Абу Нувас здивовано дивиться на аль-Аміна:

— Що я мушу з нею робити? Я ж не ношу прикрас...

Спадкоємець престолу догадується, куди хилить поет.

— Я бачу, ти не знаєш, куди подіти своє намисто. Що ж, воно має пасувати до білого оксамиту.— Він вказує на рабиню, яка обмахує вахлярем Фадля.— Хай ця жінка з сьогоднішнього вечора належатиме тобі.

Абу Нувас починає вихваляти аль-Амінову щедрість, та той перепиняє його:

— Ти лише віддяч нам віршем. Гей, слуги, вина! — наказує він рабам.

Виночерпій розливає яблучний сидр. Євнух з гладенько причесаним, кучерявим від природи волоссям, підносить Абу Нуvasові келих з чорного глянцевого скла. Поет пожадливо оглядає юнакову струнку поставу.

— Уклади про нього вірша, — пропонує спадкоємець престолу, — і я подарую тобі його.

Абу Нуvas випиває сидр і співучим голосом виводить експромт:

Хлопець не хлопець, та й не дівця,
Але до хлопців так і яриться.
Сяють на ньому прикраси жіночі, —
Хто він і з ким він збавля свої ночі?
Ой вино без води, —
Хлопці ми хоч куди!

— Ось це вірш! — кричить аль-Амін. — Бери його собі на здоров'я!

Зауваживши, що спадкоємець престолу все більше впивається, Фадль ставить питання, яке давно крутиться у нього на язиці:

— О мудрий з мудрих, чи ти не забув, що мають бути Фанхасові співачки?

— Як то забув? Я нічого не забуваю! Де вони?

— О мій велителю й пане! — вигукнув старший євнух. — Рабині вже годину як у палаці!

— Приведи їх негайно!

Старший євнух кинувся спевняти доручення і раптом метнувся набік. З дверей, куди він прямував, вискакує мавпа. На пірамідальній насунутій на вуха шапці підвішені дзвіночки, які дзеленькотять щосили. Звіря погрозово ричить, випростується, і тут усі забачають, що це зовсім не мавпа, а квולה людина, на яку нап'ято мавп'ячу шкуру. Людина придивляється, висолоплює довгого язика, підстрибує і коїть усе це так кумедно, що тераса стрясається від сміху. Гучніше за всіх сміється спадкоємець престолу.

— Ти ж Абу Хусейн, божевільний?

— Він самісінський, хай склене мене аллах, — відказує людина і перекабачується через голову.

Двері знову розчиняються, і на терасу виходять білі рабині, куплені у Фанхаса. Попереду велично прямує Карнафле. Її плечі потопують у шовковисто-чорних

хвилях розпущеного волосся. Дівчата грають на лютнях мелодію, якої ще ніхто не чув. За аль-Аміновим знаком вони сідають, і Карнафле співає:

Мати його — не рабиня проста,
Куплена десь на базарі.
Це ж бо не жінка, це — справжня свята,
Плітки про неї не варті динара.

Мамун же — не злодій, Мамун — не шахрай,
Тільки про совість його не питає.

— Вірно, хай йому всячина, вірно! — нестямно кричить аль-Амін.

Фадль задоволений. Це він, дбаючи тільки про свої інтереси, наказав Абу-ль-Атахієві скомпонувати вірші, які б ганили народженого від рабині другого спадкоємця престолу. Аль-Мамуна треба зі світу згладити.

РОЗДІЛ ХХVIII

ПОВАЖНИЙ СТАРЕЦЬ

Сонце схилялося надвечір. Зненацька від Тігру, на берег якого за аль-Аміновим наказом було спущено сторожових собак, долетів гучний гавкіт зграї.

Зі саду прибіг начальник охорони.

— Мій велителю і володарю, до берега зближається човен. Якщо я не помиляюся, на човні Ісмаїл ібн Ях'я аль-Хашимі.

Музика урвалася. На обличчях подив. Спадкоємець престолу почервонів, Ібн аль-Хаді зблід.

— Зняти вітрила! Причалити до пристані! Правіше! Ще правіше! — долягає від річки.

Аль-Амін спересердя зриває з голови корону з квітів, оглядає стола, на якому перемішалися недопиті келихи, напівпорожні тарілки, кубки, і велить напівроздягненій рабині та блазневі залишити приміщення.

— Геть з очей, тварюки!

На терасу заходить раб, який доповідає про приїзд гостей.

— Мій велителю і володарю, тебе хоче бачити Ісмаїл ібн Ях'я аль-Хашимі.

— Хай заходять! — коротко кидає спадкоємець престолу, а потім звертається до співаків.— Сидіть на місцях! І щоб ні шелесь!

Двері прочиняються. Але в них нікого. Минає хвилина, друга... Чекання починає гнобити. Здається, над головами ширяють лиховісні птахи. Аж ось поріг поволі переступає високий худорлявий дідусь у чорній джуббі та шовковій чалмі — урядничому аббасідському вбранні.

Ісмаїл ібн Ях'я, або шейх¹ Ісмаїл, як його звать у народі, видатна людина, голова родини Хашимітів, яка подарувала халіфатові багатьох правителів і державних мужів. Це енергійна, наполеглива людина, яка по літах осягла надзвичайну проникливість і далекоглядність. У нього опукле чоло мислителя, широкі, попри похилий вік, плечі, нефарбована борода, яка засвідчує нехтування світськими умовностями. Людей він цінує за їхніми заслугами і природними якостями, а ніяк не за народженням чи, упаси аллах, зовнішнім виглядом. Головне в людині — побожність і чесність. Харун ар-Рашід доводиться шейхові небожем з чоловічого коліна. Але не сказати, що старий любить халіфа лише тому, що той також хашиміт, і ненавидить Джаафара ібн Ях'ю за те, що візир — перс. Ні, цього не було. У грудях старого паленіла одна жага — бачити халіфат квітучим. А хто саме доб'ється його розквіту, яка сім'я — Хашимітів, Омейядів, Аббасідів — чи не однаково: лише б розквіт був тривалим і різностороннім. Шейх Ісмаїл уважно стежив за придворними інтригами, яких було аж надто: візир інтригував проти халіфа, спадкоємці престолу кували лихо один на одного, різні групи йшли наперебій одна одній. Він ніби згори дивився на безперервну боротьбу і з усіх сил прагнув запобігти небезпеці. Краще за інших він знав вади двох мужів, які стояли на чолі держави, але йому також добре були відомі заслуги обох; Харун ар-Рашід і Джаафар ібн Ях'я аль-Бармекі поважали мудрого старця за велич і благородство душі, некорисливість у справах і безмежну любов до халіфату. Тільки аль-Амін, який не вийшов ще з бездумної, безтурботної, неприборканої гарячої молодості, зневажав похмурого на перший погляд шейха.

---

¹ Шейх — старець, вождь племені.

МЕТА ВІЗИТУ

Навіщо ж Ісмаїл ібн Ях'я завітав до спадкоємця престолу, до якого не почував батьківської ніжності? Поговорити про державні справи? Аж ніяк не для цього.

У ті роки хашиміти жили в Басрі. Дикі оргії, які з політичних міркувань ревно підтримував Харун ар-Рашид, були улюбленим заняттям шановитої родини. Єдиний, хто цурався гульбищ і почував ненависть до халіфа та його візиря, був Ібн аль-Хаді. Юнак провадив порядний спосіб життя, і велика заслуга в цьому належала шейхові Ісмаїлу. Старий навчав підопічного, який став одним з головних козирів у майбутній грі, і, пам'ятаючи, що нещасний претендент на халіфство мріє помститися за батька, вмiло спрямовував його прагнення й заміри. І все ж час від часу, всупереч умовлянням, Ібн аль-Хаді тягнувся до аль-Аміна, який, на шейхову думку, мало міг допомогти юнакові і, тим більше, розквітові халіфату.

Випадково дізнавшись, що Ібн аль-Хаді вже кілька тижнів перебуває в Багдаді, старий сів на коня і поїхав до столиці халіфату, де йому розповіли про бенкет, що почався в аль-Аміновому палаці на березі Тігру.

Не зволікаючи, він узяв човна і прибув самотою до палацу. Люди на терасі схилили голови. Аль-Амін підвівся назустріч старому. Зберігаючи повний спокій, Фадль спробував поцілувати могутню руку.

— Прощу тебе, шановний, сідай! — підсунув осліничка.

Шейх сів і почав вельми довго пояснювати, що він прогулювався Тігром і надумав зайти до аль-Аміна. Якщо завадив учті,— широким жестом він обвів співачок, які притулилися до стінки, неприбраний стіл,— вибачається; йому треба поговорити з Ібн аль-Хаді, який, здається, перебуває в палаці.

— Я тут, мій напутнику,— промимрив юнак. Він волів би сховатися, та це, на жаль, було неможливо.— Вранці я мав повернутися до Басри, аж тут аль-Амін запросив прослухати нових співачок.

— Не виправдуйся, сину мій, ти не заподіяв жодного злочину,— шейх Ісмаїл задоволений поступливістю юнака.— Якщо ти не заперечуєш, повернемося тепер разом.

Я відчуваю, що моя приявність тут заважає високоповажному спадкоємцеві престолу весело збавляти час.

— Зачекай хвилику, мій напутнику, я лиш переберуся.

Ібн аль-Хаді швидко вибіг до призначеного для нього покою. Старець церемонно попрощався і теж пішов.

Знову вони зустрілися на пристані. Шейх Ісмаїл походжував вздовж берега. Юнак, одягнений у чорну джуббу, поруч нього.

— Що ти можеш сказати про своє поведження, сину мій? — питає вчитель, ховаючи руку, яку Ібн аль-Хаді намірявся поцілувати. — Хіба воно гідне людини з твоїм становищем у краї і, головне, з твоїми планами на майбутнє?

Юнак вважає за краще помовчати. Човен відпливає від пристані, і аль-Амінів палац щезає за високими деревами.

— Я все ж не думав, що ти втягнешся в ці оргії, — шейх Ісмаїл проходить на корму.

— Хіба я п'яний? — вигукує Ібн аль-Хаді, ступаючи слідом за напутником. — Аллах — свідок, я не торкнувся поганого зілля.

— Я не твердив, сину мій, що ти п'яний, — останні слова старець проказує навмисне голосно. — Та коли ти справді надумуєш чогось у житті допевнитися, треба стримувати аль-Аміна, а не сябрувати з ним. Це і в твоїх інтересах, і в інтересах держави.

РОЗДІЛ XXX

СМЕРТЬ АЛЬ-ХАДІ

Ібн аль-Хаді дивиться, як матрос на прові човна проміряє лотом глибину ріки. Але обдурити шейха дуже не просто.

— У тебе погані думки, — каже старець, — ти думаєш про владу, сину мій! І більше ні про що.

— Я не самозванець! — огризається юнак, згарячу забуваючи гречність. — Я хочу мати те, що належить мені по праву.

— Дозволь спитати, яке ти маєш право, сину мій? І що саме тобі належить?

— Мені розповідали... — Ібн аль-Хаді стишує голос, оглядається і, пересвідчившись, що ніхто не підслухує,

провадить стиха.— Ці вільновідпущеники, щоб їм вигинути, ошуканством позбавили мене халіфства. На троні мав бути я!

— Можливо, що це так, не буду заперечувати,— поволі проказав старець.— Але мені незрозуміло, який є зв'язок між бешкетними збіговиськами у аль-Аміна і твоїми правами на владу.

— О напутнику, не треба про це! Дозволь мені відповідати по суті і навпрямки.

— Гаразд, сину мій. Коли ремство слухне, я допоможу тобі, коли ні, ми разом поміркуємо, як бути далі. В обох випадках твоя таємниця буде дохована.

— Дякую тобі, напутнику! Ти, певно, знаєш, що аль-Махді, який доводиться мені рідним дядею, заповів владу моему батькові, аль-Хаді, і ось, уяви собі, я дізнаюся, що батько мав намір заповісти халіфат мені!

— Ну, то й що?

— Як що?! Я жадаю престолу!

— А чи знаєш ти, сину мій, заповіт діда, хай буде земля йому пухом? Аль-Махді передав владу своєму батькові з умовою, що потім вона перейде до Харуна ар-Рашіда, який доводиться тобі дядею. Перебираючи халіфство, аль-Хаді тим самим позбавив тебе трону. Чи визнаєш ти цю умову законною?

— Ні, не визнаю! — юнакові брови насумрилися, зішлись біля перенісся.— Батько зрікся дідового заповіту, щоб передати владу мені. Невже ти не чув про це?

— Поголоски до мене доходили. Але це були тільки чутки!

— Тільки чутки? А хіба їх не ствердило вбивство батька, який не просидів на троні й одного року?

— Вбивство?! — перепитав шейх Ісмаїл.— Аль-Хаді вбили? Наскільки мені відомо, він помер на виснажливу недугу. Можливо, твоя бабця, шановна аль-Хайзуран, якій так і не пощастило, попри всі хитрування, простягти руку до урядування в халіфаті, трішки й підсобила синові перейти в кращий світ, сказати б, з добрих намірів, щоб бідолаха не дуже довго мучився. Та ти не кидайся словами. Між «убили» і «прискорили перебіг недуги» велика різниця. Чи не так, сину мій?

— Бабця сама нічого не робила. Її нацькував проклятий перс.

— Ти маєш на увазі батька нинішнього візира?

— А то ж кого? Певно, його! Як тільки батько зрікся дідового заповіту, вільновідпущеник почав улещати хворого. Батько був слабкий, і перед смертю його присилювали підписати папірець. Коли з цим справилися, батько вже став завагою, і його швиденько усунули з дороги. Можливо, трутизну, як подейкують, і подала люба бабця, цього я не знаю, але правдешній призвідця — вільновідпущеник. Не випадково він перший дізнався про цю новину і зараз же, вночі, з'явився до Харуна ар-Рашіда. І тепер дивися, напутнику, як той віддячив за спільництво: призначив його сина візирем, урядувати в державі. Коли вже говорити напрямки, візир і халіф помінялися місцями. Справжній емір правовірних — це Джаафар ібн Ях'я, а зовсім не Харун ар-Рашід.

РОЗДІЛ XXXI

БАРМЕКІДИ І ХАЛІФАТ

Шейх Ісмаїл уважав, що домагання Ібн аль-Хаді справедливі, але можуть порушити встановлені в країні порядки, спричинитися до розрухів, підкопати державну потугу. Цього було доста, щоб визнати їх необгрунтованими.

— Сину мій, ти небезсторонньо говориш про Бармекідів, — мовив він, помічаючи, як піт укриває юнакові засмагле обличчя. — Ти ганиш усякий їхній вчинок, наче вони запеклі вороги! Це несправедливо. Бармекіди зробили для халіфату дуже багато. Чи пам'ятаєш ти, що саме Халід, дідусь Джаафара ібн Ях'ї, допоміг нам повалити династію Омейядів і захопити владу? А потім... Коли Абу Джаафар аль-Мансур убив шиїтського вождя Абу Мусліма, і в узграничних округах збунтувалися перси, і держава, здавалося, ось-ось розпадеться на частини, хіба ж не той самий Халід зумів умовити ворохобників і, не вдаючись до збройної сили, встановив мир і спокій? А скільки він, а потім і його син Ях'я, доклали зусиль для того, щоб наладити урядування, організувати дивани, які б чітко діяли? Тепер їхні справи продовжують обидва Халідові онуки — Джаафар ібн Ях'я і аль-Фадль ібн Ях'я. Хіба ти цього не знаєш, чи забув?

Бармекіди — це підпора халіфату, наша гордість і наша слава! Подивися на Багдад і ти побачиш блискучі

здобутки їхнього справування: книгозбірні, що до них жодну в світі не прирівняти, арсенали, лікарні, суди. Упродовж трьох поколінь Бармекіди сприяли і сприяють розвиткові науки, філософії. Вони завели поліцію, без якої нам тепер і дня не перебутися. А як багато вони дбали про тлумачення з інших мов і найперше з грецької, хінді, перської. Хто, коли не Ях'я ібн Халід, вперше обізнав арабів з чудовим твором «Аль-Маджасті»¹?

Кому ми завдячуємо розвитком медицини? Хіба ти не знаєш, що Бармекіди запросили з Індії вправних лікарів? Згадай Манка, який вилікував Харуна ар-Рашіда, коли всі ми вже почали втрачати надію. Його поряв той же Ях'я ібн Халід! Урешті, візьми божевільню. Таких лікувальних закладів ще ніколи не бувало! Бармекіди поставили її на власні кошти, привезли знавців Ібн Дахна.

А що ти скажеш стосовно паперу? Вже ніколи не повернуться ті часи, коли поети увікопмнювали касиди² на шкірі з убитих тварин, а халіфські накази писалися на папірусах і сувоях.

І ось аль-Фадль ібн Ях'я будує в Багдаді папірню — ти її, звичайно, бачив.

Але годі про це! Коли б я здумав перелічити все те, чого надбали Бармекіди, я б стомився перше, ніж скінчив рахунок. Перси запомогли розквітові халіфату, і я надто люблю нашу державу, щоб не любити їх! — Старий глибоко зітхнув. — Я кажу це від щирого серця. Я хочу бути справедливим.

Спершися на облавок, Ібн аль-Хаді дивився, як круг човна неквапом плинуть дрібні хвилі, ширяють чайки, картини.

— Я знаю, що Бармекідів не люблять і гудять, — провадив далі шейх Ісмаїл, дивлячись на юнака. — Але хто це собі дозволяє? Продайні люди, такі як аль-Фадль ібн ар-Рабіх та подібні. Чи не вони збили тебе з пантелику, сину мій? Ти ж знаєш, їхніх слів не можна брати поважно. Придворні лестуни заради пожитку готові сказати що завгодно.

— Чи не гадаєш ти, мій напутнику, що Бармекіди —

---

¹ «Аль-Маджасті» — переклад космогонічних творів Клавдія Птоломея.

² Касида — поема.

добрі джини, які зійшли до нас з небес? — в'їдливо спитав Ібн аль-Хаді. Почуття ненависті до персів, не зважаючи на всі їхні гідності, не притупилося.— Добрі джини отруїли мого батька, позбавили мене халіфату!

— Прокльони, сину мій, то ще не резон. Мені самому нічого невідомо про те, що Ях'я Ібн Халід убив твого батька чи брав участь в убивстві.

— Але я в цьому не сумніваюся. Не випадково батько помер тоді, коли спадкоємцем престолу призначили Харуна ар-Рашіда. Припадковий збіг? Ні, непрямі докази! Ну, а далі зовсім просто. Ставши халіфом, шановний дядечко теж потурбувався про наступника і замість мене призначив свого сина, розпусника аль-Аміна. Потім, як завжди, втрутився Джаафар ібн Ях'я, і другим спадкоємцем престолу став аль-Мамун, син рабині, персіянки! А я?.. Я залишився ні при чім. О аллах, коли б пощастило...— кінець мови застряв Ібн аль-Хаді в роті.

— Сину мій, твої слова не збігаються з твоїми вчинками. Ти ганьбиш аль-Аміна, називаєш розпусником, а сам чимдуж гуляєш на його учтах. Кажі перше, але вже тоді не роби другого; а коли розважаєшся, то не лай того, хто тебе гостить.

Ну, та це не головне. Як я збагнув, ти жадаєш повернути забране в тебе право. Дозволь спитати, на що ти числиш? Твій дядько — халіф. У нього військо, багато прибічників, його підпирають хашиміти. Як тільки він дізнається про твої заміри, тобі не минути лиха. У гніві Харун ар-Рашід немилосердний. Він накаже четвертувати бунтівника і замість поховання шматочки м'яса розкидає по пустелі.

Я, як обіцявся, берегтиму таємницю. Але дивися, будь обачний! Відмовся, сину мій, від марних хлоп'ячих замірів. Коли йтиметься про цілість і потугу держави, я зофірую тебе, хоч би як мені це було боляче.

— Мій напутник розмовляє зі мною, як з дитиною! — вигукнув Ібн аль-Хаді, ледве стримуючи дрож, який пробіг тілом.— Я й гадки не маю змагатися з дядечком! Упаси аллах! Це був би безум! Хай престол, як і оповіщалося, успадковує аль-Амін, я не перечитиму, довго на троні йому не всидіти, дуже він уже безголовий. Потім халіфом стане аль-Мамун. Визнаю, син вільновідпущениці обачний і мудрий. Але хашиміти проти нього. Він теж не втримається на престолі, і тоді мені заважатиме

лише візир і більш ніхто. Може бути, що і він сам захоче похаліфствувати. Чи правду я кажу, га? Джаафар ібн Ях'я має бути знищений!

Ти кажеш, немає доказів на те, що мого батька вбили. Відрочмо цю розмову. Є інші злочини, є інші докази. Хоча б те, як розбагатіли Бармекіди. Ти, мій напутнику, побиваєшся за халіфат і не помічаєш, що цей негідник окрадає нас! Його особисті прибутки майже сягають прибутків держави. Мені говорив про це Сахль ібн Харун, він добре знає, не дарма сидить у скарбівні. Ось точні цифри, я напам'ять їх знаю: до казни Харуна ар-Рашида щороку надходить двадцять сім мільйонів динарів. Податки стягують у халіфаті від східних і до західних кордонів, а щорічний прибуток Бармекідів — ледве не двадцять мільйонів динарів. Хіба тут не тхне злочином?! А що дістаємо ми, хашиміти? Чисті тобі крихи! По кілька тисяч динарів на душу. Ніби милостиня. Мені соромно порівнювати нашу зубожілість з достатком, який панує у Бармекідів. Перед ворітьми замку Харуна ар-Рашида не товпиться стільки вершників, як біля палацу Джаафара ібн Ях'ї. Ганьба! Інколи мені здається, наче я бачу, що все це погано скінчиться.

РОЗДІЛ XXXII.

ХАЛІФОВА ДОЧКА

Шейхові Ісмаїлу здавалося, що величезне багатство Бармекідів було для держави як легка недуга. Чи варто думати, що хвороба загрожує існуванню всього організму?! Гроші, хоч би в чийх руках вони були, лише збільшували могутність халіфату.

— Динарів у Джаафара ібн Ях'ї аж надто багато. Що правда, то правда,— мовив старий задумливо.— Але, сину мій, золото у візиря так само швидко витікає, як і заповнює його казну. Його багатства стають у пригоді арабам. Він не скупиться на подарунки, пенсії, доброчинства. Хто з нас — ти, я, друзі, родичі — не діставали від нього подарунків? Скарбник Джаафара ібн Ях'ї мій добрий знайомий, і я знаю від нього, що Бармекіди щорічно роздають принаймні дванадцять мільйонів динарів. Геть більше половини прибутку. На це є докумен-

ти, ствержені печатками. Щоб швидше видавати гроші, динари в державній скарбниці складені купками, і на кожній, щоб уникнути помилок, вказана точна сума і стоїть підпис скарбника.

Я не згоден, що варто зазіхати на візира. І не тільки тому, що будуть захитані підвалини держави, повернутий нанівець чудовий зразок господарювання, але й тому, що для вбивства нема поки що достатніх підстав. Подивимось, як розгортатимуться події далі.

Шейх Ісмаїл замовк. Він зрозумів: час спрямувати неприродні юнакові поривання в спокійне річище. Це б усунуло ще одну небезпеку для халіфату.

— Сину мій,— мовив він нарешті,— мені б хотілося наблизити тебе до Харуна ар-Рашіда. Це найправильніший шлях. А найкраще — одружитися з халіфовою дочкою. Га? Як ти на це дивишся? Алія на відданні... Я б допоміг тобі...

— О, ти не тільки мій напутник, але і мій добродійник! — радісно вигукнув Ібн аль-Хаді. Халіфська дочка була бажаним і ласим шматочком. Раз і назавжди вийшов би з нестатків. Правда, довелося б на якийсь час поступитися планами успадкування престолу, та лише на час. Надалі дружина могла б стати блискучим козирем у змаганні за халіфство.— Боюся, Харун ар-Рашід порадиться з візирем, і той відмовить його...

— Халіф дуже наполегливий і діяльний. Чи не так? Я радий, що одруження припало тобі до серця, і ручаюся за успіх. Звірся на мою досвідченість, повертайся до Басри і чекай звістки.

— Слухаюся, мій напутнику! Але... Але... Я не сказав нічого аль-Амінові. Якось незручно... Ти не дозволиш мені пробути в палаці до ранку? Це б не перешкодило...

— Добре, хай буде так. Хай тебе береже аллах! Завтра вранці приходь до Харуна ар-Рашіда.

Коли за поворотом ріки з'явилися неясні обриси тераси, була вже третя година ночі. Кам'яні східці поринали в воду. Здавалось, по них можна спуститися прямо на дно... Світло в палаці загашене. Перед галереєю забігали спущені з ланцюга собаки. Висадитися на берег було неможливо. Ібн аль-Хаді попросив керманіча причалити біля огорожі, якою був обведений парк і де мали бути запасні ворота. Собаки туди не могли дістатися.

Човен плив за водою, і тут, над стіною, що нею закінчувалася тераса, замаячив ліхтарик.

— Хто це? Шановний Ібн аль-Хаді?— хрипливий голос потонув у шаленому гавканні. Зграя метнулася до стінки.— Тихіше ви, джінни!

— Це я! — крикнув юнак.— Як пройти до аль-Аміна?

— Одну хвилину, дві хвилини, шановний! Дай загнати джіннів! У, клятві, покарай вас аллах!

Ліхтарик щез. Гавкання стихло. Ліхтар з'явився знову, тепер уже на терасі. Його ніс слуга.

— Почекай, шановний! Спускаюсь вихорем!

Ібн аль-Хаді зійшов на берег. Слуга з ліхтарем вріс неначе з-під землі.

— Іди за мною, шановний! Найкраще пройти через потайні двері.

«Навіщо через потайні? — подумав юнак.— І без того таємничо...»

На терасі панувало безладдя: глечики перевернуті, один розбитий, залиті вином подушки розкидані, недоїжені ласощі звалені в купу... Пустинна вітальня була усвітлена срібними світильниками, виготовленими у вигляді мінаретів.

— Де ж наш спадкоємець престолу? — спитав Ібн аль-Хаді, дивлячись на двері, які вели до гарему.

— Терпіння. Одну хвилину, дві хвилини, шановний, і ти його побачиш.

РОЗДІЛ XXXIII.

НІЧНІ ВІСТКИ

В покої, куди слуга ввів нічного зайду, були аль-Амін і Фадль, обидва в убраннях упою, яких ще не встигли перевдягти, і закутана в абу жінка. Обличчя у неї було відкрите. Це була рабиня.

— Сідай! — хрипло звелів спадкоємець престолу, вказуючи Ібн аль-Хаді на килим, де сидів сам.— У мене важливі новини. Це моя підглядачка,— він кивнув у бік жінки,— вона служить у візиря і дещо тобі розповість. Джаафар ібн Ях'я злочинець!

— Злочинець?! — вигукнув Ібн аль-Хаді, сідаючи на килим. Він ладен був слухати до ранку.

— О мій володарю, я скажу все, що знаю,— почала рабиня, звертаючись до аль-Аміна.— Розповім про ворога халіфату — ти вже знаєш — про бунтівника аль-Аляві. Повне його ім'я — Ях'я ібн Абдаллах ібн аль-Хасан аль-Аляві. Два роки тому він зчинив заколот у Дайлеме, хотів скинути наших добродійників Аббасидів і знищити халіфат. Харун ар-Рашід вислав велике військо, але бунтівник сховався в горах. Подейкували, що перемогти його тяжко. Тоді халіф, як ти знаєш, направив посланця, візиревого брата аль-Фадля ібн Ях'ю. Вони швидко домовилися — обидва ж перси, ще б їм не стокмитися. Посланець обіцяв бунтівникові мир і безпеку, аль-Аляві вітали в Багдаді, халіф ласкаво обдарував його. Але повір мені, мій володарю, аль-Аляві не зрікся злочинних замірів.

— Слушно говориш, жінко! — мовив спадкоємець престолу.— А чого він має думати інакше, га?! Ми не можемо йому довіряти, а він нам. Так, тяжке становище в халіфаті!

— Але хто доведе, що у Бармекідів такі ж умисли, як і в аль-Аляві? — розчаровано сказав протягом Ібн аль-Хаді.— Особисто я певен того, що вся та згряя тільки й чекає слушного часу, щоб встромити нам ножа в спину.

— А по-моєму, угода з розбійником — чистісінька омана,— вставив Фадль і замовк.

— Та годі вам патякати,— вигукнув аль-Амін, повертаючись до рабині.— Послухаємо краще її.

— Одну хвилику, мій володарю, хай пошле аллах тобі щастя! На чім я спинилася? Ах, так, аль-Аляві не зрікся злочинних замірів. Тому Харун ар-Рашід, як ти знаєш, запроторив його до в'язниці, туди йому й дорога. А ось чого ти не знаєш, так це того, чи у в'язниці зараз бунтівник, чи на волі.

— Мій гість певен того, що у в'язниці.

— Не зовсім слушно думаєш, мій володарю.

— Це вже не я так думаю, а мій гість,— звеселився аль-Амін.— Але скажи йому, де ж тепер аль-Аляві?

— Слухай, мій володарю, все скажу, все... Вчора, підвечір, опоряджала я хазяйські покої. Прибирала і, як завжди, виходить, підглядала. І що ж я побачила? Свідчуся аллахом, на власні очі. Аж не повірила. Протерла очі і знову бачу — він! — справді він.

— Годі патякати, кажи хто!

— Як хто, мій володарю?! Ти не знаєш хто? Аль-Аляві, ось хто! Іде так обережно, бочком по коридору, а сам за чингал тримається. Слуга, мабуть, його чекав, зразу двері відімкнув, пропустив і замок повісив. А я шасть і підкралася з другого боку, там ще один хід, і чую господарів голос, незвичайно жалісливий: «Як відтерпів ув'язнення?» А той у відповідь: «Нічого, відтерпів, але краще було не йняти віри халіфові». Справді, так і сказав: краще було не йняти віри халіфові. Потім вони стали розмовляти тихо, і я нічого не чула, крім останніх слів, хазяїн сказав їх трішки голосніше: «Тобі треба тікати з Багдада».

— Зрозумів тепер, Ібн аль-Хаді?! — вигукнув аль-Амін.— Клятий візир, зважився випустити ворога мого батька і допомагає йому втекти з Багдада. Хіба це не зрада?

— А бунтівник, мій володарю, і каже: «Ой, тікати небезпечно, можуть схопити».

— Що ж, він слушно каже,— вставив Фадль, щоб сказати хоч би що-небудь. Мовчати було небезпечно.

— А що відповів візир?

— Я не чула, обіцяв начебто допомогти.

— Ось бачиш, мій друже, жаклива зрада.— Від крику в аль-Аміна на шиї набрякли жили.— Візир допомагає ворогові тікати! А хто втікач? Державний злочинець!

— Святі слова, мій володарю, державний злочинець. Я хотіла попередити тебе вчора увечері, але не могла вийти з палацу.

— З мого палацу ти можеш вийти,— перебив спадкоємець престолу. Йому хотілося поговорити з Ібн аль-Хаді, і приявність підглядачки заважала йому.— Винагороду одержиш в опікунки моїх рабниць.

Двері за жінкою зачинилися, але гості мовчали: ніхто не зважувався говорити першим. Нарешті заговорив Ібн аль-Хаді.

— Терпіти такого ми не можемо,— вигукнув він, зважуючи кожне слово.

Аль-Амін не відповів. Зненацька він голосно розреготався.

— Що з тобою, наймудріший з мудрих,— спитав збитий з пантелику Ібн аль-Хаді.— Не збагну, що ти вбачив кумедного...

— О мій друже, ха-ха-ха! — ти ще не знаєш другої

новини, тієї, що приніс любий Фадль. Уяви, моя тіточка... ось чого вже ніколи б не подумав... Ні, я, мабуть, по-мру від сміху...

Коли спадкоємець престолу замовк, заговорив Фадль — тепер була його черга; за кілька хвилин він переказав те, що розповів йому Абу-ль-Атахія.

— Зрада! Інтереси халіфату зражені! Візир — зрадник! — закричав Ібн аль-Хаді, ледве Фадль скінчив розповідь. — Слід зараз же попередити халіфа!

— Оскаржувати візиря треба обачно, бо Аббаса того ніколи не подарує. А ця okazія може погано скінчитися. Аббаса помститься.

— Знати про зраду і затаювати її — рівнозначне злочинові!

— Затаювати, звичайно, не годиться, ти маєш рацію. Але, на мій погляд, треба знайти кружний шлях. Хай, наприклад, читець прочитає халіфові нову поему, де буде натяк...

— Уявляю, дорогий Фадлю, що це буде за натяк! Та моя тіточка... ха-ха-ха! Ні, треба починати з утечі аль-Аляві. Це дуже підважить візиреве становисько.

— Чудова думка, наймудріший з мудрих! — підхопив Ібн аль-Хаді. — А притчу з Аббасою тримати на запас. І коли надійде мент, заскочити нею весь гурт зразу! Та, до речі, де діти? Вони нам знадобляться. Як живий доказ.

— Не вважай мене за дурня! — обурився Фадль. — Ліпше б сам зайнявся тією справою. Я послав перейняти хлопчиків. Не знаю, чи пощастить. Мої люди ще не повернулися.

У двері постукали, і перед аль-Аміном виріс раб. Він мовчав, схиливши голову. Згідно з придворним етикетом, це означало, що він повинен говорити на самоті з господарем.

Ібн аль-Хаді та Фадль попрощалися і попрямували до дверей.

Дізнавшись, що Зубейда просить завітати до неї вранці, аль-Амін наказав передати посланцеві, що він конче з'явиться перед ясні очі улюбленої матусі, коли, певна річ, того захоче аллах. За півгодини палац поринув у сон.

ЗУБЕЙДА

Раннього ранку, коли зоря ледве розпливлася над горизонтом, правим берегом Тігру швидким алюром гнав гурт вершників. Попереду на воронім коні курбелив списник із знаком спадкоємця престолу і списом. За кілька кроків, підторкуючи чистокровного бігуна,— аль-Амін, убраний в офіцерський стрій Аббасідів. Мальовничий гурт за звичаєм завершали раби.

Вершники доїхали до нижнього моста, переправилися на лівий берег і знову стисли острогами коней. Подорожні і перехожі схилялися ниць, вітаючи майбутнього халіфа, котрий, як і годиться шанобливому синові, вирушив відвідати матір у палаці Перебування — її постійній оселі, розташованій недалеко від замку Вічності. Аль-Амін ліворуч і праворуч дарував поблажливі усмішки.

Зубейда була дочкою Джаафара Абу Джаафара аль-Мансура і доводилася своєму чоловікові Харуну ар-Рашиду братаницею. Пишне весілля святкували 165 року хіджри. Молоду, вродливу жінку, гордість і славу хашимітів, прозвали Неперевершеною. І лиш пізніше, в роки материнства, за щедроту молока і ніжну шкіру, кольором подібну до вершків, аль-Мансур дав дочці ім'я Зубейда¹, під яким вона і ввійшла в історію.

Харун ар-Рашид уважно прислухався до кожного слова коханої дружини, яка була першою жінкою в ісламському світі та славилася своїм розумом, і незрідка приставав на її раду. Так заглибили і обмостили каменем джерело Айн аль-Машаш у Хіджазі, рівнинами й узгір'ями підвели водогін, який кінчався за дванадцять тисяч ліктів від Мекки. Обійшлося це будівництво, не рахуючи спорудження майстерень, будинків для наглядачів і запасних водоймищ, у один мільйон сімсот тисяч динарів. Зате на великих обширах, що раніше терпіли від посух, був запевнений щедрий дорід.

Зубейда, як справжня дочка хашимітів, ненавиділа Бармекідів і особливо Джаафара ібн Ях'ю. 186 року хіджри Харун ар-Рашид подався в хадж; йому товаришу-

---

¹ Ім'я «Зубейда» походить від того самого кореня, що і «зубда» — вершки.

вали аль-Амін, аль-Мамун і численний почет, серед якого, певна річ, і візир — він хотів на власні очі бачити посвячення угоди про спадкування престолу. З цієї нагоди і йшли на прощу до святих місць. Писарі засвідчили урочисту церемонію, щоб зробити її надбанням історії. Коли аль-Амін присягав на вірність угоді, він спробував непомітно вийти за межі Кааби¹, що звільнило б його від присяги, але візир повернув його, та ще й пристраховав: «Дивись, якщо надумаєш ошукати брата, хай покарає тебе аллах!» — і зажадав, щоб Аль-Амін тричі повторив присягу. Молодик мусив підкоритися. Зубейда дуже любила єдиного сина і проклинала Джаафара ібн Ях'ю Бармекі. З того часу вона почала підсилати до нього таємних підслухачів, обмовляла як могла, нанюхала його відвідини Аббаси, хоча про дітей нічого не знала.

РОЗДІЛ XXXV

ПАЛАЦ ПЕРЕБУВАННЯ

Вершники хвацько підігнали до огорожі, яка облягала тінявий парк. Слуги допомогли аль-Амініві злізти з коня. Стежка була встелена щойно зірваними трояндами.

Як передбачено етикетом, першим до палацу рушив списник. Лише наблизившись до парадних сходів, якими назустріч синові спускалася Зубейда, він відступив набік, пропускаючи спадкоємця престолу. Аль-Амін поривчо обійняв матір і поцілував її руку, але про себе подумав, що з часу, як вони не бачилися, мати набрала тіла, рука погрубшала, пальці обім'якли. Огрядність загрожувала халіфовій дружині. Хоч як Зубейда дбала, хоч до яких засобів удавалася, тулуб і стегна розпливалися, підборіддя все більше й більше нависало над пишною шиєю. Лише очі, величезні, пекучо-чорні і живі, залишалися на диво молодими.

— У тебе чудовий вигляд, хай береже аллах твою вроду! Але як ти вдягнена? — вигукнув аль-Амін, оглядаючи підкреслено просте материнське вбрання. — На тобі

¹ Кааба — мусульманська святиня.

ні кольє, ні обручок, ні браслетів, шарф на голові і той без вишивки. Невже ти вже вибрала весь свій гардероб? Наскільки я пам'ятаю, він обійшовся казні в кругленьку суму, здається, п'ятдесят тисяч динарів.

— О мій друже, хай обдарує тебе аллах в'юнким розумом! Халіфова кохана дружина не потребує гнатися за модою. Вона сама її вигадує, цю моду.

Зубейда трохи піднесла надолок шароварів і показала черевички, геть усі всіяні діамантами. Від сонця діаманти так заряхтіли, що очам стало боляче.

— Чудо! — здивувався аль-Амін, примружуючись.

— Ходімо, мій друже, нам треба поговорити, — мовила Зубейда, втішена враженням, яке справила.

В апартаментах, якими вона повела сина, стояв го-мін, що трохи скидався на гудіння бджіл у великому вулику. Сто рабинь вивчали по десять сур¹ корану і цілими днями повторювали їх наголос.

Покій, де мала відбутися інтимна розмова, був за-тишний: дужна розмальована стеля сандалового дерева; на стінах шовкові драпрі, вгорі стягнені золотими обідця-ми, внизу — розпущені так, що легко можна прочитати вигаптувані на них вірші, приказки і прислів'я; на підло-зі килим — посередині пишний павич, по краях афориз-ми — певно, килим призначався для перського шаха, такими вистилали мисливські повози; у кутках покою золоті мінарети із свічками з амбри; на вікнах гаптова-ні фіранки; низькі меблі виробу вірменських майстрів, знавець поцінував би їх у кілька тисяч динарів; біля глухої стінки приміст з ебенового дерева, з боків він ін-крустований коштовним камінням, а зверху вкритий соболеним покривалом. Але найліпшою прикрасою по-кою були молоді, гарненькі дівчатка. Вони стояли в два ряди, були коротко підстрижені і вбрані як хлопчаки. Від кадильних, що повільно погойдувалися в їхніх ру-ках, точилися п'янкі пахощі мускусу.

— Що це в тебе за маскарад?! — здивувався аль-Амін. — Ну й лепсько ти придумала!

— Я лиш наслідувала твій приклад, мій друже. Ти, кажуть, рабів обертаєш на рабинь, — Зубейда лукаво по-дивилася на сина. — А я намислила перевдягти дівчат.

---

¹ С у р а — розділ корану.

Правда, вони від цього не стали гіршими. А втім, можеш пересвідчитися. Я дарую їх тобі.

— О, дякую, другої такої матері не знайдеш у цілм світі! — вигукнув аль-Амін. — Аллах відзначив тебе найвищим становищем у халіфаті і неперевершеною щедрістю.

РОЗДІЛ XXXVI

ЗМОВНИКИ

— А тепер розповідай, як ти збув учорашній день, — запропонувала Зубейда, коли рабині залишили pokій.

— У розвагах, люба, як завжди, у розвагах!

— Що ж, непогано! І більше нічим не займався, мій друже? Мовчиш? А що справляв уночі з гостями, без рабинь і без рабів, які б вас розважали?!

— О, тобі, матусю, відомі навіть подробиці! Звідки, дозволь спитати?

— З цілком певного джерела. Але я не маю, як деякі інші матері, підглядачів у будинку мого сина. Просто мій посланець розмовляв з твоїми слугами, а вони в тебе неприпустимо балакучі. Досвідчений добувач новин узнав би все, чого йому треба. Але, даруй, я не думаю, що це таємниця...

— І до того ж величезна! Та не для тебе, люба. Я розповім не криючись. Вивідача ти, сподіваюся, послала не тільки для того, щоб він обкрутив моїх йолопів?

— Непогано сказано, мій друже! Я кликала тебе, щоб розповісти важливу новину. Послуга за послугу, — мовби оцінюючи юнакову щетину, Зубейда провела пальцями по його підборіддю й щоках. — Незабаром ми позбудемося ненависного перса.

— Радий це чути, люба, — вигукнув аль-Амін і, наперед тішачись, спитав: — Часом, новина не стосується Аббаси чи аль-Аляві?

— Ах, ось як — горобчик уже вбився в колодки! І він дещо може процвірінкати про свою тітку. Ти робиш успіхи, мій друже! Таємниці, таємниці! Вони поширюються геть швидше за пересічні новини! За набуті відомості треба платити, до речі, дуже дорого, але справа не в цьому. Ти радієш і віриш, що ти єдиний посідач цих таємниць. Аж ні, так звану таємницю знають уже всі зацікав-

лені особи. Ось до чого привела система кругового шпигунства! Але я тут, на превеликий жаль, безсила... Ну та годі про це, кажи, що там у тебе! Буду боржником.

— Знаєш, матусю, на мою думку, історія з тітонькою мало що нам дасть. Інша справа аль-Аляві.

— Аль-Аляві? Що це ще за цяця? А, пригадую... Так що ж там з ним ще трапилося?

Зубейда мовчки вислухала аль-Амінову розповідь і глибоко зітхнула.

— Ось тобі і влада, яку нам дарує аллах! Хіба вона всесильна? Справжній халіф не твій батько. Харун ар-Рашід символ, ім'я, а за його спиною кермо влади тримає невинна нам людина.

— Хіба емір правовірних повинен класти на свої плечі повсякденні державні клопоти? Де ж пак, це було б занадто! Але за його, як кажеш, спиною має стояти справді надійний слуга.

— Слушно, мій друже, треба залучити здібних людей. Але все має свої межі. Навіщо давати візиреві завеликі права? Твій дідусь аль-Махді теж спирався на Бармекідів, але з оглядкою, обачно. Навіщо, питається, дозволяти візиреві доступ до гарему? Чи це допомагає урядуванню в державі?

— Доступ до гарему? Що ти маєш на увазі?

— Те, що ти чуєш. Клятий Джаафар вільно входить до жінок твого батька. Саме тому так і трапилося з Аббасою. Були чутки, ніби батько і Джаафар молочні брати. А коли так, закон дозволяє доступ до гарему.

— І до тебе він також заходить?

У Зубейди затремтіла рука. Кусник амбри, який вона збиралася покласти до почепленої поблизу кадьниці, упав на килим.

— Хай би тільки наважився, хай би завернув за огорожу! В моєму палаці достатньо слуг, щоб провчити негідника! А ти не питайся по-дурному. Як-не-як я тобі мати.

— Ти справжня хашимітка! І як це моя тітонька з ним злигалася? Справді з глузду зсунулась! — вигукнув аль-Амін, підносячи амбру.

— Розуму в неї ніколи не було. Запамятай це, коли хочеш бути моїм другом. А на жінках, я бачу, ти зовсім не розумієшся. Ось наслідки твоїх захоплень рабами. Слухай, як міркувала б жінка: «Ах, візир? Непоганий

з себе і навіть гарний. Молодий, стрункий і до того ж багатий і знатний. Чого ще треба?.. (Аббасі, звичайно). Від нього і пахне по-особливому. Не завадило б дізнатися, чим він напахчується...» Ось так, мій друже, і сталося, що Джаафар пойняв Аббасу, як вогонь суху гілку.

Зубейда кинула амбру до кадильниці, а сама заходилася розглядати вигаптуваного на килимі павича.

— Ти, напевне, хочеш знати мої думки? — протягом мовила вона співучим голосом і додала зовсім іншим тоном: — Який же гарний хвіст! І до того ж у самця!

— О, так! Кажи швидше! Візіря слід знищити,— зграяча запропонував аль-Амін.

— Пізнаю тебе, мій друже! Ти — химерник! Не треба крайнощів. Подумаймо краще, чого ми доправимось, коли розповімо батькові про цю шлюху. Даруй, що я мушу так називати твою тітку. Хай віддячить їй аллах! Вона заслужила... Навіть мені ризиковано відкривати очі халіфові. Уявляю, який би знявся гармидер... Ти радиш почати з цього аль-Аляві? Можливо, так і краще. Спробуймо! У мене, до речі, вже дещо зроблене.

Зубейда простягла аль-Амініві звичайний згорнутий у сувійчик аркуш паперу.

— Тоді перед Каабою вільновідпущеник завдав мені образи — цього годі забути. Він, по-перше, зневажив тебе, мого сина, по-друге, зробив це за моєї прихвності... На ось — читай! Один поет скомпонував викривальні вірші. Харун знайде їх випадково.

— Я теж про це подумав, але ти мене випередила,— вигукнув аль-Амін, розгортаючи сувій паперу.

Скажи, халіфе, підлеглий аллаху,
Чи всіх підляків ти послав на плаху?
Чи ти при короні
Сидиш на троні,
Чи візир твій? Скажи нам відразу:
Хіба не для нього твої накази?
Так збагатів, що не дасть собі ради:
Вищий палац, ніж у перського шаха,
Весь в діамантах і спереду й ззаду,
А сам забуває аллаха!
Земля для нього — все квіти та пух,
Алмази — звичайне каміння.
Коли б несподівано згас твій дух,
То, вирвавши благословіння,
Він би зухвало на трон заліз,
Вчепився б захланно за ручки.

Чи скоро діждеться він кари та сліз,
Цей виродок пса і сучки?

— Ось це лепсько! — похвалив аль-Амін, прочитавши вірша.— Лиш оте невдатно, буцим по батьковій смерті перс залізе на престол.

— Ми, певна річ, цього не допустимо,— поспішила сказати Зубейда,— проте попередити Харуна необхідно. У замку Вічності в мене є своя людина. Вона підкине вірші перед ранковою молитвою, яку халіф справляє на самоті. Харун матиме час подумати.

РОЗДІЛ XXXVII

КОРТЕЖ ЕМІРА ПРАВОВІРНИХ

По дорозі до замку Вічності шейх Ісмаїл обдумував промову, яку він виголосить перед халіфом, щоб переконати його одружити Алію з Ібн аль-Хаді. Завдання було важке. Харун ар-Рашид недолюблює небожа, спаси аллах, ще розмагориться, тоді не жди нічого доброго, з його дикими нападами гніву...

На дорозі юрмився народ. Шейх Ісмаїл поцікавився в одного з рабів, що його супроводили, причиною збіговиська. Той швидко довідався і відповів:

— Мій пане, чекають приїзду еміра правовірних, він прямує до Шемасії. Там мають відбутися верхогони.

Кінні змагання були улюбленою халіфовою розвагою і тому провадилися розкішно, за визначеним заздалегідь ритуалом, і тривали цілий день.

Харун ар-Рашид переймався видовиськом і тоді чути не хотів про справунки, хоч би якими нагальними вони були. Шейх Ісмаїл, що його справа могла почекати, саме завернув коня, наміряючись повернутися додому, як з-за повороту вибігло кілька десятків молодих рабів. Ліщиновими лозинами розганяли вони роззяв, звільняючи місце для кортежу, що зближався.

— Дорогу емірові правовірних!

— Дорогу емірові правовірних!

— Дорогу емірові правовірних!

Шейхові Ісмаїлу захотілося збоку подивитися на кортеж, учасником якого бував не раз. Він зліз з коня і, щоб його не впізнали, відійшов набік, затулив абою обличчя.

Першими посередині дороги їхали носії халіфських емблем, потім охорона: шерехи найманців з шаблями і шерех лучників, лук у кожного наготові, стріли покладені на тятиви. Натовп завмер. Тишу порушує лиш стройовий крок війська. Раз, два, три; раз, два, три... Нарешті з'являється Харун ар-Рашид. Він їде верхи, це халіфів привілей. Без чалми, на голові висока феска; вона додає зросту — емір правовірних не може бути присадкуватим. Йому сорок один рік, на обличчі широка усмішка, через яку тонкі вуса по-котячому настовбурчуються. Задержувати очі сміються. Лише каштанова борідка виглядає похмурою. На плечах накидка: вона спадає на кінський круп, майже закриває золоте сідло. Права рука стискує ебеновий жезл з інкрустованим наконечником. У позі щось театральне, пихате. Чистокровний кінь і той, пишачись, задирає голову, наче розуміє, хто на нім сидить. Поруч чимчикує раб з довгою парасолею зі струсового пір'я.

Гаряче, і на халіфа не сміє власти сонячне проміння! Позаду сунеться почет: еміри державних меджлісів і канцелярій, ватажки хашимітів, вожді племен, головний скарбник та його помічники, старшини великих військових підрозділів. Шейх Ісмаїл уважно їх оглядає і тут же зауважує відсутність візиря. На урочисту церемонію він дивиться по-філософському — приваблива для простого люду демонстрація влади й сили. Повчально. Ось ідуть улюбленці, ті, хто вирішує долю халіфату. Чи така вже непорушна їхня єдність, як може спершу здатися? Он той, праворуч, давно жадає смерті Харуна ар-Рашида; двоє гладких, ліворуч, підтримують спадкоємця престолу, а ті, що за ними, схоже, готують переворот. «Для кого я стараюся? — несподівано подумалося старому.— Чим потужніша держава, тим більше вони тягтимуть кожен у свій бік. Чи не в цьому наше лихо?»

Невіддалік за почетом ступає головний стайничий. Сьогодні його свято. Кажуть, що ніхто краще за нього не вміє уїжджати гарячих жеребців. Коней ведуть слідом. Вони форкають, іржуть, силкуються вирватися. Завершує кортеж загін воїнів і молоді раби, також з лозинами...

ВІТАННЯ ІНДІЙСЬКИХ ПОСЛІВ

Другого дня одягнений в урядничий стрій Аббасідів шейх Ісмаїл у супроводі двох рабів під'їхав до замку Вічності. Обведений чотирма рядами фортечних стін осідок Харуна ар-Рашида охоронявся найманцями, які добре знали високого старця і пропустили його безперешкодно. Перед четвертими ворітьми, як і належало, він зліз з коня, залишив його з рабами і далі пішов пішки. Перед ним, показуючи дорогу, хоч взагалі то було зайве — найстаріший з хашимітів чудово знав усі закутки, — церемонним кроком ступав двірцевий слуга.

У покоях, як завжди, було людно й гамірно. Поети, співаки, фаворити, придворна челядь збавляли тут усі дні: в усякий момент хтось міг знадобитися халіфові, а поки їх не кликали, вони гуляли, розмовляли, байдикували... Двері до зали, де відбувалися прийняття, розчинені навстіж. Варти не було.

Побачивши брутального і жорстокого Масрура, улюбленого ката еміра правовірних, шейх Ісмаїл покликав його і, коли той підійшов, спитав, відсмикнувши руку, яку Масрур збирався поцілувати:

— Де наш халіф?

— Хяліф, мій пане, в особястих покоях, — Масрур походив з далекої Фергани і м'яко вимовляв голосні.

— Чому він не виходить? Сьогодні приймальний день.

— До нього приїхали послы з Індії. В особястих покоях великі пишніясті. Сюди, мій пане, я проведу.

Вздовж анфілади кімнат, що вели до халіфових покоїв, стояли турецькі найманці. Вони в латах. Чорні очі блищали сердито.

— Чи не передбачається битви? Палац, сподіваюся, не стане полем бою?

— Коли хяліф дізнався про прибуття послів з Індії, він захятів покязять няшу силу. Ой, яка велика няша сила, ой, яка велика! Хай розкяжуть корялю!

«Що ж, прямий розрахунок, треба скрізь підкреслювати потугу халіфату. Ех, коли б не баламути та не чвари, чого б ми тільки не досягли!» — подумав шейх Ісмаїл, неквапливо піднімаючися сходами з білого і червоно-

го мармуру. Перед великими різьбленими дверима за-
вмерла з шаблями варта. Масрур щось прошепотів
воротареві, певно, просив повідомити халіфа.

Галерея, яку вони потім проминули, була вимощена
рожевими з прожиллям тахлями, дерев'яні карнизи об-
биті листовим золотом. На подвір'ї скаженіли три вели-
чезних злючих пси. Шестеро дужих індусів ледве стриму-
вали їх. На химерне вбрання заморських приборкувачів
не було коли роздивлятися — увагу привертали собачі
морди, що наганяли жах. Величезна кругла зала припо-
ряджена лев'ячими і тигровими шкурами, килимами і різ-
нокольоровими свічниками. Біля стіни, на якій написані
вірші, шейх Ісмаїл зупинився — згідно з етикетом захо-
дити до халіфа можна тільки після повторного прохання.

— Моему панові не треба більше звертатися до еміра
правовірних, хай буде милостивий до нього аллах, халіф
радий бачити мого пана, — з поклоном мовив воротар,
лівою рукою відслоняючи запону, а правою запрошуючи
старця пройти до зали.

Халіфів особистий покій являв собою банеподібну
залу розміром тридцять на тридцять ліктів. Мармурові
колони підпирали три могутніх склепіння. На стінах на-
мальоване, здається, все, що живе на суші і на морі. Де
лишилися вільні місця, опуклими золотими літерами на-
писані вірші й приказки. Підлога встелена хосровським
килимом, вигаптувані доріжки, квіти, трави, джерело, —
не килим, а садок, ось-ось хитнеться кущ жимолості, а з
мигдалю злетить папуга.

Частина зали відокремлена завісою з китайського
шовку, яка ховає халіфа від тих, з ким він розмовляє.
Простолюдові нема чого споглядати еміра правовірних.
Цієї честі зазнають лише обранці. Завіса піднімається
слугами, і перед гідною людиною у всій пишноті постає
всемогутній вершитель земних справ.

Коли шейх Ісмаїл увійшов до зали, церемонія вітання
послів закінчувалася. Крісла для хашимітів стояли по-
рожні, хашиміти приходили тільки в надто урочистих
випадках. На гаптованих подушках розмістилися емір
та службові особи.

Окремо сидів гурт індусів. Це були послі. На них
довгий одяг. Навкруг шиї колье з рідкісних діамантів,
на грудях талісмани, у руках шаблі в довгих піхвах.

Із-за завіси пролунав халіфів голос. Раб-драгоман

тут же переклав на хінді. Коли говорили індуси, він перекладав по-арабському. Двоє переписувачів записували бесіду.

— Що б ви хотіли ще сказати емірові правовірних, володареві великого халіфату? — спитав Харун ар-Рашід.

— Потужному сусідові нашої батьківщини ми хотіли б подарувати шаблі, виготовлені кращими нашими майстрами, — за всіх послів відказав високий худорлявий індус. — Таких шабел немає більше в світі.

— Емір правовірних дочув у ваших словах добрі наміри. Він дякує вам і приймає дарунки на знак співробітництва і дружби. Емір правовірних хоче перевірити ваше зауваження про якість шабел. Хай це зробить його охоронець.

На середину салону вийшов воїн з самсамою, взяв індійську шаблю, підкинув її лівою рукою і в повітрі розрубав навпіл. Та ж доля спіткала й інші шаблі.

— Хай шановні послы оглянуть самсаму, — запропонував Харун ар-Рашід. — Кращої за неї справді немає в світі. Це славнозвісна шабля Амра бен Мааді Кареба.

Якийсь час збентежені індуси перешіптувалися, оглядаючи грізну зброю. На самсамі не видно було жодної зазубрини чи подряпини.

— Що б ви ще хотіли сказати емірові правовірних, володареві великого халіфату? — повторив Харун ар-Рашід.

— Потужному сусідові нашої батьківщини ми хотіли б подарувати собак, які не можуть дивитися на лева без того, щоб не пошматувати його, — худорлявий індус говорив упевнено, наче оказії з шаблями і не було.

— Емір правовірних дочув у ваших словах добрі наміри. Він дякує вам і приймає дарунок на знак співробітництва і дружби. В нас у палаці є лев, який може помірятися силами з ними. Хай шановні послы вийдуть на балкон. Ми теж будемо дивитися. Бій відбудеться в двірку.

Слідом за послами шейх Ісмаїл вийшов на балкон. Кілька хвилин по двірку метався клубок тіл. Потім глядачі побачили, як клубок розпався... Лев був роздертий на шматки, а пси цілісінькі...

Прийняття далі тривало в залі.

— Емір правовірних ще раз дякує за безцінний да-

рунок і просить відповісти на два запитання: що це за собаки і звідки вони?

— О, потужний сусіде нашої батьківщини, ми раді, що скромний дарунок припав до серця халіфові. Халіф питає, що це за собаки і звідки вони. Ми відповідаємо: це сейюрійська порода, яка розводиться в Індії. Жодна в світі з нею не зрівняється.

— Емір правовірних потверджує, що сейюрійська порода собак найкраща в світі,— урочисто мовив Харун ар-Рашід.— Емір правовірних бажає віддячити шановних послів і питає, який би вони хотіли дістати дарунок.

— О найпотужніший з потужних!

— О наймудріший з мудрих!

— Ми хочемо мати самсаму.

— Емір правовірних, шановні послы, розуміє ваше бажання, він жалкує, що канони шариату забороняють йому дарувати зброю навіть друзям. Він просить назвати інше бажання і запевняє, що воно буде вволене.

За півгодини прийняття скінчилося. Послы повезли до Індії не тільки скрині з коштовностями, подаровані їм Харуном ар-Рашідом, але й почуття поваги до халіфату, страх перед його військовою потугою.

РОЗДІЛ XXXIX

ВІЧ-НА-ВІЧ З ХАЛІФОМ

— Моєму панові дозволено зайти до еміра правовірних! Емір правовірних погодився вислухати мого пана!— мовив розпорядник прийняття, як тільки індійські послы залишили приміщення.

Шейх Ісмаїл попередив слуг, які чатували біля завіси, щоб ніхто не заважав розмові, і пройшов у святая святих халіфату.

Між двома колонами, обтягненими парчею, на примості з чорного дерева, щедро орнаментованого золотими прикрасами, стоїть низька золота тахта. З боків вона інкрустована перлами, що деякі з них завбільшки з цитрину, яхонтами, рубінами, сапфірами, топазами і карбункулами. Витончені розмальовані слупчики, встановлені з рогів таhti, підпирають балдахін.

Балдахін обтягнений чорним шовком, на якому вигап-

тувані золоті зірочки. На кінцях слупчиків вишиті з червоного золота півмісяці. Позад примосту чатують мовчазні охоронці з шаблями. Раби кадять пахощі.

На тахті, по-турецькому схрестивши ноги, сидить Харун ар-Рашід. Він у призначеному для вітання знатних іноземців святковому вбранні, яке має підкреслювати велич халіфату і його пишноту. По чорній чалмі змійками спадають діамантові нитки. На чолі висока тіара у вигляді смарагдового павича з розпущеним хвостом із самоцвітів та матових перлин. На халіфі грубошерстий плащ Мухаммеда¹.

— Салям алейкум², о еміре правовірних! Чи можна до тебе наблизитися милістю аллаха і твоею ласкою? — спитав шейх Ісмаїл, як тільки ступив за завісу.

— Ва алейкуму с-селям³, дядечку. Ми раді тебе бачити. Будь дорогим гостем! — відповів Харун ар-Рашід, зробивши такий порух, ніби збирався підвестися назустріч найстарішому з хашимітів.

Шейх Ісмаїл поспішив до халіфа. Обидва залишилися задоволені один з одного.

— Віднині, дядечку, ти можеш заходити до нас без попередження, — ласкаво дозволив Харун ар-Рашід і подумав: «Ну, і зістарився ж ти, недовго тобі гуляти по білому світу! І нащо тільки тебе принесло до мене?» — а наголос сказав: — Сідай, дорогий гостю, сідай!

— Дякую тобі, хай буде тривалим твоє халіфування! — Старець сів у крісло, яке підсунули слуги. Говорити про справи, поки не спитає халіф, не дозволяється.

Харун ар-Рашід трішки почекав, спитуючи терпець завітальника, і почав бесіду.

— Ми сподіваємося, дядечку, що ти прибув заради зміцнення нашого гаразду і ще більшого розквіту халіфату. Ми не маємо сумнівів у цьому, бо бачимо тебе тільки в разі крайньої потреби, хоча б воліли бачити щодень.

— О еміре правовірних, як ти знаєш, я живу в Басрі, — відказав шейх Ісмаїл. — Але коли моя приявність необхідна, я ладен решту свого життя старувати біля мого халіфа. Сьогодні я справді прийшов у крайній на-

---

¹ Релігійна реліквія; плащ нібито належав пророкові Мухаммеду, засновнику мусульманської віри.

² Арабське вітання.

³ Відповідь на вітання.

добі і жадаю вдатися до твоєї доброти, щоб до тих добродійств, якими ти мене ущедрив, долучити ще одне.

— Чого хоче дядечко? Його бажання закон для нас.

— О еміре правовірних, це твої бажання закон для підданців халіфату, хай то буде нікчемний раб чи вельможний візир! — схиливши голову і піднісши руки, вигукнув шейх Ісмаїл. — Сам аллах поставив мусульманам єдиного велителя. Нема у халіфа ні двійників, ні суперників! Коли емір правовірних згоден вислухати мене, то прошу, щоб він зробив це без свідків.

Варта і слуги залишили салон, як тільки халіф наказав. Харун ар-Рашід почекав, коли лягнув засув потайних дверей.

— Яке у тебе прохання? Справа, певно, важлива, так, дядечку?

— Саме так, наймудріший з мудрих! Дозволь почати.

— Свідків тепер, дядечку, нема. А ми родичі і можемо не маніритися. Кажі, що в тебе?!

— Моє прохання стосується Ібн аль-Хаді, — почав шейх Ісмаїл і затнувся, помітивши, як обличчя у вельможного розмовника насумрилося. — Твій небіж один з найбільш важливих серед молодих хашимітів.

— Це ще хто зна! Чого йому треба: грошей, дарунків?

— Хашиміти дістають удостач і того і другого. Ібн аль-Хаді бажає високої нагороди. Керуючися найкращими думками, він хоче наблизитися до халіфа.

Харун ар-Рашід більше не мав сумнівів.

— Я готовий допомогти небожеві, — сказав він прямо. — Єдине, чого я не в змозі учинити, це віддати йому руку моєї дочки.

— Бажання еміра правовірних — закон для його підданців! Юнак саме просить руку Алійї. Більше йому нічого не треба. Але коли одруження неможливе, він скориться, — мовив шейх Ісмаїл, переходячи на урядничий тон і тим виказуючи свою образу. — Проте прихильність і увага, яку виявляє до мене емір правовірних, захоплює старого. Мені б хотілося спитати...

— Кажі, стосовно тебе у нас немає недосказу.

— Чому емір правовірних вважає двоюрідного небожа негідним одруження зі своєю дочкою? Хіба кров обох не з'єдналася в крові діда аль-Мансура, халіфа мостивого, людини охвітної, хай буде земля йому пухом.

— Я не сказав, що Ібн аль-Хаді негідний моєї дочки,— Харун ар-Рашід стиснув халіфський жезл, який тримав у руках.— Та найгідніший буде той, за кого вона віддається. Мені дуже прикро, але ти, шейху Ісмаїле, спізнався. Алійя заручена.

— Заручена?! Даруй, о еміре правовірних! Коли б я знав, то не став би напосідатися з проханням. Але скажи, хто щасливець?

— Наш візир Джаафар ібн Ях'я просив у нас доччиної руки для Ібрагіма ібн Абу аль-Меліка, який також доводиться нам братаничем у других і якому ми не могли відмовити.

Шейх Ісмаїл прикусив губу: подумати, його обійшов Бармекід! Не бажаючи виказати свої почуття, він схилив голову і замовк.

РОЗДІЛ XL

ЩЕ ОДНА СПРОБА...

— Я не можу зламати свого слова. Це було б нешляхетно, воно давалося хашимітові,— сказав Харун ар-Рашід, побачивши, що старець затято мовчить, і додав:— Алійя відкраяна скиба. Але ми спроможні вдіяти для небожа щось іншого.

Шейх Ісмаїл звів голову.

— Не справдити свого слова не можна. Що так, то так. Я пообіцяв Ібн аль-Хаді доправитися згоди на одруження тільки знаючи, що це пішло б на користь халіфатові, зміцнило б становище еміра правовірних,— мовив він, натякаючи на те, що халіфів зять не може являти небезпеки халіфові і зазіхати на престол.

— Твої старунки щодо зміцнення державної влади нам відомі, і ми високо їх цінуємо. Потуга халіфату ґрунтується на мудрих меджлісах,— ледве стримуючися, крізь зуби процідив Харун ар-Рашід. Він не любив, коли втручалися до його справ і, тим більше, гудили його ухвали. Водночас він розумів, що старець має рацію.— Як ти гадаєш, що краще вдіяти для Ібн аль-Хаді?

— Я безмежно щасливий, що емір правовірних, хай утривалить аллах його дні, піклується про небожа і шанує мої скромні зусилля. Мені здається, юнака треба

вділити високою посадою; важко радити, хай урядує Єгипетським чи Хорасанським вілайетом.

— Жалкую, дядечку, дуже жалкую, але вчора ми подарували Єгипет майбутньому зятеві, а Хорасан,— Харун ар-Рашід сперся руками на коліна,— віддавна обіцяний візиреві. Це ховається поки що потайці, та від тебе, дядечку, я не годен приховувати.

Удар був занадто сильним. Шейх Ісмаїл схилив голову, та тут же її звів, поклавши їти пробоем.

— Емір правовірних, хай буде зичливий до нього аллах, дозволить сказати, що в мене на серці? — спитав він і, діставши згоду, мовив бадьоро: — Я стара, квולה людина і знаю своє місце в житті. Я відданий халіфатові і хочу, щоб перстень з печаткою еміра правовірних якомога довше залишався на пальці Харуна ар-Рашіда, а Мухаммедів плащ — на його плечах. Халіф буде втаємничений у змови, що їх може влаштувати Ібн аль-Хаді. Добро халіфату над усе. Слушно я кажу? Причини, що викликають домові заворушення і заколоти, мають бути усунені. З нас досить околиць переливок: візантійці загарбали Істанбул, Омейяди втекли до Андалузії. Ми, хашиміти, мусимо об'єднатися. На мою думку, кращий спосіб домогтися єдності — це поставити любих родичів на службу халіфатові, поробити їх високого стану емірами.

— Чудово, дядечку, ми вже почали спевняти твої задуми. На чолі Єгипту буде стояти хашиміт. Підкажи мені, куди поставити Ібн аль-Хаді.

— Зроби його третім спадкоємцем престолу! — урочисто проказав шейх Ісмаїл.

— Що?! — Харун ар-Рашід схопився з тахти. Халіфський жезл відлетів набік. Мухаммедів плащ ледве не впав з пліч. Емір правовірних поправив його і забігав по залі.— Що?! Третім спадкоємцем престолу?! Цього не буде! Чуєш ти, старий бовдуре, цього не буде!

Шейх Ісмаїл підвівся з крісла — залишатися при розлученому емірові правовірних було небезпечно — і попрямував до виходу. Власне, так і треба було зробити: відпускаючи завітальників, халіф вставав, це правило за знак, що прийняття скінчилося. І все ж таки старець наважився сказати кілька слів:

— Я надужив прихильністю еміра правовірних,— мовив він, зупиняючись біля дверей.— Зачепив болячки,

яких, можливо, не слід торкатися. Даруй мені мою невратливість.

Харун ар-Рашид увіп'явся очима в стіну, де були написані афоризми з корану.

— Шейх Ісмаїл'має право на нашу увагу,— пробурмотів він,— і ми на нього не образилися. Те, що ми дозволили собі гніватися, зовсім не означає, що ми зазле на нашого дядечка маємо. Аж ніяк. До власної його персони у нас найкращий стосунок. Хіба можна погано ставитися до наймудрішого з хашимітів? Нам тільки шкода, що прохання його нездійсненні.

— Я дякую емірові правовірних за теплі слова,— відказав старець, не знаючи, вірити халіфові чи ні.— Я все ж таки оплакую Ібн аль-Хаді, доля якого відзначена на небі несприятливою зіркою. Дозволь мені тепер, еміре правовірних, покинути тебе.

— Так буде краще, дядечку. Ми мусимо залишитися на самоті, поки не заспокоїмося. Бувай здоровий!

РОЗДІЛ ХІ

ВИНО І ДИРХЕМИ

— Емір правовірних обіцявся допомогти тобі. Він дуже жалкує... — мовив шейх Ісмаїл і скінчив оповідь про свої відвідини халіфа. Він заспокоював Ібн аль-Хаді, якого, повернувшись, застав у себе вдома. Про спробу виторгувати престолоспадкування чи хоча б вілайет він змовчав.— Терпіння, сину мій,— найвища мудрість. Є шматочки за халіфову дочку смачніші...

— Хай буде так! — зітхнув юнак.— Я вже припускав, що Алійя заручена. Чи відомі моему напутникові подробиці сватання?

— Ні... не відомі... Ібрагім має величезний вплив на візира. Ну, а візир, як ти знаєш, намовляв самого халіфа. Уявити не можу, Джаафар ібн Ях'я— і раптом сват! З другого боку, Ібрагім— двоюрідний брат Алійї, він має на дівчину такі самі права, як і ти.

— Але вільновідпущеник не сміє нею замишляти! А він крутить, ні на кого не зважаючи, глузує з нас! — вигукнув Ібн аль-Хаді.— Позавчора у нього був меджліс веселощів, це мене звідомляв підслухач, так перс наказав

нікого не впускати, крім Абу аль-Меліка ібн Бахрана, свого економа. А воротар не розчув і, коли з'явився Ібрагім ібн Абу аль-Мелік, оголосив у залі, де вже почалася учта: «Прийшов Абу аль-Мелік!» Перс подумав, що це економ, і вигукнув: «Хай зайде до нас!» Отож усі п'ють і раптом увіходять непитущий вельможний хашиміт, котрий, як відомо кожному, навіть фінікового напою до рота не бере. Навколо переполох, сором, господар не знає, що робити! А Ібрагім, мов нічого не сталося — ось який хитрун! — просить подати йому костюм упою і р-раз — випиває цілий рітль¹ вина. Йому підносять другий — він кричить: «В ім'я аллаха найласкавішого і всепотужного!» — і знову випиває до денця. Уяви тепер, напутнику, триумф перса! Вільновідпущеник п'є ще більше і горлає на всю залу: «Ти у мене вперше на меджлісі веселощів, і я хочу тобі віддячити! Кажу, що ти хочеш мати!» А Ібрагім відразу: «Зарадь моему лихові: гнівається на мене халіф». — «Халіф з тебе вдоволений», — кричить перс. «Але в мене борг на чотири тисячі тисяч дирхемів», — вставляє Ібрагім. «Нема у тебе більше боргу! — репетує вільновідпущеник. — Халіф дарує тобі дочку Алійю і Єгипетський вілайет на додачу».

Шейх Ісмаїл закашлявся.

— І ось бачиш, халіф послухався перса! — розводячи руками, мовив Ібн аль-Хаді. — Але ж усе пішло від пиятики! Ми ганимо аль-Аміна, дехто навіть узиває його розпусником. Джаафар ібн Ях'я, ось хто розпусник!

— Стривай! Стривай! — відказав старець, прочистивши горло. — Стривай! Тобі все це наплів підслухач. А чи можна йому вірити? Чи не прибільшив він? Дирхеми — ось чого він потребує! Мені здається, треба зачекати. Ти подайся тихцем до Басри, і я днів за два приїду. Час покаже, як краще діяти.

Перечити напутникові юнак не наважився, та перш ніж поїхати, навідав Фадля. Придворний фаворит був за-смучений. Повернувшись від матері, аль-Амін наказав йому повідомити халіфа про втечу аль-Аляві. Дізнавшись, що є можливість напакостити візиреві, Ібн аль-Хаді з приємністю поринув у бесіду.

— Ти вже вирішив, як повідомити халіфа?

— Гадаю, вірші скомпонує Абу-ль-Атахія.

---

¹ Рітль — приблизно 0,5 літра.

— А хто передасть?

— Коли поетові добре заплатити, він їх прочитає сам.

— Чудово!— вигукнув юнак.— Як-Аббасині діти? Ти їх знайшов?

— Я цим не цікавився,— Фадль говорив обачно, без зайвини. Він хотів бути візирем, а чи за Харуна ар-Рашіда, чи за іншого халіфа, це йому було байдуже. Та Джаафара ібн Ях'ю вони ненавиділи обидва.— Дітей відшукає той же Абу-ль-Атахія, вони у нас під руками.

Ібн аль-Хаді радів.

— Тут персові край! Це вже напевне. Який жаль, що мені треба повертатися до Басри, посилає напутник, щоб йому... Але ти, я сподіваюся, і сам упорашся.

РОЗДІЛ XLII

НАОДИНЦІ З СОБОЮ

Коли шейх Ісмаїл пішов, Харун ар-Рашід згадав розмову з старцем і, обмірковуючи її, пересвідчився, що відповідав слушно. Саме так і мав відповідати халіф. Але сумніви все ж таки гризли душу. Емір правовірних хвилювався: візир став сильним, сильнішим за його небожів та його самого... В той же час Джаафар ібн Ях'я був потрібною людиною... Він визволив еміра правовірних від державних клопотів, вміло відстоював інтереси халіфату. Звичайно, він був перс, цього заперечувати не можна, але перс, відданий державі.

Погляд ковзнув по стінах, килимові, фіранках і випадково упав на сувій паперу. Звідки він узявся на тахті, хто поклав його сюди? Ніхто до салону не заходив! От дивина!

Харун ар-Рашід розгорнув папір і прочитав вірші, писані незнайомим чи зміненим почерком. Кров ударила в голову. Він знову перечитав останні рядки.

Він би зухвало на трон заліз,
Вчепився б захланно в ручки...
Чи скоро діждеться він кари та сліз,
Цей виродок пса і сучки?

Задумався. Чому вірші так уразили його? Скільки їх підкидали! Невже він заздрить власному візиреві?! Зда-

ється, так. У Джаафара ібн Ях'ї величезне багатство, в його розпорядженні скарбниці, йому належить Хорасан. Час прокинутися! Вистежити! Що це дасть?..

Харун ар-Рашід бігав по салону, розмахував жезлом, наче трощив невидимих ворогів...

Золото, коштовності, реліквії... Невже все, все це належить візиреві?! Аль-Амін недолугий і безвольний, йому не втримати влади. Аль-Мамун, той втримає. Але він напівараб, напівперс, виріс у візиревому палаці, в нього інший дух, він не Аббасід. Як він став спадкоємцем престолу? По волі візира!

Харун ар-Рашід кусав собі губи. Чи можна змінити хід подій? Визволитися від чужоземців, закріпити владу за Аббасідами?

Пригадалися вірші, які колись вивчив напам'ять.

У вим'я не налити молока,
Коли воно порожне по доїнні,
Тут не націдиш ні півказанка,
І марні будуть всі твої хотіння.

Що з того, що воно бува пружне!
То лиш обман — у ньому ні краплини.
І від верблюдиці нічого не візьмеш,
Хоч моцувався б довгі ти години.

На душі стало спокійніше. Він сховав руки за спину. У візира багато друзів, спільників... Його підтримують, поважають...

Прочитав на стіні вірші. Як зараджують вони тяжкої хвилини!

Завжди вихід є!
Обміркуй і зваж!
Ну, чому ти мучишся? Чому?..

Хто ж підкинув папірця? Наклепники? Чесна людина так не вчинить. Все може бути... все... все...

РОЗДІЛ XLIII

БІЛЯ ДВЕРЕЙ ЕМІРА ПРАВОВІРНИХ

Увійшов раб.

— Говори! — дозволив Харун ар-Рашід, озираючись. Почувши стук, він спам'ятався.

— Мій велителю, фаворити питають, чи буде сьогодні прийняття. Вони чекають наказу еміра правовірних.

— Хто чекає?

Хотілося самотності і забуття — прогнати б раба і зачинитися, — але це спричиниться до пліток, небажаних розмов.

— Мій велителю, як звичайно, весь почет. Також кілька приїжджих прапорonoсців з різних країв халіфату і чужоземці, які бажають пересвідчитися у твоїй щедрості.

— Чужоземців прийму пізніше, хай скарбник приготує дари. Почет хай чекає... Хто там ще?

— Вчені, мій велителю, Аль-Асман, Абу Убейда аль-Кісаї...

— Приймати не буду. Без науки світ мені вернеться.

— Слухаюсь і скоряюся! Прийшли поети: Абу Нуvas, Абу-ль-Атахія, Мерван ібн Абу Хафса.

— Годі! Хай чекають у кімнаті, де винарня. Я покличу їх.

Мерван ібн Абу Хафса, який писав сатиричні вірші, часто висміював візира та його прихильників, чим здобув довір'я еміра правовірних.

— Чи готові співаки, музиканти? — Харун ар-Рашід був великим аматором музики. Після пережитих хвилювань йому захотілося поринути у світ чарівних звуків.

— Співаки чекають розпоряджень, мій велителю. Представлені обидві виконавські школи: твого брата Ібрагіма ібн аль-Махді, це — Ібн Джаміх, Ях'я аль-Мані, Ібн Наба, Ібн Абу Гура, та школа Ісхака аль-Мосулі...

— Мені набридло вислуховувати суперечки і розбирати сварки. Хай з'ясовують без мене, хто виконує краще. Впусти Барсума, він зіграє на сопілці, і Абу Закара — хоч він і сліпий, та ребаб¹ у нього в руках звучить незрівнянно. Поклич блазня Хусейна! А співати будуть мої рабині. А втім... я дам наказ Масрурові.

Халіфський кат, який підслухував біля дверей, виріс наче з-під землі.

— Мій велителю, я чекаю.

— Розшукай Ібрагіма аль-Мосулі!

Масрур не рушив з місця. Він хотів щось сказати.

— Кажі!

---

¹ Р е б а б — смичковий інструмент.

— Хяліфъ дяв співяку день спячинку. Я не знай, де знайти співяка.

— Геть, ледарю! І без Ібрагіма аль-Мосулі не повертайся!

Масрур щез так само швидко, як і з'явився.

— Покликати сюди еміра гардеробної! — звелів Харун ар-Рашід.— Костюм упою!

У салон вбігли раби, оточили халіфа. Одні розщібали гудзики, другі щось розв'язували, знімали, треті тримали шовкову джалабію, легкий тюрбан, пляшечки з парфумами й мастями. Курці закадили пахощами. Емір гардеробної, який супроводив Харуна ар-Рашіда, на ходу підправляв, пригладжував стрій. Емір правовірних пройшов до зали, де збиралися меджліси веселощів. Навколо тлум: сандалова тахта, подушки, стіни прибрані шовковими покривалами, накидками, шторами, фіранками...

Обідав Харун ар-Рашід один. За наказом еміра харчування раби, які прислужували за столом, по черзі підносили страви: бульйон з верблюдятини, варена єгипетська квасоля з цесаркою, печеня з голубів, коржі з імбиром і перцем, на солодке — желе, халва, повидло, горіхи і зцукровані фрукти.

Це був звичайний обід.

За стіною хтось тихо грав на лютні і співав. Харун ар-Рашід прислухався: незнайома чарівна пісня. Зморшки на обличчі розгладилися.

— Хто це співає? — спитав він.

— Мій велителю, це співає Карнафле-Каранфуле! Звуки її голоска-волоска як пахощі гвоздики¹. Коли мій велитель обнюхає Карнафле-Каранфуле, передсвідчиться саморуч.

Блазень Хусейн гучно потягнув носом повітря.

— Карнафле? Не пригадую...

— Сам аллах не пригадує, мій велителю! Це нова рабиня! Ну й молодичка — пальчики оближеш, одне слово, гвоздичка! Був би я багатим та привабливим, я б не схибив. Подарунок першого спадкоємця престолу, хай будуть дні його тривалі й безтурботні! Співай, Карнафле, співай! Ти припала до вподоби халіфові, дівчинко. І щастить же тобі, чортице! Ет, коли б я був на твоєму місці! Менше б мене били. Ой! Ой! Боляче!

---

¹ Каранфуле — гвоздика.

Халіф усміхнувся. До зали увійшли фаворити; глянувши на велителя, вони теж усміхнулися.

— Ось моя доля! Я плачу, а вони сміються! Смійтеся, джінни! І я буду сміятися з вами! Ще ширше розтулю пашу. Ха-ха-ха-ха! — наслідуючи гладкого фаворита, блазень Хусейн скривив рота. — Можливо, коли захоче аллах, я скоро стану гвоздичкою чи трояндою. Та тільки не павуком-карапузом. Ой, боляче, ой! Ні, не павуком з гладким черевом, я не хочу щезнути в ваших ненажерливих шлунках. Там так темно! Тьху! Співай, Каранфуле, співай! Не бійся, дівчинко, аллах залишить мене таким, яким я є. Я певен цього. А ви, джінни, зятяйте собі! Горе тому, хто трапить мені на язичок, але подвійне тому, хто не чув моїх казочок!

— Я задоволений синовим подарунком! Відразу вчув новий голос! — заgrimів Харун ар-Рашід. Всі стихли. В тиші знову пролунали його грізні слова: — Де Ібрагім аль-Мосулі?! Чом його нема?!

— Масрур ще не повернувся, мій велителю, — відповів розпорядник меджлісу веселощів, благаючи аллаха, щоб гнів еміра правовірних проминув його.

РОЗДІЛ XLIV

СПІВАКИ І ПОЕТИ

Меджліс веселощів розпочався оглядинами жінок. Перед еміром правовірних та його улюбленцями пройшло триста співаків і дві тисячі підложниць, які постійно жили у замку Вічності.

За знаком еміра винарні раби внесли стіл, заставлений кришталем, золотом, срібними келихами і філігранними карафами з виноградними винами, докільним і абрикосовим напоями. Кожного разу, коли слуги наповнювали келихи, співаки починали нової пісні. За сурвід їм була гра Барсума і Абу Закара.

Харун ар-Рашід пив мало.

— Чим сьогодні нас потішить Абу Нувас? — спитав він, коли раб за його наказом запросив поета. Як водилося, кожен служитель муз мав запас непрочитаних віршів. Халіф вислухав Абу Нуваса, подякував йому, потім звернувся до Мервана ібн Абу Хафси. Той почав співу-

чим голосом читати касиду, в якій звеличував еміра правовірних і картав візира.

— Сьогодні це не годиться! — перепинив його грізний оклик.— Абу-ль-Атахію, читай ти! У твоїх віршах більше лірики.

— Я?! Але мої друзі по перу komponують не гірше за мене. О еміре правовірних, ліричні рядки — це не ядра катапульти, ними не закидаєш ворога. Мав рацію той, хто сказав, що лірична пісня — квітка розпусти.

— Справжня поезія завжди квітує на полях розпусти! Читай, тобі кажуть!

— Ти наказуєш, я виконую...

Тієї хвили до зали увійшов Масрур. Халіфове роздратування відразу спрямувалося на слугу.

— Де Ібрагім аль-Мосулі?! Чом я його не бачу? Не вберегти тобі голови!

— Він біля дверей, мій велятелю! Я його привів з того краю світя.

— Хай він тепер побуде в цьому краї. А ось і він власною персоною! Ми раді бачити тебе! Даруй, наші втіхи дорожчі за твій відпочинок. Послухай і оціни нову співачку.

— Ми всі раби еміра правовірних. Коли він нас кличе, він виявляє нам увагу. Я готовий слухати.

— Серденько Карнафле, починай, будь ласка! — звернулася висока гладка жінка до дівчини, що пробувала за шовковою шторою. Сейїда співачок була обачною. А що, як рабиня стане новою фавориткою!

— Ах, це Карнафле! — вигукнув співак.— Я радий її послухати у замку Вічності! Жодна біла рабиня не володіє таким винятковим голосом. Я сам його ставив, це була справжня втіха.

— Так, голос чудовий! — похвалив халіф.— А обличчя я ще не бачив...

— О, обличчя теж гарне!..

— Те-те-те, йому все відоме! — проверещав блазень Хусейн.— Мій велитель сподівається, що устаз¹ — риб'яче око навчив рабиню тільки співу й нічого іншого... Врода її та чари — це вже як сорочка, аллаховою милістю!

Харун ар-Рашід подав знак виночерпіві.

---

¹ Устаз — шановний.

— Спорожнімо келихи, Ібрагіме! Хусейн — пустун, він гострий на язик!

— Гострий на язик! Так уже звук. Ось яка справедливість еміра, володаря світу. Мені докинув красне слівце, а чашу доброго вина — устазові. А все ж він має рацію: у кого язичок гострий, тому не треба вина й наперстка! Для чого п'ють люди? Щоб крутити мозком, коли бідні на розум.

— Прокляття! — промурмотів халіф. — Що це вони всі, одурили сьгодні, чи що? Для чого п'ють люди? Щоб крутити мозком, коли бідні на розум... Чи не натякає він на мене?..

— Ніяк ні, мій велителю! — вигукнув Хусейн, що відзначався винятковим слухом. — Я сам п'яний, хоч і порожня моя склянка. П'яний завжди і всюди і такий до смерті буду. Буду верзти, що заманеться. І все справдиться! Даруй гостре слівце, воно стосується нашого устаза.

— О еміре правовірних, тільки мене! — підтримав блазня Ібрагім аль-Мосулі.

— Співай, Карнафле! — бажаючи затерти сутичку, наказав Харун ар-Рашід.

РОЗДІЛ XLV

ЧИМ СКІНЧИВСЯ МЕДЖЛІС ВЕСЕЛОЩІВ У ЕМІРА ПРАВОВІРНИХ

Карнафле співала, перебираючи струни. В кутку тишкувалися підложниці, вони заздрили успіхові рабині — подумати тільки, виконує третю пісню підряд.

Харун ар-Рашід повів очима, і розпорядник меджлісу метнувся наводити лад.

Мелодія скінчилася. З-за штори вийшла сейїда співачок.

— Чи бажає емір правовірних вислухати мене? Може, він захоче сповна виявити талант рабині і влаштує імпровізацію? На меджлісі багато поетів...

Ця думка припала до смаку халіфові.

— Чудово! Чим нас надумався порадувати Абу-ль-Атахія? Ти вже готовий, поете? Читай вірші, Карнафле їх покладе на музику.

— Слухаюсь і скоряюся, о еміре правовірних! У мене прохання...

— Яке?

— Обіцяй, що не накажеш відітнути мені голову!

«Ну, й вірші, мабуть, підготував, падлюка! Кляуза, сатира чи безглузда вихватка? Улюбленці здивовані... Коли це щиро, то вони не втаємничені... Треба, мабуть, пообіцяти»,— подумав Харун ар-Рашід і урочисто мовив:

— Ми не накажемо відітнути твою голову! Вона може ще нам знадобитися...

— Слава аллахові! Я так давно не читав віршів на меджлісі веселощів. Емір правовірних ласкавий. Багато хто з послів встиг уже одержати дирхеми...

— Ми обдаруємо тебе, віршувальнику!

— Мій велитель щедрий. Але тут улюбленці... Може, краще прочитати без них...

— Це що за новина? — хвиля була слухна, і Харун ар-Рашід підняв голос.— У нас нема таємниць від тих, хто нам відданий. Починай, ми чекаємо!

— Хай дарує мені емір правовірних мою настирливість! Я підкоряюся.

Абу-ль-Атахія прибрав позу і почав співучим голосом:

— Скажи, халіфе, підлеглий аллаху...

— Цить! — гримнув Харун ар-Рашід, та так грізно, що поет від страху присів навпочіпки, а на стіні гойдулася шовкова штора.

З цього рядка починався вірш у таємничій цидулі! Ниточка була знайдена. Залишалось розплутати клубок.

Він двічі плеснув у долоні, підзиваючи розпорядника меджлісу.

— Чекаю твоїх розпоряджень, о еміре правовірних! — розпорядник блідий, його руки тремтять.

— Оголоси: меджліс скінчився. На знак нашої прихильності гостям видати дарунки...

За хвилину в залі не лишилося ні улюбленців, ні співачок. Скориставшись з метушні, спробував щезнути і Абу-ль-Атахія, але його спритно перехопив Масрур.

— Агя! Бігти! Чекай-но! — підштовхнув у потилицю.— Ступай назад, голубе! — Катова рука на ефесі шаблі. Вірний погляд вдивлений у халіфа: одне лиш

слово, ледве помітний рух губ — і голова злетить баламутові з плеч.

«Де я схибив? Де помилився? На замову Зубейди скомпонував вірша. Потім трохи переробив, докинув про втечу аль-Аляві і продав удруге Фадлеві. Здавалося, вдатний викрут. Ще повезло: чималенький куш за читання віршів. Хіба можна було відмовлятися?» — перебираючи в пам'яті події останніх днів, поет упав до ніг еміра правовірних.

— Змилуйся, мій володарю, змилуйся!

— На кого ти схожий, віршувальнику? Де твоя сміливість? Ми ж обіцяли, що не накажемо відтинати тобі голову. Ти наш поет, ми шануємо поезію. Встань і не втрачай своєї гідності!

Харун ар-Рашид показав Масрурові на двері. Краєчком ока Абу-ль-Атахія простежив за катом і, коли той вийшов, підвівся з колін.

РОЗДІЛ XLVI

АБУ-ЛЬ-АТАХІЯ РОЗПОВІДАЄ...

— Повторюю, твоє життя в безпеці...— мовив Харун ар-Рашид, спираючись на подушки.— Звичайно, за умови, що говоритимеш правду.

— Клянусь аллахом, тільки правду! Емір правовірних ласкавий, я знаю. Але чи змилується візир?

— Візир? Ах, знову... Але при чому тут Джаафар? Ми беремо тебе під свій захист!

— На жаль... одна справа...— зітхнув Абу-ль-Атахія і, спам'ятавшись, вигукнув: — Моя галера, що розтинає води Євфрату, пливе правильним напрямком, який вказав правитель халіфату! Емір правовірних вірить мені!

— Ти не на поетичних турнірах, віршувальнику! Ану, признавайся, ти скомпонував: «Скажи, халіфе, підлеглий аллаху»?

— Даруй... зо-зовсім ви-випад-дко-во-во, але-але... я...

— Так я і гадав. А чому ти надумав прочитати вірша на меджлісі веселощів?

— О, мій велителю, я хо-хотів про-прочитати тобі од-одному... Ти не по-погодився... А справа-а ва-важли-

ва-а! Ніхто не насміхався. Жодна-а людина-а. Але це чистісінька-а правда-а! Хай западуся, як збрешу.

— Що ж сталося?

— Змилуйся, еміре пра-авовірних, змилуйся! Ти обіцяв дарувати життя.

— Твоє життя в безпеці.

Дізнавшись, що Джаафар ібн Ях'я випустив на волю аль-Аляві, Харун ар-Рашид поклав змінити поступування: перше треба було обрятувати добру славу влади, а потім уже гніватися й карати винних.

— Я вірю, ти зчинив це з добрих намірів,— сказав він, в котрий вже раз стримуючи своє обурення.— Принаймні хочу так вірити. Ми обдаруємо тебе за щирість, хоч вона, на жаль, даремна. Аль-Аляві звільнений за нашим наказом. Чуеш, віршувальнику?

— Чую, о еміре правовірних! — відказав Абу-ль-Атахія, не знаючи, що й думати, хто й навіщо його одурив, зате розуміючи: небезпека минула, Фадлеве золотом в кишені, халіфова нагорода буде щедрою.

— Я вдячний аллахові за те, що візир чинив за наказом еміра правовірних. Всім розповідь про це! Я і не мав права погано думати про візира... Коли мені довелося підскаржувати його, так тільки з бажання, щоб швидше взяла гору справедливість. Але я боюся, що він дізнається, і тоді мені...

— Візир не дізнається...

Харун ар-Рашид підвівся і плеснув у долоні. З'ясувати, хто підслав поета, було не важко, але з цим варто почекати.

— Відпровадь нашого гостя! — наказав він Масрурові.— Хай скарбник видасть йому тисячу динарів!

У душі росли тривоги й сумніви. Що ж виходить? Прохання поважного шейха Ісмаїла знехтуване, а ось візиреве ошуканство — те приховане... Джаафар — підпора, незамінний поплічник. Але він звільнив ворога халіфату! Хіба це не зрада?.. Чом він таке скоїв? Варт подумати: може, тому, що аль-Аляві перс?! Користь одноплемінників дорожча за інтереси арабів!

Невже візир... Жахливо! Не може цього бути! Він має все, що хоче: право, гроші, володіння. Зрада неможлива! Візиреві вороги чинять черговий підступ. Хашиміти — скільки серед них нездарних і заздрісних! — готові на всяку підлість. Вони ненавидять Бармекідів

тільки за те, що ті Бармекіди. Щоденно викази, викази... Час вибирати або... або...

— Я не можу більше їх погодити. Мені не витримати! Не ви-три-ма-ти!

— Що це?! — оглянувся Харун ар-Рашід. — Десь я кричу?! Треба діяти, діяти! Інакше я збожеволю! Ага! Покликати Джаафара! Поговорити з ним. Негайно ж!

РОЗДІЛ XLVII

ГОДУВАННЯ ЛЕВІВ

— Перекажи Джаафарові ібн Ях'ї, що ми запрошуємо його повечеряти з нами, — наказав Харун ар-Рашід Масрурові і, покликавши еміра харчування, розпорядився, щоб вечеря була злагоджена розкішна, загадав убрання для прогулянки. Слуги накинули на плечі накидку, взули сандалі.

Він зійшов до саду. Крізь гілки терпентинового дерева визирало сонце. Під ногами поскрипував пісок алеї. Його потягло до левів. У часи душевних незгод він змушував дратувати молодого, недавно спійманого самця. Даремна лютість тварини заспокоювала нерви.

Не встиг халіф підійти до кліток біля фортечної стіни, де тримали хижаків, як двоє рабів уже потягли зарізаного і похапцем обідраного барана.

— Салям алейкум! — привітав сторож. — Заходь! Самець не годований.

Тушу, яка ще не встигла схолонуту, поклали перед ґратами, і розлютований голодний лев метався по клітці. Він не міг її дістати.

— Дай покуштувати! — крикнув Харун ар-Рашід на вухо сторожеві.

Той хоча і не розчув (розчуту що-небудь було майже неможливо), але зрозумів, шпурнув за ґрати баранячий окіст. Почувся тріск костей. Потім окіст шез у паші, і самець заревів ще голосніше. А сторож розмахував закривавленими шматками, підносив їх до залізних ґрат, відсмикував. На траву падали краплини крові. Вигнувши хвіст місяцем, хижак припадав до ґрат, відскакував, з розгону кидався на них, дряпав кігтями, пробував просунути пашу і перегризти пруття. Здавалося, залізо не витримає шаленого нападу.

«Чи, може, я схожий на цього лева, а Джаафар — на слугу, який його дратує? Ось де моя сила і моє безсилля! Пошматував би я недруга, та заважають грати. Утім і різниця між еміром тварин і еміром правовірних, що хижак нездатний приховати своїх почуттів, ричить, казиться, а людина переборює їх і мовчки чекає годин розплати. Сьогодні мені треба скупчити всі сили і стримати себе. Тільки в цьому успіх»,— подумав халіф і поборов бажання вдарити сторожа. Наказав нагодувати лева. Самець задоволено пожирав барана; на решті ситий вивернувся в кутку, лише очі дивились неприємно.

Харун ар-Рашід повернувся до палацу. Слуги, перелякані левиним ревом, поховалися. Халіф був спокійний, певний себе. За Тігром, де розляглися квартали Багдада, засвітилися вогні.

Від воріт, що біля внутрішньої фортечної стіни, долетіло іржання коней, крики, гамір. Прибув із поштом Джаафар ібн Ях'я. Масрур поспішив повідомити халіфа.

РОЗДІЛ XLVIII

ЗУСТРІЧ З ВІЗИРЕМ

Перше, що відчув, заходячи до покою, Джаафар, був терпкий запах парфумів. Очі засліпило яскраве світло. Здавалося, кімната сповнена ароматних смол і полум'я сотень свічок.

Візир не здивувався запрошенню. Він чекав його з того часу, як таємниця наявності дітей перестала бути таємницею. Рано чи пізно запрошення мало надійти. І ось час настав. Спроба розпитати Масрура, вивідати дрібниці, зачепитися за них ні до чого не привела — слуга мовчав, наче був попереджений... А їхати, хочеш не хочеш, було необхідно. Взяв у супровід відданих, добре навчених оборони людей. Халіфська варта пропустила їх. Це добра ознака! Чи добра? Можливо, спроба приховати пезичливість? Це схоже на еміра правовірних!

Джаафар при звичаївся до світла. «Чи, може, спеціально привели до освітленого покою прямо з темряви?»

Нарешті, він розгледів на тахті халіфа, привітно усміхнувся. Харун ар-Рашід підвівся, пішов назустріч...

— Який я радий, мій друже! Але чом ти в офіцерським строї? Я запросив тебе на вечерю, а не на військовий парад.

Спочатку бесіда зайшла про справи халіфату. Емір правовірних скаржився на втомленість.

— Стільки турбот! А ти, як на те, кудись запропастився. Навіть не сповістив. Довелося самому відбуватися. Ой, так не добре! — покартав він і почав докладно розповідати про індійських послів та пропозицію установити міцний союз двох держав. Потім згадав про славнозвісну шаблю і лютих псів.

— Хай буде замок Вічності незмінним символом величі й потуги халіфату! — вигукнув Джаафар ібн Ях'я.— Бажаю тобі завжди бачити королівських і султанських посланців, які б укладали спілку з арабською великодержавою!

Или мало. Біля заставленого карафами стола завмерли слуги. Харун ар-Рашід сам подавав візиреві: двічі пропонував кожне дання, а той, як і годиться, куштував лише після другого запрошення.

— Покуштуй пирога, мій друже! Фазан, запечений в ньому, ще вранці бігав на волі,— мовив він, простягаючи страву, і ніби між іншим спитав:— Скажи, будь ласка, як поживає аль-Аляві? Я зовсім забув про бідолаху.

— Сподіваюся, він на нас зазле не має,— напружуючи сили, ухильно відповів візир.— Дякую тобі, я вже ситий!

— Один шматочок, з крильцем! Не так-то й просто спіймати фазана.

— Пиріг чудовий! Давно такого не куштував. Аль-Аляві якось мені казав...

— Тепер, прошу, червоненьке яблучко! Воно теж достигало на сонечку, хтось зірвав...— перебив халіф і несподівано упустив яблуко, воно покотилося по підлозі.— Дивись-но, не хоче, щоб його з'їли, рветься на волю. До речі, бідолаха не пробує втікати з в'язниці?

— Втікати з в'язниці? — перепитав візир, щоб виграти час і обдумати відповідь.

— Та ти можеш присягти...

— Присягти?

— Ну, хоча б... своїм життям, що він не вислизне з рук, як яблуко. Сумно ж у в'язниці... Візьми інше, воно анітрохи не гірше!

— Своїм життям?! Доведеться, я бачу, казати правду. Аль-Аляві зараз не до нудьги. Він обіцяв мені ніколи не виступати проти халіфату. Я повірив йому і звільнив в'язня.

— Ось і чудово, мій друже! Ти вгадав моє бажання. Чи не спробуєш на солодке зцукрованих фруктів? Без солодкого не можна, ніяк не можна!

Вечеря скінчилася. Розмовники були взаємно ввічливі, жартували і сміялися. Слуги принесли глечики води, щоб злити на руки.

Візір пішов уже вночі. Він не помилився. Халіфова веселість була вдаваною, за нею ховалася злість, але почуття небезпеки починало збавлятися. Він не чув, як, залишившись на самоті, Харун ар-Рашид проказав страшну клятву: «Хай аллах мене уб'є, коли я не знищу тебе, Джаафарє!»

РОЗІЛ XLIX

ВИЇЗД НА ПОЛЮВАННЯ

Харун ар-Рашид поклав спиратися на хашимітів. Покликавши Масрура, він сказав:

— Вранці їдемо до Дяджіля! Накажи емірові полювання, щоб усе було готове. А сам попередь шейха Ісмаїла. Знаєш, де він поселився?

— Знаю, мій володарю!

— Передай нашому дядечкові, щоб прибув до нас.

Плато Дяджіль, що недалеко від Багдада, було халіфським заповідником. Полювання починали загоничі. Чоловіка з сорок, а то й більше, з прирученими чекардами і собаками вишукували стада великих тварин, заганяли в оточене частоколом і ровом півколо, а самі, щоб звірі не пробилися назад, чатували в густому колючому чагарникові. Тим часом халіф із почтом об'їжджав передмістя Багдада, оглядав посіви, виноградники, сади, де працювали фелахи, відвідував кілька селищ і з'являвся до загону лише для того, щоб прикінчити великих антилоп та подивитися, як чекарди наздоганяють газелей,

яструб хапає марабу¹, а соколи б'ють катá². Фіналом полювання була сцена звільнення: у часоколі відчиняли прохід і туди кидалися тварини, що залишилися живі. Загоничів Ісмаїл зустрів на дорозі до замку Вічності. Вони гнали гуртом, на повстятих шапках осідала курява. Нетерплячий слуга, що вдавав пташиний крик, підходив до сокола, мисливець нацьковував собаку, та рвалася до самотнього дерева на узбіччі тракту, обнюхувала його і поверталася до господаря. Брязкали ланцюжки, на яких вели чекардів, іржали стривожені коні, кричали раби, гавкали пси. Стояв неймовірний гамір.

Побачивши знайому фігуру вершника на вороному коні, шейх Ісмаїл шанобливо спішився.

— Коня дядькові! — вигукнув Харун ар-Рашід, від'їжджаючи від почту.— День буде чудовий!

Старий скочив у сідло, наздогнав можновладного небожа і пристроївся до почту, зумисне трохи відставши.

Халіф обернувся.

— Досить маніритися! Ідь поряд!

РОЗДІЛ L

БЕСІДА

Вони мовчали: шейх Ісмаїл тому, що був вихований на мусульманських традиціях, які забороняли турбувати еміра правовірних; Харун ар-Рашід, схвильований останніми подіями, обдумував, з чого почати розмову.

Столиця світу Багдад була за горбами. Вузька стрічка дороги, по якій гнали двоє вершників, звивалася між садами й виноградниками. Масрур поскакав уперед, щоб підігнати загоничів. Тямкий почет відстав. Мовчання порушив халіф. Він озирнувся і, побачивши, що поблизу нікого нема і ніхто не підслухуватиме, спитав, повертаючись до старого:

— Вчора, дядечку, ти згадував мене не дуже добрими словами. Чи не так?

— Я завжди, щоб б не сталося, бажаю емірові правовірних міцної влади і довгого життя,— твердо відкавав шейх Ісмаїл.

Харун ар-Рашід не вірив йому. Халіф вагався.

¹ М а р а б у — велика птиця з породи чорногузів.

² К а т á — різновид куріпок.

— Ет, дядечку, будемо щирими. Заховав ти на мене образу, але я не можу осуджувати тебе за це. Визнаю, я погано вчинив, відхиливши родичеве прохання на догоду людині, що платить мені невдячністю.

— Халіф вищий за всіх на світі! Судити його має право тільки аллах! — відповів старий.— Інший на моему місці знову просив би, але шейх Ісмаїл дуже добре знає Харуна ар-Рашіда, щоб учинити так. Мені зрозуміло: візир опинився у неласці. Але до чого це призведе? Чи від цього звільниться Хорасанський вілайет?

Просити вдруге годилося лише при цілковитій певності, що халіф вволить прохання.

— Халіф, я бачу, невдоволений зі своїх слуг,— додав він, зітхнувши.— Мені важко щось сказати, я не знаю, в чім справа...

— Чи не хочеш ти мене запевнити, дядечку, ніби не розумієш, про що йдеться. Не вдавай, ти все розумієш.

— Коли я не помиляюся, емір правовірних невдоволений з Джаафара ібн Ях'ї.

— Ось це вже інша розмова! По щирості. Приємно слухати. А чи не дивно: я невдоволений з людини, якій дав цілковиту волю чинів, довірив справи халіфату! Дивно? Ні, жахливо! Візир дурить мене, чекає не дочекається моєї загибелі!

— Не може цього бути! — вигукнув схвильований шейх Ісмаїл.— Наскільки мені відомо, Джаафар ібн Ях'я вірний слуга еміра правовірних!

Харун ар-Рашід мовчав.

Над дорогою, що пролягала гаєм, спліталися гілки падубів і сандалових дерев. Ліворуч на узгір'ї маячили багаті селища: добротні будинки з пласкими дахами, клуні; на гармані фелахи сортують маїс.

— Цікаво б дізнатися, кому належить це селище,— сказав нарешті халіф і, наперед зловтішаючись, став чекати відповіді.

— Це візирева власність, небоже.

— Атож, візирева, дядечку! Селища навколо Багдада, сади, поля, городи, виноградники, кращі землі — все належить Бармекідам! Так, наче вони господарі арабської землі, а не ми, Аббасіди. Годі й казати! Країна в руках візира та його родичів! Невже ти цього не бачиш? Скажи, у кого більше золота й срібла? У кого більше ґрунтів?

Шейхові Ісмаїлу здалося, мовби захиталися підвалини халіфату.

— Бармекіди твої слуги, небоже! — вигукнув він схвильовано. — Їхні цінності, землі, палаци належать тобі, тільки тобі!

— О дядечку, я тобою захоплююсь! До чого ж ти любиш нашу державу! Заради неї готовий захищати всіх. Навіть моїх ворогів! Але подумай, що ти говориш! Я не почувуюся хазяїном Бармекідів. Вони не мої раби. Це я їхній раб. Так, я!

— Емірові правовірних краще знати своїх слуг.

Відповідь старого не сподобалася Харунові ар-Рашиду, який жадав не поступок, до яких він звик, а щирсердої підтримки.

— Інших слів хотів би я від тебе почути, — мовив він. — Викручуєшся ти, дядечку, боїшся, щоб я не розгнівався. Не думав я, що ти будеш кривити душею.

Виправдовуватись було дарма. Шейх Ісмаїл мовчав... Раптом він помітив, що, зробивши велике коло, вони повертаються да Багдада. Кращого виходу з дразливого становища годі було знайти.

— Дивися, небоже, ми зблудили! Дяджіль у той бік! — вигукнув він і показав назад.

— Ні, дядечку, ми їдемо правильно, — заперечив Харун ар-Рашид. — Наша дорога лежить до замку Вічності.

— А як же полювання?

— Це був тільки привід. Треба було поговорити одверто, ми не хотіли, щоб нас підслуховували. На жаль, навіть ти повторюєш те ж саме, що кажуть усі. Щирості мені, видно, ніколи не дочекається.

— Щирість необхідна володареві. Питай, я відповідату.

— Гаразд. Продовжимо розмову у замку Вічності. Нас наздоганяє почет.

РОЗДІЛ ІІ

СПРИТНИЙ ХІД

— Ти не заперечуєш, що, досягши високої влади, Бармекіди почали діяти на шкоду нам, захопили величезні багатства, і це небезпечно для халіфату? — тихо

спитав Харун ар-Рашід, коли вони залишилися з шейхом Ісмаїлом у затишній кімнаті замку Вічності.

— Не заперечую, скарби у них величезні. Але вони нагромаджували їх з відома і за згодою еміра правовірних,— відказав той.— Коли б емір правовірних дав їм своєчасно зрозуміти, що не дозволяє...

— Так виходить, це я дав наказ грабувати себе і обкрадати? — перебив халіф розлючено.— Чудовий наказ, нічого не скажеш!

Найстаріший хашиміт завагався; виходило, що він підтримував тих, кого вважали ворогами династії.

І все ж, дбаючи про гаразди і славу халіфату, він мусив захищати Бармекідів, які так багато зробили для розквіту держави.

— Емір правовірних виявляє мені велику увагу, довіряє мені. Я поклявся ні на крок не відступати від правди і повинен перед аллахом і людьми дотримати обіцянки,— мовив він, починаючи здалека.— Бармекіди раби еміра правовірних, хоча він і заперечує це. Вони раби, рабами і залишаються. А хто краще за еміра правовірних знає, скільки неоціненних послуг зробили вони халіфатові. Того, що вони зробили для звеличення держави, не перелічиш. І емір правовірних був задоволений старанністю своїх рабів.— Помітивши, що у халіфа починає сипатися обличчя, старий заговорив м'якше.— Нічого не скажеш, Бармекіди багато нагарбали. Це так. Але Харун ар-Рашід знає, що захланність притаманна людській натурі, кожен силкується роздобути більше золота, грошей... Тепер дозволь нагадати, що візир роздає бідним...

— Бідним?! Дядечку, не сміши мене! Політичним одностудцям. За наші гроші він підкупляє нестійких людей, залучає собі поплічників, наймає солдатів і, запевняю тебе, як тільки збереться на силі, піде проти нас зі зброєю.

— Спаси, аллах, і змилуйся! — вигукнув шейх Ісмаїл і забурмотів молитву.

— Можеш не сумніватися! Це буде саме так! — вигукнув Харун ар-Рашід, не слухаючи його.— Перший крок уже зроблено. Візир, якого я ласкаво називав «мій друг Джаафар», уклав угоду з державним злочинцем аль-Аляві.

— Угоду? Невже?!

— Так.

— В чому вона полягає?

— Хоча б у тому, що для початку він визволив аль-Аляві із в'язниці.

— Визволив із в'язниці? — перепитав старий, оговтавшись від несподіванки і не зважаючи на грізні вигукки Харуна ар-Рашіда.— Для чого? Можливо, це хитрощі? Іноді милість діє краще за жорстокість, одних втихомирює, інших задобрює.

— Мене це не цікавить. Я заслав аль-Аляві до в'язниці, і він мав сидіти там. Візир потай, без моєї згоди, звільнив його і буде покараний на смерть.

— Емір правовірних вершить долю рабів своїх. Так покладено аллахом! Але наймудріший з мудрих знає, мабуть, що може статися, коли вбити візира. Емір правовірних щойно сам казав: у Джаафара ібн Ях'ї багато прихильників...

Запанувала тиша. Розмовники похнюпили голови. Уривчасто дихає старий, зі свистом втягує повітря халіф, десь настирливо дзижчить джміль. Харун ар-Рашід мляво підвів голову і спитав, наче людина, що не знає, як їй краще діяти:

— Що ти мені порадиш, дядечку?

— Важко радити наймудрішому з мудрих,— випростуючись, повагом відказав шейх Ісмаїл.— Я гадаю, треба роз'єднати Бармекідів. Це послабить їх.

— Але як це зробити? Вбивство мені теж не до душі... Я сказав, щоб подивитися, як ти сприймеш...

— Непогано було б дати візиреві високу посаду за межами Багдада. У столиці світу стало б спокійніше.

— Хай збирається до Хорасану! — вигукнув Харун ар-Рашід, і очі його, вдивлені в старого, заблищали.— Я обіцяв моему другові Джаафару Хорасанський вілайет, туди йому й дорога. А ми вже наважили, що робити з Бармекідами надалі, щоб не зашкодити халіфатові! Слушно, дядечку?

— Мудрість свого рішення емір правовірних оцінить пізніше.

— Хай буде велено і здійснено в ім'я живих і для науки нащадкам. Так і поклали, дядечку. А про нашу розмову нікому не розповідай. Хіба тільки натяками. Зрозумів?

— Як не зрозуміти, небоже! Хай покарає мене аллах, коли скажу щось зайвого!..

У ДЖААФАРА ІБН ЯХ'І

Придворні пліткарі швидко рознесли вістки про те, що всемогутній емір правовірних ласкаво прийняв візира, мав з ним тривалу розмову, підніс багато коштовних дарунків і серед них чарівного раба. За два дні на державному меджлісі було урочисто оголошено про призначення Джаафара ібн Ях'ї намісником Хорасанського вілайету.

Шейх Ісмаїл зрадив, дізнавшись, що халіф був увічливим до візира і все виглядає на те, що взаємини між ними налагодяться, життя впорядкується, чого саме потребував халіфат. Однак призначення, яке надійшло слідом за цим, засвідчило, що емір і гадки не має зрікатися свого наміру.

Джаафар ібн Ях'я наказав готуватися до від'їзду.

Квартал Шемасія, де містилося кілька бармекідських палаців (це про них, підкреслюючи їхню казкову розкіш, Абу-ль-Атахія написав: «Вищий палац, ніж у перського шаха»), заворушився: прибували і від'їздили вершники, бігали слуги. Візиреві прибічники розкинули намети в Нахравані, неподалік Багдада. В таборі мали зібратися всі від'їжджаючі і вже звідти вирушити в далеку путь. У палаці Ях'ї ібн Халіда, що біля Басрських воріт, у будинках і замках, де жили Бармекіди, готувалися до проводів. Учта передбачалася пишна.

По меджлісі Джаафар ібн Ях'я прибув до палацу, що біля в'їзду до Шемасії. Яке щастя повернутися на батьківщину! Не треба було просити й натякати. Трапилася нагода, і саме зараз, коли Харун ар-Рашид не знав нічого про сестру та про дітей. Треба поспішати, бо біда наближається, стає неминучою... У метушні не було коли задумуватися над тим, чому подарований вілайет, чому це сталося не в часи дружби і згоди, а в дні образи, прихованого гніву. Здавалося, після сміливого вивольнення аль-Аляві числити на Хорасан не доводилося. Та ось!.. Певно, халіф боїться... Іншого пояснення нема. Боїться сили й могутності Бармекідів. Боїться, що його скинуть з престолу. Нікчемний боягуз! Невже він не бачить, хто рветься до влади? Що він робитиме без вірних слуг?..

— Завтра вранці залишаємо Шемассію! — сказав Джаафар ібн Ях'я економові.

— Слухаюсь і скоряюся, мій візирю! Дозволь доповісти, у залі чекає Ісмаїл ібн Ях'я аль-Хашимі.

«О, то він усе-таки прийшов! — задоволено відзначив Бармекід і пішов до покою.— Ось де виявляється розум і порядність!»

Зала була обтягнена ніжно-блакитним шовком. Колір неба вважався чудодійним: чого тільки йому не приписували — зцілення хвороб, добрі віщування... Ну, як тут було не обладнати блакитної зали!

— Шейху Ісмаїле, хай буде милостивий до тебе аллах! — вигукнув Джаафар ібн Ях'я, ступаючи назустріч старому.— Радий бачити найстарішого з хашимітів, вельми радий! На превеликий жаль, сьогодні я зустрічаю тебе з сумом: нам доведеться попрощатися. Слава аллахові, ти прибув, незважаючи на свій похилий вік. Це велика честь для мене.— Він посадив старого на почесне місце.— Завтра я залишаю столицю світу.

— Чув я, чув. Халіф уділив тобі дарунок. Хорасанський вілайет великий і багатий. Так, так... Це тобі не абищо...— Шейх Ісмаїл статечно погладив бороду і раптом наважив говорити відверто.— Чи не міг би ти віддячити халіфові? Подарував би кілька селищ біля Багдада, ну, хоча б по дорозі до Дяджіля? Вони тобі не дуже й потрібні. Такий дарунок зміцнив би твоє становисько.

Джаафар ібн Ях'я мовчав. Схоже, старий прибув з дорученням від халіфа. Халіф хоче примирення. Чудово! Але тоді треба залишатися в Багдаді, а це загрожує крахом! Ет, коли б не таємниця... Ні, на примирення йти не можна!

Він насупив брови і різко мовив:

— Все, що їв і пив твій небіж, шановний шейху, здобуто моїм дбанням, і ти це добре знаєш. Багатство і потуга халіфату створені руками Бармекідів! А де вдячність? Де?! Халіф висилає мене з Багдада. Гаразд. Та він же хоче ще одержати те, що я лишаю родичам. Слава аллахові, я лишаю величезні скарби. Однак халіф не дістане ні селищ, ні коштовностей. Не говори більше про це, бо може статися лихо. Ось моє останнє слово!

Спроба погодити двох наймогутніших мужів халіфату не вдалася. Шейх Ісмаїл підвівся й попрощався. Він жалкував, що відвідав візира. Заздалегідь передчував

невдоволення еміра правовірних і знехтував ним заради високої мети, а що одержав натомість? Такої відповіді старий не чекав — звичайно Джаафар ібн Ях'я прислухався до його слів. Сподівався, що так буде й сьогодні. Та аллах не захотів цього.

РОЗДІЛ LIII

АББАСА ЛАШТУЄТЬСЯ В ДОРОГУ

Тільки-но шейх Ісмаїл вийшов з зали, візир пожалкував, що розмовляв негречно. Слова були прикрі. Що, коли старий перекаже халіфові?.. Треба тікати, скоріше тікати!..

Він покликав Хомдана...

Аббаса весь час мріяла про від'їзд, про тихе життя десь у хорасанському будинкові — чоловік і діти поряд, а більше їй нічого не треба... «Що, як брат дізнається про дітей раніше, ніж вдасться виїхати з Багдада? — поверталась вона до однієї й тієї самої нав'язливої думки.— Спаси аллах! Не стався б із ним черговий напад люті...» Сестра Харуна ар-Рашида стала полохливою, недовірливою. Досить було двом жінкам тихо розмовляти між собою, як їй уже здавалося, що вони домовляються схопити її і передати халіфові; коли до палацу під'їздив загін вершників, була певна — загін послано по неї.

Заспокоїти її вміла одна Атба, що знаходила потрібні слова, не набридала, по-жіночому підбадьорювала. Вона перша повідомила паню, що меджліс (таки дочекалися, сейїдо!) призначив Джаафара ібн Ях'ю намісником Хорасану.

— До центру міста сходяться люди, буде велике свято! — повторювала вона весело.

Аббаса не відчувала радості, настрої у неї був пригнічений; перехилившись через бильця, дивилася вона на дорогу. Навіщо їй це свято? Навіщо рішення меджлісу? Від візира третій день немає вісткі...

— Атбо! Атбо! — гукнула вона раптом.— Хтось іде до нас!

— Де, сейїдо?! Ой, бачу, бачу! Це Хомдан! Відразу його впізнала! Піду назустріч, принесу листа. Так буде швидше.

Вчепившись руками в бильця, Аббаса стежила за

Атбою. Ось служниця вислизнула за огорожу і попрямувала до Хомдана. Нарешті, вони зустрілися. Що це? Хомдан нічого не передає?! Ніякого листа? Що сталося?

Заспокоїлася вона лише тоді, коли дізналася, що вранці треба бути в Нахравані і звідти разом з чоловіком вирушити в далеку дорогу.

— А як же Хасан і Хусейн?!

— Діти вже в Хорасані, — відповіла дотепна Атба. — Все влаштується, сейїдо. Зі страхом буде покінчено назавжди. Вдалині від Багдада ніхто не стане шукати Хасана й Хусейна.

— Я можу їхати зараз! — Аббаса мало не плакала від щастя. — Перевдягнуся в сукню рабині. Джаафар не забув про мене, коханий!..

Як тільки Хомдан пішов, настрої змінився. Замість нестримної радості запав сум. Людина була й залишається рабом своїх звичок. Похнюпивши голову, блукала Аббаса по палацові. З дитинства любила вона ці покої, затишне подвір'я... І від усього треба було відмовитися, покинути... Чому?! У чім її провина? Де було схиблено? А що, як викривши таємницю, брат збере військо й рушить на Хорасан? Що тоді буде?!

Повз Аббасу пройшла Атба. Обличчя її масне і спочене. Слуги складають речі. Головний євнух Урджуан, худорлявий, на довгих ногах, з потворними колінами, встигає всюди. Скільки йому років? Сказати важко. Бербер кастрований ще хлопчиком — на підборідді ані волосини. Урджуанові можна дати і тридцять, і тридцять п'ять, і сорок. А насправді йому понад п'ятдесят. Він виріс у палаці аль-Мансура. Потім став нянькою у Аббаси, коли та ще була маленькою дівчинкою: халіф дуже любив берберів і не приховував цього — мати його була родом з Північної Африки.

— Ти хочеш їхати зі мною, Урджуане? — спитала пані, зауваживши смагляве обличчя, яке з дитинства звикла бачити біля себе.

— О мої очі! Я твій раб, сейїдо, твої бажання — це мої бажання, — відповів бербер.

— А ти знаєш, куди ми їдемо?

— Хоч на той світ, сейїдо!

— Допоможи аллах, щоб трохи ближче! — зітхнула Аббаса.

ХАРУН АР-РАШІД ВІДВІДУЄ ДРУЖИНУ

Низько схилившись, слуга простягнув срібну тачу, на якій лежав лист, і, не розгинаючись, подався назад до виходу. Емір правовірних зламав печатку. На пергаменті дрібним письмом була занотована бесіда візира і шейха Ісмаїла. Подарований Джаафарові ібн Ях'ї раб був добре навчений найкращих способів вивідування. Непомітно проробивши в стінці слуховий отвір, він підслухував розмову.

«Візир не хоче зробити найменшої послуги, ображає! Коли він так чинить у Багдаді, то що ж буде, коли перебереться до Хорасану, де його підтримує люд і де він стане недосяжним? Що краще вдіяти? — знову й знову питав себе Харун ар-Рашід, бігаючи по внутрішньому подвір'ю, посеред якого був фонтан.— Ще раз поговорити з шейхом Ісмаїлом? Від рішення залежить доля халіфату. Можливо, старий порадить щось... Ні, ні, навіть не повідомив... Починає хитрувати... Відшукати б людину досить високого становища і зговірливу, піддатливу. Зубейда! Кращого не придумати! Щиро ненавидить вона Бармекідів і не буде заперечувати...»

Він двічі плеснув у долоні.

Коли сонце сховалося за закрутом Тігру, з воріт замку Вічності виїхало двоє мовчазних вершників.

— Комусь, мабуть, не зносити голівоньки! — промурмотів стражник і подивився на Масрура, що важно сидів на коні.

Зійшов місяць, освітив передмістя, вторований шлях. Перехожі, натрапляючи на крижастого ферганця — хто його не знав у Багдаді! — кидалися набік, не звертаючи уваги на закутаного в поношену абу слугу, що силкувався не відставати й весь час підганяв мула. Охорона палацу Перебування пропустила Масрура: розмовляти з катом не хотілося. Все одно він нічого не скаже: «Є наказ!» — більше не витягнеш ані слова. За розпорядженням еміра охорони брама була відчинена.

Слуга, що супроводив ферганця, загаявся і відразу ж заробив стусана в спину.

— Ворушись, неробо!

— Так його, дармоїда! — вигукнув охоронник, який думав, що це помічник ката.

У глибині саду Масрур — завжди він вибирає темні стежини — схилився до супутника й мовив:

— Даруй, мій пяне!

— Іди до Зубейди! — прохрипів Харун ар-Рашід, скидаючи товсту вовняну абу.

У ті роки входити без попередження до покоїв дружини було не до звичаю — дружина мала підготуватися до прийняття, перевдягнутися, надушитися, причесатися.

За півгодини халіф переступив поріг потайних дверей і на мить замружився — дуже незвичним для очей був перехід від темряви до світла. Назустріч вийшла Зубейда. На тонких губах грала посмішка. Навкруги все сяяло. Зала, та ж сама, в якій перша жінка халіфату нещодавно вітала сина, була освітлена сотнями запашних свічок, і від яскравих відблисків, що ковзали по глянцеваному золоту й сріблу, коштовних каменях, виглядала ще пишнішою.

Харун ар-Рашід привітався і, тамуючи гнів, привітно усміхнувся.

— Ласкаво просимо до нас! — вигукнула Зубейда. Чоловікові відвідини вона пов'язувала з підкиненими йому віршами. — Ти виявляєш мені увагу, і я вдячна тобі за це. Що накажеш принести — напоїв, фруктів?

Перш ніж відповісти, він зичливим поглядом — чемність до дружини насамперед — обвів очима діамантове кільце, що ряхтіло на шиї дружини, вишукані шпильки, пишні груди, прикрашені дармовисами найтоншої роботи — вони здавалися легкими, як павутинки, — і, опустивши очі, похвалив оздоблені коштовними каменями черевички. Потім, ніби мимохідь, додав, що прийшов не для того, щоб їсти й пити.

— Ти приходиш до мене тільки для добрих справ, — злегка зашарівшись, обережно відповіла Зубейда. — До цього часу так хотів аллах, і я вірю в його ласку.

Харун ар-Рашід витяг листа, якого одержав від нового підслухача, простягнув його дружині.

— Дружино й сестро в других, ти найближча мені людина. Подумати лишень, я подарував невдячному величезну провінцію, а він, собака, шкодує приміських селищ. Та ще й погрожує... Боюсь, що, опинившись у Хорасані, захоче відокремитися від халіфату... Що ти скажеш, люба?

Зубейда тріумфувала. До яких тільки хитроців вона

не вдавалася, щоб підбурити чоловіка проти Бармекідів. Все було даремно. І ось довгожданий день настав.

— Мені пригадалася казка про п'яного матроса. Ти дуже скидаєшся на нього,— мовила вона щиро, знаючи, що в халіфаті навряд чи ще хто-небудь зважиться на такий тон і покладаючись не стільки на становище першої дружини, скільки на права багатолітнього кохання, на бездоганну поведінку, за якою, як вона давно зауважила, безперервно стежила не одна пара цікавих очей.— Корабель іде на дно. Щоб урятуватися, треба протверезитись, плігнути в човен. Земля недалеко. Але п'яний є п'яний, він позбувся розуму. Вода все ближче, ближче. Так і ти, любий: або проженеш хміль, або — стережись! — загинеш у безодні. Проломина на кормі велика, зараз потоне корабель! Приготуйся! Хочеш, я допоможу тобі з'ясувати становище? Візир відмовився подарувати кілька селищ під Багдадом — це гучний ляпас, випустив аль-Аляві — злочин перед халіфатом! Але знай, він зробив...

— Кажі, дружино й сестро в других, — перепинив її чоловік.— Що було, те минулося і більш ніколи не буде згадане. Між халіфом і п'яним матросом не може бути нічого спільного. Я готовий слухати.

— Але порядній жінці не годиться розповідати ганебні історії.

— Ганебні?!

— Я червонію від однієї тільки думки...— і раптом Зубейда помітила в чоловікових очах злі вогники.— Спитай Урджуана, він знає краще, ніж будь-хто.

— Урджуана? А, згадав, це раб моєї сестри.

— Так, він.

— Накажи його привести.

РОЗДІЛ LV

ТАЄМНИЦЮ ВИЯВЛЕНО

Вірними слугами були євнухи... Позбавлені потомства, вони дбали про своїх панів, як інші — про власних дітей.

Двірцева челядь була віддана привітній і справедливій Аббасі. Для Урджуана сейіда, яка ще маленькою гралась у нього на руках, залишалася любовою дитиною.

Головний євнух порядкував на кухні, де закінчували вкладати наготовлені на дорогу продукти, коли це його покликав стражник сусіднього палацу.

— Моя пані хоче тебе бачити, дядьку Урджуане, на одну хвилику,— сказав стражник, що вже не раз виконував доручення Зубейди.

— Зараз, синку, я маю попередити сейїду Аббасу, вона наказувала не відлучатися!

— Ти швидко повернешся, дядьку Урджуане. Хіба це відлучка? Пані збирається спати...

— Ну, тоді інша річ!

Головний євнух нагадав слугам, щоб ті не забули взяти улюблені сейїдою сантаві¹, і слідом за стражником вийшов до саду.

У палаці Перебування було тихо. Вечорами, коли не вітали гостей, вкладалися рано. Світло горіло лише в особистих покоях сейїди.

Харун ар-Рашід чекав у залі. Він навіть уявити собі не міг, що візир скоїв ще один злочин.

Зубейда не хотіла бути при допиті, і поза тим їй здавалось, ніби вона сидить на розжареній пательні. Вона підвелася і вийшла.

Тим часом Масрур приніс і розстелив шкіряну підстилку, поставив на неї плаху, з якою не розлучався, а сам став біля виходу. Коли стражник привів бербера, кат насамперед відпустив служку, а потім відкрив потайні двері й доповів:

— Урджуан прибув!

— Хай зайде!

Побачивши халіфа, приголомшений євнух затрясся від страху. Ноги йому підігнулися, і він ледве не розплатався на підлозі.

— Са-саля-салям алейкум-ум!

— Клянусь моїм дідом,— вигукнув Харун ар-Рашід, дивлячись на бербера, який не встиг ще спам'ятатися,— якщо ти не скажеш правди, будеш мертвий! Що там у вас скоїлося?

Язик у євнуха занімів.

— Ах, ти мовчиш, дохлий верблюде. Масруре, приготуйся!

— Слухаюсь і скоряюся!

---

¹ С а н т а в і — сорт дині.

Шабля дзенькнувши вислизнула з піхви.

— Змилуйся, о еміре правовірних, змилуйся! — став благати Урджуан, упавши халіфові до ніг.

— Ага, заговорив, плямиста гієно! Ану, кажи, що тобі відомо ганебного! Зрозумів, ганебного?

— Ой, ой, змилуйся!

— Скажеш, ми подаруємо тобі життя, а інакше — голову геть,— Харун ар-Рашід був певен, що людські хибливості притаманні всім.— Пам'ятай, паршива кішко, ми всюдисущі, нас не обдуриш: те, що збираєшся сказати, ми знаємо заздалегідь.

Урджуан був збитий з пантелику. Думки в нього плуталися, розібратися в них не було часу.

«Коли халіф знає, навіщо питає? Ще раз зганьбити сейїду? Нічого йому невідомо! Її таємниця — моя таємниця. Хай розірвуть мене на шматки, я мовчатиму,— міркував він і мимоволі спинив погляд на блискучому лезі.— Ой, яке гостре! Що ж, одна лиш мить — і смерть... А коли таємниця відома?! Халіф всюдисущий. Мертвий не може прислужувати Аббасі, навіть не попередить її. До від'їзду залишилося п'ять годин... О аллах, за що ми гинемо?! Але залишитись живим означає стати зрадком. Як бути: чесно померти чи жити заплямованим?»

— Так ти знову мовчиш, безволоса мавпо?! Масруре, цуп його на плаху!

— Змилуйся, о еміре правовірних! Аббаса... вона... вона... у неї... у неї...

— Цуп, тобі кажуть!

— Ой, ой! У неї-неї тро-трое дітей від ві-візіря-ра...

— Що, мерзотнику?!

— Т-т-трое дітей-ей. Од-дин шести, дру-дру-гий семи років... Т-третій жив рік і по-по-мер... Ві-ві-візір відіслав дітей до Ме-медіни. Аббаса чекає чет-четвертого.

— Годі!!! — закричав Харун ар-Рашід.

РОЗДІЛ LVІ

АББАСА ВАГАЄТЬСЯ...

— О, це ти, Атбо! А я, знаєш, мрію, як ми будемо жити в Хорасані, затишно, спокійно, без ворогів і підслухачів. Як це добре! Джаафрі підбере охорону:

тварин можна не боятися, ось люди — інша річ. Але можеш не хвилюватися — приборники хашимітів не полізуть туди, задалеко... А Джаафрі поруч! Я не буду відходити від нього: куди він, туди і я. Яке щастя бути біля коханого! Чи думала ти над цим, Атбо? Чи кохала ти? — Аббаса подивилася на служницю, яка зупинилася біля тахти, і сторопіла.— Стривай, стривай, що сталося? Ти попополотніла! Та кажи ж!

— Мине, сейїдо, я не хотіла...— Голос у Атби тремтів і зривався.— Зараз не до розмов про кохання. Я мушу... Так несподівано...

— Що з тобою?! Кажи в ім'я аллаха!

— Я скажу, сейїдо, скажу... Ніде нема Урджуана.

— Як нема?! Я щойно з ним розмовляла. Ой, і налякала ж ти мене! Пошукай добре, він готується до від'їзду...

— Так, був на кухні... Але воротар передав мені, що він пішов...

— Пішов?! Нічого не розумію! Я ж наказала нікому не відлучатися.

— Урджуан сказав, що швидко повернеться. Але сплигло чимало часу, а його нема...

— Куди ж він пішов?

— До палацу Перебування...

— До Зубейди?! Цього лиш бракувало.

— Сейїдо! — вигукнула Атба, кидаючись до пані й ховаючи обличчя у зборах її халата.— Мені страшно! Замисляється щось погане. Я мушу сказати... Прибіг підслухач... Ледве вирвався... До палацу Перебування приїхав Масрур. З ним слуга, дуже схожий на еміра правівірних.

— На мого брата? — простогнала Аббаса і злизнула кров з прокушеної губи.— О, це жахливо! Чому він з'явився, та ще потай? Чому зник Урджуан? Я збожеволію!!!

— Сейїдо, сейїдо! Що нам робити: їхати зараз, кинути все й бігти, чи чекати до ранку?

— Не знаю, Атбо, не знаю, мила! Клянусь аллахом, не знаю. Треба повідомити Джаафара! Швиденько! Хай Джаафар вирішує!

ПОКАРАННЯ...

— Ось чом Аббаса нарікала на здоров'я і не казалася на очі, на кілька місяців залишала Багдад! А ти, шолудивий ослисько, знав, що діялось, і мовчав, тварюко!

— О еміре правовірних, очі мої, найсправедливіший і найрозумніший! Ти ве-велів своєму слугі пропускати ві-візира, хоч би коли він прийшов, удень чи вночі.

— Отакої! Хіба я звелів не сповіщати мене, як візир учинить щось недозволеного? Мовчиш, мавпо?!

Харун ар-Рашід заскрипів зубами.

— Голову геть!

Кат, що чекав наказу, схопив бербера за пояс і потягнув до плахи.

— Змилуйся! Змилуйся! — Урджуан потягнувся до халіфа, але, відкинутий наловченою рукою, впав на дерев'яну плаху.

— Ти ж обіцявся!!

Масрур квапливо, наче його підганяла жадова кривавої помсти, заніс шаблю.

Тоді бербера, знаючи, що емір правовірних милує лише по триразовім звертанні, закричав:

— Змилу...

Закінчити він не встиг... Шабля зі свистом розітнула повітря, і відсічена голова скотилася по шкіряній підстилці, залишаючи на ній кривавий слід.

Не дивлячись на тіло, що корчилося на пласі, Харун ар-Рашід вийшов до сусіднього покою. Зубейда не підвелася з місця, коли зайшов чоловік. Він удав, ніби не зауважив порушення етикету — не до того зараз, доведеться нагадати пізніше! — і вигукнув, сам дивуючись зі свого хрипкого голосу.

— Ач, яка падлюка вільновідпущеник! Ганьба на весь світ! Гань-ба!

— На що ти нарікаєш, любий? — спитала Зубейда.— Ти сам заварив кашу, тепер доведеться сьорбати. Хто розшукав такого знадного, зі смаком одягненого і напарфумованого Бармекіда? Хто привів його до Аббаси, яка на тій порі ще не бачила мужчин? Вона хоча й була худа, як смерть, та халіфовій сестрі це дарується.

О, дні честі, ви минулися безповоротно! Я згораю від сорому! Ти сам, любий, підніс смолоскип до сухого поліна, а тепер ще дивуєшся: звідки вогнище, яке палахкотить пекельним полум'ям?

— Я заллю його кров'ю.

— Щось не віриться! — вигукнула Зубейда, перебираючи брижі на рукаві.— Стрінеш свого улюбленця, щоб його розірвали джінни, знову запалишся братерською любов'ю: «Друже мій, Джаафаре! Друже мій, Джаафаре!» Скільки разів уже так бувало!

— Більше так не буде! Чуєш? Не буде! Але зараз я думаю про інше: треба сховати нашу ганьбу, щоб до неї ніхто не докопався, ніхто! Загинуть усі без винятку, кому щось відомо! Перший уже мертвий, хоч я і обіцяв зберегти йому життя. Мало що я обіцяв! Жоден негідник не зможе показати пальцем на мою сестру і візира,— Харун ар-Рашід затнувся. «Здається, що я вигороджую... Ет, хай думає, як їй завгодно!» — вирішив він і, підводячись, мовив:— Що таке людина? Бурдюк помилок...

— Чекай! — схаменулася Зубейда.

Він попрощався, але вона затримала його руку.

— Хіба ти не хочеш дізнатися, де хлопчики Аббаси?

— Ах, у неї хлопчики?¹ Урджуан сказав, що в Медіні.

— Ні, вони в твоєму розпорядженні.

— У Багдаді?

— Так.

— Я це запам'ятаю. Дякую, дружино й сестро в других. Гей, Масуре!

Кат увійшов до покою.

— Що ти сьогодні бачив і чув? — спитав халіф.

— Мій пянь, я був глухий і сляпий.

Повертаючись додому на мулі, Харун ар-Рашід поринув у роздуми. Йому здавалося, що все, чим володіє він у світі — халіфат, сила, багатство,— не polegше його життя, а, навпаки, робить його важким і неспокійним. Хто потопає в морі, тому не треба земних скарбів. Хвилі заливають, темрява густішає, йому б мале-

---

¹ У давнину араби вважали народження хлопчика доброю прикметою; коли народжувалися дівчатка, їх у окремих випадках вбивали і закопували в пісок.

сенький шматочок землі, щоб обіпертися, звести голову. Тверді нема, нід ногами безодня...

— Хай буде проклята Аббаса! Тільки б ця перелюбниця запопала до моїх рук! — пробурмотів халіф, відриваючись від дум, і круто повернув мула вбік...

РОЗДІЛ LVIII

НЕСПОДІВАНІ ВІДВІДИНИ

Зашелестіло листя, з темряви поповзли химерні тіні. Хтось шмигнув під чинару. Можливо, це раб, що повертався від візира? Тінь неприродно видовжилася, зламалася. На дорозі не було ні душі.

Зненацька ззаду почувся шурхіт. Аббаса не встигла повернутися: її схопили за лікоть, потягли.

— Ради аллаха, сейїдо, ні звука!

Мимоволі підкоряючись, вона зробила кілька кроків до східців у парк.

— Це ти...

— Тс-с!— Атба піднесла палець до губ.— Швидше, сейїдо! Швидше! Біжи до альтанки, чекай там. Я пришло стражника, він відведе до візира.

— Наказ Джааф...

— Тихше! Емір правовірних! — служниця показала рукою у бік внутрішнього двірка.

Аббаса відчула, як ноги у неї підломилися, обважніли. Вона мало не впала, притулилася до балюстради. «Невже кінець, загибель напередодні щасливих днів?! Який жах! Навіщо прийшов брат?» У скронях застугоніло. «Як діти?! Залишаться сиротами, бездомними, знеславленими?» Десь усередині поставав спротив, лунав голосніше й наполегливіше. «Є на світі справедливість, є! Треба вистояти, переконати тирана. Ти — його сестра, Хасан і Хусейн — небожі. Хай він лиш подивиться на них, побачить у Хасані самого себе! Хлопчик такий схожий на нього!»

Невідома сила допомогла подужати кволість. Аббаса випросталася, висмикнула руку:

— Ні, Атбо, халіфова сестра нічого не боїться. Втікають винні. Я не винна. Це мій дім, я його господиня

і не потребую ховатися від брата. Залиш мене, я хочу поговорити з ним,— сказала вона голосно, повернувшись у бік галереї, звідки вже долітало човгання сандалів; потім нахилилася, прошепотіла на вухо: — Пошлеш другого гінця! Хай Джаафрі збільшить охорону хлопчиків. Хай допоможе йому аллах!

Підштовхнула служницю, повернулася і поволі пішла назустріч емірові правовірних.

— Братові відвідини велика честь для мене!

«Як добре, що не затремтів голос! Хай тиран бачить, що я не боюсь його. Чекання лиха, страх, що воно ось-ось звалиться на голову, вічна непевність — гірші, ніж змага з горем»,— подумала вона і додала наголос:

— Чом ти прийшов, брате? Уже пізній час.

— Іди за мною!

Харун ар-Рашід не хотів, щоб розмову підслухали.

Масрур відступив до колони, пропускаючи еміра й сестру.

— Салям алейкум, сейїдо!

Вона не відказала.

У башні, розташованій біля фортечної стіни, не було вікон, лиш величезні, оббиті товстим залізом двері.

Харун ар-Рашід зайшов першим, зіщулювся, загорнувся в абу, сів на камінь, звелів Масрурові засвітити свічку і вартувати при вході. Почекав, поки сестра стала проти нього, і сердито подивився на неї:

— Наскільки я зрозумів, у палаці готуються до від'їзду. Дозволь спитати, куди ти лаштуєшся?

Відповідаючи, вона дивилась йому просто в очі:

— Туди, мій брате, де мене ніхто не мучитиме.

РОЗДІЛ LIX

У КАМ'ЯНИЙ НІШІ

Своїми раптовими відвідинами Харун ар-Рашід сподівався не тільки запобігти втечі Аббаси, але й залякати її, притлумити волю. Як же він здивувався, коли замість плачів, благань про змилювання почув гідну відповідь. Це збурило і розпалило його. Халіф звик наказувати.

— Ти знаєш, чому я прийшов до тебе? — гримнув

він, дотримуючись свого звичайного способу: більше питати, ніж відповідати.

— Ти ще не сказав, — мовила обережно Аббаса, певна, що брат знає її таємницю. — Мабуть, у тебе важлива справа, інакше б ти не прийшов опівночі.

— Так, ти вгадала. Отже, ти збираєшся до Хорасану?

— Ти спитав, я відповіла... правду.

— Твоя правда спізнена. Треба було сказати її раніше... Але ти не подумала... Ще б пак! У тебе інший клопіт...

— Ти сам не цікавився. Я давно мріяла покинути Багдад і зовсім не збиралася з цим критися.

— Я звинувачую тебе у кровомістві. Як могла ти, дочка дідичного халіфа, зазнатися з вільновідпущеником?

— Зазнатися?! Він мій чоловік! Я чиста перед аллахом. Моєму братові...

— У тебе нема більше брата. Чуєш, нема! Ти зрадила нашу династію. Я звинувачую тебе в неправоложному співжитті, яке ганьбить кожну жінку, а стократ ганьбить халіфову дочку. Народивши дітей, ти виявила свій гріх.

В Аббасиній душі щось надломилось. Досить було згадати про Хасана і Хусейна, про те, які вони безпорадні, її хоробрість зникла. Руки самі собою простяглися з благанням до брата.

— Будь милосердний! Прошу тебе! О! Ти мене зрікаєшся?! Зрікаєшся!

Харун ар-Рашид вдоволено відхилився до кам'яної стіни.

— Нарешті я побачив твої сльози. Я щасливий. Ти, отже, визнала свою провину... Але цього мало. Чому ти призналася? Бо в тебе немає іншого виходу. Хочеш сльозами виблагати помилування.

Аббаса сахнулася, мов од вогню, очі вмить висохли.

— Я не хочу твоєї ласки. На моєму боці закон, і я вамагаю, щоб ти його дотримувався. Я тобі не підложниця.

— Що ти хочеш сказати? — похмуро спитав халіф.

— Ти не розумієш, о наймудріший з мудрих! — вигукнула Аббаса. — То слухай. Ти власноручно підписав нашу шлюбну угоду. Я візирева дружина, і про це знає весь Багдад.

— Так, але умова, з якою було складено угоду...

— Вона ніде не записана, еміре правовірних, і тому не має сили закону.

— Ха-ха-ха! Дякую, що нагадала, як треба з тобою поводитися. А я, далекі, вагався. Закони пишуться, щоб тримати в покорі народ. Для халіфа закони не існують.

— О наймудріший з мудрих, чи не забув ти про аллаха?! Він вищий за всіх. Можна стати проти закону, та не можна стати проти аллаха!

РОЗДІЛ LX

БРАТ І СЕСТРА

Харун ар-Рашід звик вважати себе за єдине джерело справедливості, тож він просто шаленів, коли йому заперечували.

— Ти докоряєш мені?

— Можеш проклясти мене, це твоє право. Але я кажу й казатиму, поки битиметься моє серце: я і Джафрі живемо за законом. Він не знаджував мене і не ошукував.

— Нещасна, ти кохаєш його?

— Так, кохаю! Він варт цього! Він кращий за всіх у світі. Крім, звичайно, еміра правовірних.

Аббаса зашарілася. Вона жила у згоді із звичаями свого віку, коли говорити вголос про кохання вважалося непристойним.

— Нещасна, як ти смієш хвалитися цим? О, як ти занепала! Такого виродка підносити над порядні люди! Він раб! Рабом і лишиться до самої смерті. А втім, усе швидко скінчиться...

— Що ти кажеш?! Будь справедливий! Ти завжди можеш покластися на візира. Коли потрібна жертва, убий мене. А він хай живе, його життя потрібне халіфатові!

— Нікому воно не потрібне. Так само, як і життя ваших дітей!

— Ти хочеш замордувати моїх хлопчиків?! Невинних крихіток, які ще не зазнали втіхи життя! Ти їх уб'єш? О аллах! Мої діти... Зглянься, зглянься! Брате, голубе мій, зглянься! Ти ж сам батько! Нащо ти мене

мучиш?! Свою Аббасу! Згадай, як ми разом бавилися, бігали, стрибали. Згадай наших бідних батьків!

— Батьків?! Ти заплямувала добру їхню пам'ять! Завтра весь халіфат дізнається про ганьбу їхньої дочки, про мою ганьбу. Погані чутки, як спів, вирвуться на волю. Їх не стримати. Честь дорожча за будь-яку покровність. Честь вимагає кривавої помсти.— Халіфові губи покривило корчем.— Ви всі помрете! Всі! Я накажу вас вирізати! Одного, двох, трьох, десять, тисячу! Усіх! Усіх!

— У мене нема і ніколи не було брата! Я знаю, хто ти — чудовисько, нелюд!

— Божевільна! Замовкни! — Харун ар-Рашид схопився за чингал.

— Убий мене! Чого ж ти вагаєшся! Убий сестру! Ти звинувачуєш мене в злочині, в якому винен сам. Я кохаю свого чоловіка і нікого більше. А ти щоначі спиш з новою підложницею. То хто злочинець? Хто чинить кровоміство? Хто живе, як пес? А твоя кохана дружина?! Хіба Зубейда — не злочинниця? Кидає тобі на ложе в дарунок цілими десятками дівчат — про це вже історики написали, цього не виріжеш чингалом. А хто злочинець зараз? Тебе благає жінка, а ти її відштовхуєш? Тебе благає мати, а ти погрожуєш убити її дітей. Ех ти, еміре правовірних!

РОЗДІЛ LXI

ПОМСТА ПО-ХАЛІФСЬКОМУ

— Гей, Масруре! Де ти, собако!

— Слухаюсь і скоряюся, мій панє!

Товста пика ферганця протислася в щілину між дверима.

— Поставлено охорону довкіл палацу? Вбивати всіх, хто спробує вийти чи увійти! Всіх! Всіх!..

— Охорону поставлено! Твоєї волі dokonано!

— Де твої помічники, щоб тебе розірвало?

— Тут!

— Тільки загаяться — стинати голови!

Двері із скрипом прочинилися. Двоє рабів, тремтячи з переляку, бігом внесли величезну стару скриню.

— Стань на своє місце! — велів Харун ар-Рашід.— Я порішу тебе сьогодні!

Масрур стрімголов метнувся до Аббаси і став позад неї, тримаючи наготові шаблю.

— Ти хочеш стратити мене?! У цьому закутку? Я онука халіфа, дочка халіфа! Побійся аллаха! Він бачить, чує і знає!

Аббаса спробувала зловити братів погляд, але емір правовірних відвів очі.

— Я плюю тобі в обличчя за твою ницість,— вигукнула вона, втрачаючи останню надію. Думкою перенеслася до Хіджазу, до хлопчиків, глибоко зітхнула. Свіже повітря, що линуло в прочинені двері, нагадало подих вітерця в долині, Шемассію, де чекав її чоловік. Аббаса склала руки на грудях і замурмотіла: — Аллах, спаси моїх дітей! Ти всепотужний, ти милостивий! Обдаруй своїми благодіяннями!

Аббаса поринула в молитву і навіть не помітила, як халіф дав знак Масрурові, не бачила занесеної шаблі.

— Спаси аллах мою...

Відітнута голова з глухим стукотом ударилася в землю. Обезглавлене тіло здригнулося, осіло, потім упало біля скрині. Лише рука зачепилась і повисла на віковій, простяглася догори, наче зверталася до аллаха. Раби квапливо підхопили труп — з шиї линула кров,— упхнули до скрині, в ногах поклали голову.

Халіф сидів нерухомо, наче скам'янів. Коли віко щільно закрили, він підвівся і прохрипів мов не своїм голосом:

— Де погребарі?

Кат побіг до воріт, де під охороною стражників чекали доставлені з халіфського палацу здоровенні ефіопи, привів їх у башту.

З острахом поглядаючи на криваві плями, вони закасали руки й заходилися кирками спусувати підлогу. Замелькали лопати. По краях вузького рову, який швидко поглиблювався, росли горбочки. Троє ефіопів насипали зайву землю в корзину, виносили з ніші. На дні рову заблищала вода.

— Досить! Опускайте!

Скриню насилу просунули між стінок, опустили в рідке болото.

— Засипайте, чорношкірі мавпи! — звелів Харун ар-

Рашід, носком сандаля зіштовхуючи до могили грудку, що нагодилася під ноги.— Хай буде їй земля пухом!

Коли рів засипали, майданець вирівняли і утрამбували так, що ніхто не подумав би, що тут поховано людину,—ніша спустіла. Халіф власноручно повісив на двері важкий замок.

— Розплатися з погребарями! — сказав він, звертаючись до Масрура.— Ти зрозумів мене? Дивись, не ображай їх!

— Як не зрозуміти, мія пяне! Зрозумів!

— Чекаю тебе у замку Вічності!

Світанок ще не встиг погасити зірок, нічні світила лише злегка потьмяніли, мов передчуваючи початок майбутнього дня, як стражники з особистої охорони еміра правовірних під наглядом його ката вбили рабів, котрі бачили обезглавлену Аббасу, й ефіопів, що викопали безвісну могилу. Труп зашили в мішки, прив'язали до них каміння й утопили посеред Тігру.

— Мій пяне! Нещасні не ображені! Все зробляно, як ти вялів,— вигукнув Масрур, заходячи до опочивальні Харуна ар-Рашіда.

— На, візьми! — мовив той, простягаючи ключі.— Повернеш, коли я зажадаю. Сьогодні четвер, день від'їзду Джаафара ібн Ях'ї. Не відходь ані на хвилину! Ти мені будеш потрібний. Треба допомогти візиреві виїхати з Багдада. Ха-ха-ха!

РОЗДІЛ LXII

ДЕНЬ ПРОЩАЛЬНОГО ПРИЙНЯТТЯ

Перше ніж залишити Багдад і від'їхати до далеких країв, новий намісник вілайету мав з'явитися на прощальне прийняття і засвідчити вірнопідданчі почуття.

День прощального прийняття відзначався в халіфаті як велике свято.

На чолі кавалькади пишно вбраних вершників Джаафар ібн Ях'я прямував до замку Вічності. Ще на світанку він викликав Хомдана і звелів нікого не посилати до Аббаси; останнього тижня біля палацу вешталася багато підозрілих осіб: «Не будемо привертати уваги! Дружина знає, що їй треба поспішати до Нахравану. Там і зустрінемося. Сьогодні від'їжджаємо!»

Радісно схвильований, хоча і насторожений майбутнім прощанням з халіфом, він хвацько гарцював на вороному скакунові. За фарсанг¹ від фортечного валу обабіч дороги в урочистому церемоніалі вишикувалися два ряди стражників. Під вітальні вигуки воїнів та оглушливе ревіння городян кавалькада проїхала по алеї і зникла за широкою кам'яною аркою.

«Ніколи в житті не їхати мені більше цим шляхом,— думав Джаафар ібн Ях'я, дивлячись на фортечну стіну.— Цікаво б підрахувати, скільки разів мене обдурював халіф і скільки — каюсь, грішний!— я платив йому тим самим. Час, нарешті, нам розлучитися! Більше ми не зустрінємось, хіба, можливо, він завітає до мене зі своїм військом...»

Зала церемоній була переповнена. В суворому порядку — кожному своє місце — сиділи еміри, придворні. Зібрався весь цвіт Багдада. Ще б пак!

Не так часто доводиться бачити абшитованого, але ще могутнього візира. Подивитися, як він тримається! Ха, неначе задоволений! Заслання для нього порятунок! Емір правовірних простягнув руку, запрошуючи візира сісти поруч. Халіф був ввічливий і навіть ласкавий.

Переписувачі принесли ділове листування. Емір канцелярії подавав візиреві прохання і листи, той читав їх уголос, роз'яснював і потім по черзі доповідав заздалегідь підготовлені відповіді: після схвального недбалого халіфового кивка простягав папери на підпис.

Закінчивши передачу підписаних документів і зачекавши, поки емір канцелярії засвідчить їх печаткою, Джаафар ібн Ях'я урочисто мовив, звертаючись до Ха-руна ар-Рашіда:

— О, наймудріший з мудрих, ти осипав мене небаченими добродійствами, довірив справи халіфату.

— Мій друже! — поривчасто вигукнув емір правовірних, перебиваючи візира, й одразу, мов засоромившись свого пориву, що порушив етикет, додав, відновлюючи церемоніальну урочистість: — Ми високо цінуємо твої дбання і заслуги. Аллах свідок, коли б я розділив халіфат на дві рівні частини й одну подарував тобі, і тоді я не міг би сповна віддячити тобі.

Візир насторожився.

---

¹ Фарсанг — міра довжини, яка дорівнює 2,250 м.

— Я всього лише вільновідпущеник! — мовив він, схилиючи голову. — Все, що робить для мене емір правовірних, — це ласка володаря своєму рабові. Хоч би де я був, близько чи далеко від Багдада, я завжди раб і завжди віддам своє життя за свого володаря.

— Хай почує тебе аллах, мій друже! Хай почує і благословить! Хай твої помисли про нас будуть вічні. Хай твоє серце навіки належить Багдадові. Я сумую, що ми розлучаємося. Я звик бачити свого візира поруч. Мені бракуватиме його ділових порад: адже все, чим володіє і славиться халіфат, надбане його старанністю.

Почувши власні слова, сказані колись шейхові Ісмаїлу, Джаафар ібн Ях'я зблід. «Що це: випадковий збіг чи старий обмовився? Чи завівся вивідувач? Новий раб?»

— Усе, що я їв і пив, надбане його стараннями, — провадив далі Харун ар-Рашид і, наче пробачаючи, додав: — Між нами іноді западала тінь... Що ж, тим яскравіше світило сонце. Ласка наша безмежна.

У Джаафара ібн Ях'ї було одне бажання: швидше піти геть, уникнути цього пильного погляду, що, здавалося, проникав у душу.

— Рабові не годиться бути надто запопадливим у своїй службі, служба — його обов'язок, — мовив він, ледве стримуючи зрадницьке тремтіння в голосі. — Емір правовірних дозволить своєму рабові залишити замок Вічності?

Він мало не сказав «поїхати до Хорасану». «Залишити замок Вічності» звучало звичайніше, не нагадувало зайвий раз про від'їзд. Закінчення прощального прийняття само собою означало, що візир залишить Багдад. «Поїхати до Хорасану» мало інше значення.

— Ти продумав подорож, адже дорога далека? Все передбачив? — спитав Харун ар-Рашид. Щоб не розворушити бармекідський вулик, він поклав чинити з візирем інакше, ніж з Аббасою.

— Здається... так. З твого дозволу, наймудріший із мудрих.

— Дуже похвально. Порадився з астрологом? Що він тобі сказав?

— З астрологом... Я ще не встиг...

— Нещасний! Хіба можна рушати в дорогу, не спитавши небесних світил? Ти ж знаєш: від руху зірок, від

їхнього розміщення на небі залежить людська доля! Але я тобі допоможу. Гей, астрологу!

Наче з-під землі перед еміром правовірних виросла постать кволого чоловічка з гострою борідкою і гачкуватим носом.

— Що звелиш, халіфе? Сузір'я Козерога лежить у сприятливому наближенні до Сатурна,— скоромовкою мовив чоловічок, згинаючись у кривобокому поклоні.

— Котра година?

— Третя, халіфе, і ще пів.

— Чи можеш ти цієї ж хвилини побачити розміщення небесних сузір'їв на майбутню ніч? Чи сприяють вони від'їздові нашого візира?

— Для аліма¹, що перебуває на службі в халіфському дворі, нема неможливого,— чоловічок розігнувся, кінчик його борідки ледве не торкнувся колін Харуна ар-Рашіда.— Нема зірок у небі, які б не заговорили, коли цього побажав емір правовірних. Дозволь, о наймудріший з мудрих, я залишу приміщення. Зранку мене бен-тежило положення Марса.

— Іди, астрологу! Піднімися на башту, скористайся з дідових інструментів та приладів. Я сам допоможу тобі зробити обчислення.

Недалеко від халіфських покоїв у спеціальній залі на підставці з чорного дерева, інкрустованого слонівкою, стояла астроліябу Абу Джаафара аль-Мансура. Використовувалась вона для ворожби по небесних сузір'ях. Пророкування насилало жах на марновірних багдадців.

Меджліс завмер, терпляче чекаючи повернення миршавого чоловічка, що володіє магічною силою передбачення. Запала така тиша, наче в залі нікого не було. Нарешті на сходах почувся стук черевиків. Астролог відчинив двері і, ні на кого не дивлячись, наблизився до халіфа. Кілька хвилин радились, роблячи підрахунки.

— Мій друже! — мовив Харун ар-Рашід, відриваючись від поцяткованого цифрами пергаменту.— Вирушати в дорогу сьогодні не можна. Згубна привістка. Марс пророкує небезпеку і смерть. Зоставайся до п'ятниці,— він повернувся до астролога, який кінцем борідки і далі водив по пергаменту.— Як там щодо п'ятниці?

— Все гаразд, халіфе! Завтра візиреві слід виїхати

---

¹ Алім — учений.

до Нахравану, а в суботу рушити далі. Шлях відкрито. Найголовніше: залишитися сьогодні в Багдаді і не загинути. Так говорять зірки!

— Невже погана прикмета?— спитав Джаафар ібн Ях'я, через плече астролога заглядаючи до пергаменту.— Покажи, де згубна точка перетину ліній? 89, 653, 242, 17...

Харун ар-Рашид був спокійний. Хоч би як пильно дивився новий хорасанський намісник на цифри, сперечатися він не буде.

— Твоя правда, еміре правовірних!— вигукнув візир, випростуючись.— Знак Зодіака зайшов дуже далеко ліворуч. Їхати треба завтра. Ти врятував мені життя.

РОЗДІЛ LXIII

АТБА ПРОБУЄ ВИЙТИ З ПАЛАЦУ

Палац Аббаси було оточено халіфовою особистою охороною, виходи перекрито, ворота і двері замкнено, захисні ґрати спущено; зовні по двоє чергували стражники.

Атба бігала по двірцевих покоях, шукаючи способу прокрастися до парку. Що пані не лишилась при життю, вона вже не сумнівалася. Треба було попередити візира, виконати останню Аббасину волю.

— Абу-ль-Атахія! — вигукнула вона, зупиняючись біля басейну у внутрішньому двірку, куди вийшла з парадної зали.— Абу-ль-Атахія мені допоможе! — Й одразу задумалась: «Чи допоможе? Це ж він винен у всьому, що сталося. Допоможе! Так! Він просто не підійшов до мене, не поговорив, звернувся, виторговуючи, прямо до халіфа?! Річ давня... Та почуття лишилося, пережило роки... Розповісти йому? Освідчитися?.. Але як це зробити? І де він? Викликати б його до палацу! Він доправиться, щоб мене випустили. Але хто піде до нього? Ні, не годиться... А, коштовності! Як я не подумала? Золото відкриває будь-які запори!!!»

Атба метнулася назад, до спальні, де стояла різьблена скринька з приготовленими до від'їзду прикрасами, підняла покривку. У скриньці було повно коштовностей: колье, шпильки, тугра, браслети, обручки, намисто. Рях-

тіли діаманти, матово леліли перла, грали сапфіри, бірюза, янтар. Вона схопила кольє, яке трапило під руки, напнула на голову просте покривало і поспішила до двірцевої прибудови. Там, як вона помітила, біля дверей вартував один стражник, молодий і довготелесий.

Кімнати, по яких вона проходила, були порожні — схвильовані мешканці палацу перебували в головних приміщеннях. Надвірні двері були зачинені і не піддавались. Атба постукала. Ніхто не відповів. Перечекала і постукала дужче. Стражник підняв ґрати, відчинив двері, невдоволено буркнув:

— Чого тобі? — подивився на тоненьку постать і вигукнув у надії на розвагу: — Хто ти? Присягаюся аллахом, струнка, мов халіфська шабля!

— Випусти, служивий! Зроби ласку! Служниця я, — повсякчас спілкуючись із слугами, Атба знала мову простого люду й нерідко вживала її, коли, перебравшись у дешеву абу, разом з панею прямувала до Фанхасового будинку.

— Не дозволено, голубонько, не дозволено! Ариф дуже суворий. Голова геть. Не можу.

— Ти халіфів охоронник — усе можеш. Кому потрібна бідна жінка? Що з неї візьмеш? Таке навколо діється, не до нас тепер. Ой! — вигукнула Атба, поправляючи покривало, що випадково зсунулося. — Не двірцева я...

— О аллах! — здивувався стражник, побачивши обличчя служниці. — А ти не гурія, що втекла з раю? І в халіфа нема таких красунь. Тс-с-с! — стражник прислухався. — Ні, дзуськи, наказ є наказ. Я на чатах. Ти не спокушай мене, чуєш! Зустрінемося увечері під чинарою, що біля Багдадського моста! Тоді владнаємо.

— Може, і прийду, служивий, може, й не прийду! О, яка я нещасна! Господар послав по ділу, а я тут наче в пастці. Горе мені, горе!

— Ти, дурненька, не пхикай! Нащо послав господар?

— Віднести листа пані. Я віднесла, а піти не встигла. Господар кинеється, а мене нема. Ото буде штука! Треба повернутися до того, як він укладеться спати.

— А хто твій господар? Хотів би я бути на його місці.

— Абу-ль-Атахія, служивий, халіфський поет!

— Знана птаха! І ти мала повернутися на ніч?

Атба не відповіла. На її обличчі спалахнув рум'янець.

— Чого мовчиш?

— Служба моя... Віддала я листа й одержала...

— Що одержала? Ах, ти криєшся?! Тоді я пішов!

— Стій, служивий! Відпусти! Дістанеться мені від господаря. Невже тобі не жаль мене?

— Чого це я маю тебе жаліти! Гарна птаха в небі, та до рук не дається!

— Ти жартуєш, а мені горе... Спитайся пані Аббаси, вона підтвердить, я не двірцева...

— Твою Аббасу повели до башти, що біля фортечної стіни. Мабуть, хочуть замордувати. Повертайся назад! І жди, поки наблизиться господар. Він не загається, йому, певно, погано спатиметься вночі.

Стражник почав опускати ґрати.

— Я скажу тобі все! Слухай! — приглушено вигукнула Атба і понизила голос до шепоту. — Абу-ль-Атахія пише вірші тільки за гроші. Інакше з нього не витягнеш ані рядка. Такі вже всі поети. Що вдієш, їм аби золото. Чи жінку яку-небудь, але це рідко буває. Я все знаю... Вчора господар написав касиду, довгу-предовгу, на честь Аббаси. Послав віднести пергамент. Аббаса лишилася задоволена...

— А як бариш?!

— Дала...

— Дала?! Де? Покажи!

Атба засунула руку за пояса і витягла колье. Промінь сонця впав на камені. Смарагди спалахнули.

— Дай! За одну касиду таке багатство! Я пропущу тебе!

Мов заворожений, стражник спробував схопити колье. Атба відскочила. Смарагди погасли.

— А що я скажу господареві?! Ти збожеволів!

— Скажи, Аббаса нічого не дала!

— Він не повірить...

— Давай поділимо! Принесеш йому половину. І то багато.

Переступивши поріг, Атба простягнула колье стражникові. Той жадібно схопився за камені, натис. Пролунав тріск, і в руках у жінки лишився маленький уламок прикраси. Зате вона була на волі.

ЩЕ ОДНІ ЗАПРОСИНИ

До Нахравану поспішав гінець попередити Аббасу про затримку з від'їздом, а Джаафар ібн Ях'я, відзначаючи останній день перебування в Багдаді, сів за пишну вечерю. Коли їжа і вина набридли, йому захотілося послухати пісень.

— Чи не розбіглися ще співаки від абшитованого візиря? — спитав він. — Чи є хто-небудь?

— Аякже, мій візирю! — вигукнув емір розваг. — Твого веління чекає Абу Закар.

— Поклич! Я люблю його! Він komponує чудових пісень. І до того ж розумна людина.

Підложниці з лютнями розмістилися півколом, рабповодир привів сліпого, посадив на шовкову подушку.

Абу Закар володів не тільки гарним голосом, але й притаманною інколи сліпим особливою кмітливістю, що вкупі з природним розумом переходили у провидючість. Він давно вже збагнув вдачу Харуна ар-Рашіда і не так вірив його словам, як ледь чутним інтонаціям. Вранці халіф справляв враження стурбованої людини, дуже цікавився чутками в місті... Чого б це? Коли Ібрагім аль-Мосулі спитав, чи правда, що візирем стане аль-Фадль ібн ар-Рабіх, а з Бармекідами буде покінчено, Харун ар-Рашід гримнув: «Дурниці!» Видно, що його роздратувало запитання, та Абу Закар, який був при цьому, відчув нещирість у відповіді. А незабаром прийшла звістка про те, що Аббасин палац оточений халіфською вартою. Співак не сумнівався: над Джаафаром ібн Ях'єю нависла страшна небезпека. Він поважав візира, розумів його значення для халіфату, був у захваті від того, як Бармекіди підтримують розвиток мистецтва. Все це й привело його до Шемасійського палацу.

Він торкнув струни і заспівав:

Ночі цієї, а може й удень,
Чекає на нас безславний кінець.
Пам'ятай про одне! Пам'ятай про одне!
Брехати не стане сліпий співець.

І він у пророчім своїм сновиддю
Могилу побачив відкриту.
Аби відвернути зловісну біду,
Віддав би скарби всього світу.

Візира стурбувала пісня; він знав, що Абу Закар дуже порядна людина, і тільки хотів розпитати його, як до зали ввійшов воратар і мовчки зупинився перед столом, чекаючи дозволу говорити.

— Я слухаю. Хто там? — роздратовано спитав Джаафар ібн Ях'я.

— Масрур, мій візирю!

— Кат?! А ти не переплутав?

— Ні, мій візирю.

— Чого йому треба?! Чи, може, він хоче випити з нами? Клич!

Воратар розчинив двері.

Притримуючи незмінну шаблю, Масрур пройшов за лою, низько схилився.

— Що привело тебе до нас? — спитав Джаафар ібн Ях'я, уважно стежачи за ним.

— Халіфь засмучений, він так і думяв, у нас учта. Він кличять тебе до замку Вічності.

— Кличе мене? Але я щойно від нього, і ми попрощалися.

— Прибув посланець з Хорясяну. Хяліф хоче порадитися з тобою.

— Я гадав, ми більше ніколи з ним не зустрінемося! — пробурмотів візир, подавши знак, щоб йому принесли офіцерський стрій з шаблею.

Коли загін захмелілих вершників виїхав з Шемасійського палацу й звернув на дорогу, що вела до замка Вічності, стежкою від Тігру бігла жінка. Побачивши кавалькаду на чолі з Джаафаром ібн Ях'єю, вона замахла руками, закричала. Але відстань була велика. До того ж іржали коні, брязкотіли шаблі. Вершники зникли за поворотом, а жінка, вибравшись на дорогу, по якій вони проскакали, впала обличчям у дорожню куряву й заплакала.

Кавалькада розтяглася: попереду, наче провідник, Масрур, за ним візир, потім групами охорона. Від випитої вина злегка паморочилось у голові, і скажені гони подобалися всім.

Перед замком Вічності збуджений Джаафар ібн Ях'я перегнав ката і перший влетів у ворота, які розчинились при його наближенні. Масрур щось крикнув стражникам. Промайнули другі ворота, треті... Перед очима постало зведене за яких-небудь дві-три години велике турецьке

шатро. Візир здивовано глянув на нього, повернувся і лиш тоді збагнув, у яку біду втрапив. Розрахунок був по-диявольському простий: захопити його шаленими гонами і зачинити ворота перед носом охорони, що не могла їхати ні попереду свого володаря, ні поруч нього. Стражники опустили захисні ґрати, й почет, який супроводив візира, був відрізаний. З трьох боків двору до нього підходили озброєні негри. Запона над входом до шатра шарпнулася і розсунулася. В глибині була приготовлена плаха. Надривно скригнули ворота.

— Накязь хяліфія! — заявив Масрур. — Я повянен тебе вбяти, приняти йому твою голову.

Джаафар ібн Ях'я схопився за шаблю. Сорок негрів підняли списи. Він зрозумів: чинити опір дарма — і закричав, зводячи руки до неба:

— О аллах! Прошу твоєї ласки. — Потім опустив руки: земні турботи були куди ближчі. Хміль минув.

— Масруре! Ти тямуща людина. Я багатий, а служба твоя не вічна. У кожного з нас свій кінець. Дам тобі тисячу тисяч динарів, якщо ти випустиш мене звідси. Тисячу тисяч динарів і доброго бігуна на додачу. Тебе ніхто не наздожене. Погоджуйся! Вдома у Фергані ти будеш найбагатшою людиною.

— Слюга відданий не бере грошей.

— Гляди не помилися. Така нагода буває раз у житті. А гроші беруть усі. Даю половину моїх багатств. Чуєш? По-ло-ви-ну!

— Не візьму.

— Молодець! Я так і гадав, що ти відмовишся! Поважаю тебе з цієї хвилини, — вигукнув Джаафар ібн Ях'я, відразу змінюючи підхід. — Дозволь, я зустрінуся з Харуном ар-Рашідом. Я поговорю з ним, і все владнається.

— Хяляф не хоча з тобою зустрічатись. Він звялів принести твою голяву.

— У гніві він міг звеліти, а потім пожалкує. Можливо, вже пожалкував. Іди до нього і скажи, що я мертвий. Коли він зажуриться, признайся у всьому. Аллах свідок, половина моїх багатств твоя.

Пропозиція припала Масрурові до вподоби. Це не була зрада. Він нічого не втрачав. Харун ар-Рашід справді міг змінити рішення. Таке траплялося... Чому б не пошукати щастя.

Він хитнув головою, мовчки відібрав у візира шаблю, відвів його до шатра, звелів неграм стерегти і пішов.

Джаафар ібн Ях'я задумався. Він гірко каювся, що не поїхав з Багдада, повірив, що може мирно розлучитися з халіфом. Це помилка. Треба було зірвати відносини одразу, а він хотів їх наладити. «Хоча б проблиск співчуття! Де там...— думав він, пронизливо вдивляючись у байдужі обличчя негрів.— Сподіватися на допомогу не доводиться... Але треба якось врятуватися! Аббаса чекає на мене... Дітей викликала. Вона й гадки не має, що тут зі мною діється! О, аллах, навіщо людині влада? І без неї стільки клопоту! У чім сенс життя? Хіба не в тому, щоб жити спокійно? Спокій — це щастя! Я мрію тільки про одне: бути з дітьми, з дружиною... Здавалося, час настав... Але просто так я не дамся!»

У дверях з'явилася знайома постать. Джаафар ібн Ях'я подивився на ката і збагнув усе. Мов кризь сон почув слова, яких можна було й не говорити.

— Я сказав хяліфу, що ти вбитий. Він наказав принести голяву.

Неймовірним зусиллям волі візир опанував себе і вигукнув:

— Стривай!

Рушив назустріч Масрурові з єдиною метою — влучити мить і вихопити шаблю, що метлялася в того при боці.— Я хотів тобі щось сказати... Ні, не про помилування. Хай буде, що буде. Та Аббаса... Харун ар-Рашід хоче і її стратити!

Руків'я шаблі було зовсім близько...

— Аббаса мертва.

— Ти брешеш, негіднику!

По інерції він ступив ще крок, схопив шаблю і тієї ж хвилини зрозумів, що ферганець каже правду. Пальці розтулилися.

— А-а-а!

Зойк, що вирвався у нього з грудей, був схожий на крик смертельно пораненої тварини.

— А-а-а!

Усе було скінчено. Життя втратило сенс. Мов піднятий, упав Джаафар ібн Ях'я на плаху.

— Мертва! Вбий і мене, кате! Прошу тебе, вбий!

ХАРУН АР-РАШІД І ВІЗИРЕВА МЕРТВА ГОЛОВА

Халіф зрозумів, що кат сказав неправду. Зрозумів і те, що візир перебуває у замку Вічності. Це було головним. Час, виявляється, вибрано вдало. Навіщо поспішати? Хай людина трохи вип'є, тоді з нею легше впоратися. Але гаяти часу також не можна. Візир довідається про вбивство Аббаси, спорядить захист, покличе на допомогу Бармекідів з Нахравану, і почнеться усобиця.

Смикаючи себе за борідку, Харун ар-Рашід бігав по спальні, погрожував кулаком, кричав:

— Убити! Негайно!

І відразу касував наказа. Потім повторював знову.

— Обов'язково! Чуеш? Обов'язково!

Терези його розсуду схилилися то в один бік, то в другий. Нарешті він зупинився перед килимом, що висів на стіні, і вип'явся очима у вигаптуваний серед візерунків вислів. Вигадлива в'язь спліталася в чорну потворну павутину. У свідомості повільно вимальовувалися слова вірша. Він замислився, а потім прочитав рядки:

Мечів кришевих дай для нас —
Звитяг без зброї не буває.
Вбивають ворога лиш раз,
Безсилий тільки не вбиває!

Увійшов Масрур, тримаючи на срібній таці закривавлену голову. Харун ар-Рашід зблід. З таці на нього ніби ще дивилися очі ворога і друга.

— О Джаафарє! — вигукнув він патетично. — Не думав я, що цим усе скінчиться. Але ти не дотримав нашої умови. Пам'ятаєш? Визнавати тільки мое право — єдиного в халіфаті! — робити тільки те, що я хочу. Ти був надто високої думки про себе, бідний мій друже, став ворогом. І ось наслідок. Сумно. Правда ж? І мені сумно... Але ти заслужив своє... Негідник! Як ти смів знеславити мене?!

Кат поставив тацю на столик, а халіф провів паличкою чорного дерева, що була у нього в руці, по оскалених зубах мертвої голови:

— Та-та-та-та-та-та...

Масрурові перехопило подих.

Несподівано почувся стукіт у двері.

— Салям тобі, еміре правовірних! Можна зайти?
Голос, що пролунав за дверима, по-старечому деренчав.

Це був голос шейха Ісмаїла.

Харун ар-Рашід подав знак катові, почекав, поки той вибіг з тацею через потайний вихід, і мовив, ховаючи паличку чорного дерева:

— Просимо до нас, дядечку! І тобі салям! Дуже радий тебе бачити!

Старець зайшов до спальні і безсило опустився на найближчу подушку. Дихав важко, з присвистом, як буває у старих, коли вони хвилюються чи втомляться швидкою ходою.

Халіф звівся, підійшов до нього.

— Що з тобою, дядечку?

— О еміре правовірних, я скористався твоїм дозволом і прийшов без попередження. Старший воротар пропустив мене.

— Так і має бути. Такий мій наказ. Але що сталося? Розкажи!

— У місті неспокійно. Бармекіди хвилюються...

— Твої поради — наказ для мене, дядечку. Я вжив заходів. Запевняю тебе, Бармекіди заспокояться, всі до єдиного... дуже швидко.

— Ласки, еміре правовірних, ласки! Скасуй кару на горло.

— Кару на горло?.. Ах... Ти маєш на увазі Джаа...

— Так, так! Джаафара ібн Ях'ю! Візир повинен жити! Для користі халіфату!

— На жаль, дядечку... пізно...

— Ти вбив його?!

Шейх Ісмаїл схопився з подушки. Очі йому заблищали.

— Ні... Так говорити було б неправильно. Його вбила власна підлість.

— Ти вбив його! Ти! Найгіднішу людину в світі! Убивця!

— Цить,— гримнув Харун ар-Рашід, ледве стримуючись, щоб не покликати слуг і не витрутити рідного дядю.

Це було б ганьбою, і він розумів це.— Мій візир зрадив мене, дядечку. Він заслужив кари.

— Аббаса теж тебе зрадила? Куди вона зникла? Га?

— Це не питання політики. Жінка ніколи не була і не буде державним діячем.

— Чому ти не вислав візира до Хорасану? Це пішло б на користь халіфатові. Джаафар ібн Ях'я підніс би господарство, мистецтво...

— Він посіяв би чвари. З мого боку це тільки обережність. Я запобігав лихові. Ризикувати Хорасаном (змилуйся, аллах, а що, як він відокремився б) було б безумством.

— А те, що ти зробив, хіба не безумство? Ні, еміре правовірних, більше не чекай від мене щирості. У нас виграє той, хто викручується, бреше. Як набрехали на візира.

— Хто набрехав? Дуже цікаво...

— Цікаво, ти кажеш? А до чого призведе корисливість еміра правовірних? До нових розрухів, заколотів, чвар, суперечок, убивств... Віднині я мовчатиму. Мої думи і таємниці лишаться при мені.

— Дядечку, ти ніколи не знаєш, що ще накоїв візир і за що він поплатився головою. Звільнення аль-Аляві — це дрібниця... Як і ти, я теж змушений берегти свої таємниці. Іди! Я повинен зробити обмивання і помолитися. Мене чекають у мечеті...

РОЗДІЛ LXVII

ХАСАН І ХУСЕЙН

Зразу по молитві біля мечеті були заарештовані батько і брат Джаафара ібн Ях'ї. Палаці в Шемасії було оточено халіфською вартою, опір зломлено. Військові частини, які прибули до Нахравану нібито для проводів візира, захопили табір. Тисячі бармекідів знайшли свою смерть. На меджлісі, що відбувся того ж дня, заборонили згадувати їхні прізвища.

Зубейда тріумфувала. Лишилися Хасан і Хусейн, останні нащадки Бармекідів. Але вони давно вже були в руках надійних людей. В суботу ранком дітей привели до халіфа.

Радісні і пустотливі, вони вбігли до покою. Побачивши в кутку пишно вбраного дядю, підбігли до нього. За кілька хвилин молодший гладив бороду Харуна ар-Рашида, а старший — він, як і годилося, був хоробріший — висів у нього на шиї.

— Як вас звати, діти? — ледве видавив із себе халіф, із жахом помічаючи, що один хлопчик схожий на нього, а другий на Аббасу: ті ж риси обличчя, профіль, овал.

— Я — Хасан!

— Я — Хусейн!

— Хусейн і Хасан! Хасан і Хусейн! — бавилися малюки.

«Невже я вб'ю їх?! О аллах! Убивця, як вирвалось у шейха Ісмаїла? Убивця!! Ні, ні! Невинні створіння, небожі, вони житимуть! — думав він, переводячи погляд на Хусейна, в якому, здавалося, втілилась Аббаса, на Хасана, в якому він пізнав самого себе в далекі роки дитинства. — Але що це зі мною? Забув?! Подарував кривду? Ні! Ні! Вони мій сором і ганьба! Живі свідки...»

— Масруре! — гарикнув він, скидаючи Хасана і відштовхуючи Хусейна.

— Я тут, мій хяліфе!

— Візьми ключ, якого я тобі дав, зараз же відведи хлопчиків... Ти знаєш куди... обох... Хай вириють... поруч... трохи меншу... Ти зрозумів?

— Як не зрозуміти, мій хяліфе!

— Іди, мій вірний слуго.

Він поплескав Масрура по плечу, глянув на переляканих дітей і відвернувся, щоб сховати несподівані сльози.

Важко сказати, чому заплакав емір правовірних: чи це були сльози жалю і каяття, чи, може, сльози ненависті й люті.

В прорізі вікон синіли води Тігру. Вдалині на Багдадському мості ледве вгадувалося розіп'яте на перекладині візиреве тіло.

.....
Хто славен, хто щасливий у цьому світі? Той, хто зумів спрямувати плим життя в потрібний йому бік. Хай буде славний годеи слави, а щасливий вартий щастя!

ПІСЛЯМОВА

Давно вже прочитані казки «Тисячі й однієї ночі». Здавалося б, ніколи більше не зустрінемось із золотим віком багдадського халіфату, назавжди попрощалися з обведеним міцними мурами Багдадом — «столицею світу», з халіфом Харуном ар-Рашидом, його візирем Джаафаром ібн Ях'єю, гомінливим східним «суком» — ринком, пишно вбраними купцями, красунями, які нудьгують у гаремах, та їхніми пильними охоронцями — чорношкірими евнухами.

Та ось заманливо-привабна, чарівно-казкова доба оживає знову. Вона воскресає в історичних романах Джірджі Зейдана (1861—1914), арабського Вальтера Скотта, як називають його не тільки на батьківщині, але й в усіх країнах арабського світу.

Перу цього письменника-романіста належить дев'ятнадцять історичних романів. Сімнадцять із них складають «Серію оповідей з історії ісламу», що відтворює епоху арабського середньовіччя і охоплює сім століть (VII—XIII). В цих романах змальовано найбільш драматичні, кризові події, що були великими історичними віхами: зародження мусульманства; упад династії омейядських халіфів; арабські завоювання; боротьба мусульман, очолюваних Салахом ад-Діном, з хрестоносцями; встановлення влади Тулунідів тощо. Географічний діапазон романів дуже широкий. Дія здебільшого розгор-

тається на арабських землях Азії та Африки, проте події, покладені в основу романів «Абд ар-Рахман — переможець» та «Підкорення Андалусії», відбуваються на Піренейському півострові, а роман «Наречена з Фергани» переносить читача на територію теперішніх радянських середньоазійських республік; у романі ж «Карл і Абд ар-Рахман» описуються арабські завоювання у Франції. І всюди Джірджі Зейдан виступає як популяризатор національної історії, співець «славного минулого» арабів, як письменник, котрий плакає серед народних мас любов до батьківщини.

Наприкінці XIX й на початку XX століття Єгипет і Сирія пережили добу великих соціально-економічних та суспільно-політичних реформ, пов'язаних з розкладом феодальних відносин та розвитком капіталізму; добу культурного піднесення, що її арабські вчені називають відродженням. В цей час міцніє і мужніє арабська література, стисло пов'язана з національно-визвольним рухом, народними революціями. Спочатку розвиток її іде через становлення сентиментального та романтичного напрямку, потім дедалі виразніше переходить на дорогу реалізму, висуваючи цілу плеяду талановитих літераторів, у першій шеренгу якої стоять Джебран Халіль Джебран (1883—1931), Амін аль-Рейхані (1879—1940), Ібрагім аль-Мазіні (1890—1947), Таха Хусейн (нар. 1880), брати Теймур і Тауфік аль-Хакім (нар. 1898). Сюди ж слід віднести і Джірджі Зейдана. Упевнено долаючи багатовікову відсталість, зумовлену турецьким уярмленням, французьким та англійським пануванням, арабська література стає значнішою за тематикою, змістовністю, повніше відображає інтереси народу, кличе до боротьби за єдність і розкріпачення. За цих умов висвітлення подій арабського середньовіччя, талановитим ініціатором якого виступив Джірджі Зейдан, служило зміцненню національної самосвідомості, запалювало народні маси на боротьбу. Саме тому творчість Джірджі Зейдана і знайшла такий широкий відгук у серцях людей. Сьогодні з певністю можна сказати, що вона сягнула далеко за вузьконаціональні межі, вилилася в явище світової міри. Відомий радянський арабіст академік І. Ю. Крачковський, високо оцінюючи історичні романи Зейдана, писав: «...Поява їх у сучасній арабській літературі дає останній право на певне місце серед живих літератур культурного світу і на великий інтерес до неї з боку не тільки арабів, але і взагалі освічених читачів»¹.

До «Серії оповідей з історії ісламу» входить написаний в 1905—1906 рр. роман «Сестра Харуна ар-Рашіда», власне: «Аль-Аббаса, сестра Харуна ар-Рашіда», який має і іншу назву: «Падіння Барме-

¹ І. Ю. Крачковский, Исторический роман в современной арабской литературе, Избранные сочинения в шести томах, т. 3. М.—Л., 1955—1960, стор. 40.

кідів». Він знайомить читача з добою правління одного з найславетніших багдадських халіфів, із життям та побутом різноплеминого населення халіфату; боротьбою різних придвірних угруповань, інтригами, ретельно підготовленим дворцевим переворотом. Кульмінацією роману є історичні події передостанньої п'ятниці місяця мухарема 187 року хіджри (27 січня 803 р.), коли в «столиці світу» Багдаді була знищена впливова родина Бармекідів і Харун ар-Рашид нарешті став керувати державою самовладно. Джірджі Зейдан був і письменником і істориком¹. В його романах література та історія стисло пов'язані між собою; іноді, коли бракує конкретних історичних даних, переважає мистецька уява, частіше ж гору бере дослідницька ретельність, що часом навіть шкодить художній цілісності. Загалом же письменникові твори — це широкі полотна правдиво змалюваної минувшини.

В романі «Сестра Харуна ар-Рашида» мало вигаданих персонажів. Абу-ль-Атахія, Аббаса, аль-Фадль ібн ар-Рабіх, сліпий співак Абу Закар, кат Масрур, Зубейда, Абу Нувас, Мухаммед аль-Амін, не кажучи вже про халіфа та його візира, — справжні історичні постаті. Їхня зовнішність, характери, внутрішні причини тих чи інших вчинків описані з граничним наближенням до того, що пощастило відновити з хронік, які збереглися до наших днів. Все це становить особливий інтерес для читача, який мало знайомий з історією багдадського халіфату, бо кризь чарівну призму «Тисячі й однієї ночі» надто важко вгадати справжній хід історичного розвитку.

Джірджі Зейдан — історик. Він правдивий навіть у дрібницях, чого, до речі, не можна сказати про деяких західноєвропейських історичних романістів. Наприклад, описуючи флотилію човнів, що стоять на причалі біля палацу молодого спадкоємця престолу, він докладно розповідає про те, як химерно оздоблено прову кожного човна. Це сприймається — аналогія багата — як літературний прийом. Насправді ж розповідь про аль-Амінову флотилію зроблена на підставі свідчень арабського історика Ібн аль-Асіра (1160—1233). Пригадуєте вірменський покій в Зубейдиному палаці, вишуканий одяг дружини Харуна ар-Рашида? Оцінюючи вартість оздоблення покою і Зубейдиного гардеробу, письменник використовує «Аль-Фарадж ба'да-ш-шида»². До речі, згідно думки літературної комісії при ООН, «Аль-Фарадж ба'да-ш-шида» є після казок «Тисячі й однієї ночі» другим за художнім значенням літературним твором арабського се-

---

¹ До найвідоміших історичних робіт Джірджі Зейдана належать: п'ятитомна «Історія мусульманської цивілізації», «Історія арабів до ісламу», «Генеалогія стародавніх арабів» та інші.

² Літературний твір X ст.

редньовіччя. У нас він, на жаль, зовсім невідомий широкому колові читачів. Навіть таке, здавалося б, тривіальне, з погляду європейців, твердження, що Зубейда була найулюбленішою дружиною Харуна ар-Рашіда, є історичним фактом: з численних дружин і підложниць халіф незмінно віддавав перевагу першій сейїді халіфату.

Вірші, які ми подибуємо в тексті (як це відповідає духові доби!), також здебільшого взяті у класичних авторів. Змальовуючи Багдад, письменник у розділі «Багдад — столиця світу», анітрохи не зважаючи на те, що це далеко не літературний прийом, наводить старовинну карту міста, що збереглась і дійшла до нас¹. Вказаний розділ у Джірджі Зейдана був перший, та оскільки він дуже нагадує історичну довідку, його часто переносять і друкують після зав'язки, як це, наприклад, зроблено у французькому перекладі (Париж, 1912), де він є третім; в одному ж із арабських видань (Каїр, 1949) він окремо наводиться у післямові.

«А як стосовно того, що Харуну ар-Рашідові принесли на тачі відсічену візиреву голову?» — запитає читач. Так бувало неодноразово. Закривавлений Масрур приносив голови, з яких на тачю стікала кров і в яких ще не встигли погаснути зіниці.

Усі ці численні «деталі», зафіксовані в історичних арабських хроніках, надають романові максимально можливого ступеня правдивості, історичної реальності, яку вдалося відновити за тисячоліття по тому, як усі живі свідки упаду Бармекідів загинули.

А чи правдива з погляду історичної достеменності сюжетна канва роману? Про це вельми важко судити. Проте можливість саме такого розвитку подій не тільки не позбавлена реального ґрунту, але й уявляється досить обґрунтованою. Думки істориків, звичайно, діаметрально розходяться. Доктор історичних наук Є. А. Беляєв цілком заперечує романтичну історію Аббаси. При цьому він посиляється на арабського історика Ібн Халдуна (1332—1406)². Німецький спеціаліст з історії ісламу А. Мюллер, навпаки, переказував версію, яка походить від середньовічних істориків-арабів і без істотних відхилень покладена в основу роману. Зарахування цієї версії до розряду історичних анекдотів він відхилив³. Академік В. Бартольд взагалі не згадує про Аббасу, а близькість Джаафара ібн Ях'ї до халіфа пояснює певною східною нечнотою. Але вчений дає належну оцінку візиреві, відзначаючи його красномовство і обізнаність з астрологією,

---

¹ В багатьох виданнях, а також перекладах ця карта опущена.

² Е. А. Беляев, Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. М. «Наука», 1965, стор. 241.

³ А. Мюллер, История Ислама, т. 2. С.-П., 1895, стор. 169.

мимохідь говорить, що Джаафар ібн Ях'я був відомим правodawцем мод¹.

А як же сприймали упад Бармеکیدів самі араби? В силу вродженого темпераменту і схильності до романтизму вони у величезній більшості беззастережно приймали версію, що й покладена в Джірджі Зейдана в основу роману. На користь цієї версії, зокрема, свідчить надто поблажлива, як на ті часи, кара, що її зазнали батько Джаафара ібн Ях'ї та його брати. Незважаючи на те, що вони обіймали високі посади, їм було збережене життя, хоча вони й потрапили до в'язниці². Усунення впливової родини від керування халіфатом, безперечно, підготовлялося заздалегідь, проте безпосереднім поштовхом цілком могла бути несподівана звістка про наявність у халіфської сестри Аббаси двох позашлюбних дітей. Джірджі Зейдан мав цілковите право і підстави покласти саме цю версію в основу свого роману.

А до якого висновку приходять історики стосовно справжнього місця Харуна ар-Рашіда в історії багдадського халіфату? Халіф був досить пересічним державцем, про що свідчить розправа з Бармекидами, яка справила на сучасників надзвичайно тяжке враження. А незаслужена слава, що так звеличила халіфа в очах нащадків, цілком і повністю походить від чарівного впливу казок «Тисячі й однієї ночі». Змальовуючи Харуна ар-Рашіда деспотом, який керується тільки власними інтересами і бажаннями, Джірджі Зейдан розвінчує міф, що про нього склався, відновлює історичну справедливість. І в цьому також безумовна заслуга письменника.

Оцінюючи «Сестру Харуна ар-Рашіда» з чисто літературного боку, доводиться зазначити, що далеко не всі персонажі змальовані достатньо виразно, а їхні дії не завжди зумовлені внутрішньою необхідністю. Так, трохи блідою здається любовна лінія Абу-ль-Атахія — Атба, що пояснюється не тільки її схематичністю, але й браком психологічного аналізу. Яскравішим хотілось би бачити і Аббасине кохання, тим більше що героїня жертвує заради свого почуття всім, що має, і навіть власним життям. Як мати, котра палко кохає своїх хлопчиків, вона запам'ятовується краще. В романі, при всій знадливості його фабули, наявності різких, несподіваних сюжетних поворотів і внутрішній напруженості, мало по-справжньому глибоких, хвилюючих драматичних ситуацій, що на них такі багаті твори аналогічного жанру в Західній Європі та Росії. Водночас «Сестра Харуна ар-Рашіда» набагато цікавіша за чимало інших книжок завдяки бар-

¹ В. В. Бартольд, Бармекиды, т. VI. М., 1966, стор. 672.

² Муса і Мухаммед, брат та дядько Джаафара ібн Ях'ї, згодом були звільнені і обіймали великі посади в халіфаті.

вистому східному колоритові, змалюванню далекого від нас, незвичайного, заманливого світу.

Деяка художня недосконалість твору пояснюється загальною відсталістю арабської літератури на початку ХХ століття, просвітительською метою письменника, а також частково і самою манерою його літературної творчості. Починаючи роботу над романом, Джірджі Зейдан старанно вивчав епоху, зупинявся на найбільш цікавих, вузлових подіях. Поступово в його думці вимальовувалася схема, яку він називав «кістяком роману». Написавши кілька розділів, він відносив їх до заснованого ним журналу «Аль-Хіляль». Коли черговий номер журналу виходив у світ, письменник починав працювати над наступними розділами. І так тривало доти, доки вичерпувалася сюжетна схема роману. Метод роботи Джірджі Зейдана, отже, нагадує спосіб Олександра Дюма, що про нього Карл Маркс писав: «Він завжди вивчає матеріал тільки для наступного розділу... З одного боку, це надає його викладові деякої свіжості, бо те, що він повідомляє, для нього є таким же новим, як і для читача, а з другого боку, в цілому це слабо»¹.

Найпривабливіші персонажі роману — Аббаса, розумна і вірна дружина (за деякими історичними даними, вона тричі була одружена і тричі повдовіла), яка не тягнеться до грошей і влади, а мріє разом з чоловіком і дітьми залишити Багдад, де стільки зла, підлості і небезпеки, і спокійно жити в тихій долині Хорасану; Джаафар ібн Ях'я, талановитий державний діяч, що не зумів устерегтися і попав до пастки, спритно влаштованої його високим заступником і майже другом; нарешті, Атба зворушливо віддана своїй паніі.

З інших дійових осіб роману хочеться відзначити лестиву і лукаву Зубейду, типового східного царедворця підлесливого аль-Фадля ібн ар-Рабіха та Абу Нуваса, еротичними віршами якого араби зачитуються і сьогодні. Високою художністю відзначається вдало введений тип работоргівця. Фанхас — не персонаж з «Алі Баби і сорока розбійників», це людина розумна, вихована, спритна, наділена неабиякими гендлярськими здібностями. І тим гостріше відчуваєш його егоїзм, тим огиднішими здаються дії, що несуть людям непоправне зло і позбавлені будь-якої гуманності. Фанхас — закінчений виразник ідей східного «класичного рабства».

Справжньою картинною галереєю проходять перед читачем слуги, рабині, підложниці, євнухи, які складають строкате тло роману, а часом і впевнено виходять на авансцену. Деякі з них залишаються в пам'яті, як цілком самостійні образи. В першу чергу це стосують-

---

¹ Маркс — Енгельсові, 23 лютого 1851 року.—В кн.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 27, стор. 173.

ся Карнафле, чарівної і освіченої красуні, яка звикла до становища рабині і, мабуть, уже ним не засмучується. Такі ж і подруги Карнафле. Зауважте: коли аль-Фадль ібн ар-Рабіх закінчував огляд Карнафле та Сюзанни і стало ясно, що він купить їх для спадкоємця престолу, третя дівчина просить придбати і її. Вона боїться пропустити вигідного покупця на власне тіло, за користування яким хоче здобути кращі умови життя.

Зразковий виконавець панської волі — головний євнух Аббаси Урджуан. Він по-дитячому прихильний до панії, колись няньчив її, а тепер дбайливо нагадує слугам, щоб ті не забули взяти в дорогу улюблені сейїдині страви. Але ось Харун ар-Рашід погрожує берберові стратою, і той виказує Аббасину таємницю. Чи зовнішня слухняність і навіть дбайливість раба — всього лишень машкара, мимоволі надягнена на обличчя; чи страх сильніший за відданість?

Поява історичних романів Джірджі Зейдана була на свій час великою подією в літературі і взагалі в культурному житті арабського світу. Успіх «Серії оповідей з історії ісламу» був надзвичайний. Цікаві факти наводить Е. Арасли: султан Занзібару Халід ібн Мухаммед ібн Саїд засипав письменника листами, в яких вимагав, щоб Зейдан не барився з публікуванням наступного роману; інший читач писав: «Надішліть нам (роман) у рукописній формі, щоб ми прочитали його і повернули Вам, бо в нас нема терпцю чекати виходу «Аль-Хіляля»¹.

Історичні романи Джірджі Зейдана продовжують тріумфальну ходу по країнах і континентах. Вони багато разів видавалися в арабських державах Азії та Африки. Знаємо їхні скорочення, варіації, популярні виклади, переробки для сцени. Вони перекладені на східні та європейські мови: урду, перську, тамільську, турецьку, португальську, французьку, англійську, німецьку та інші. І. Ю. Крачковський зауважив таке: «Перелік усіх перекладів романів Зейдана на інші мови є самостійним бібліографічним завданням»².

На закінчення хотілося б навести оцінку «Сестри Харуна ар-Рашіда», подану у французькому виданні роману. Автор передмови, відомий французький письменник Клод Фаррер, пише: «Навіщо силкуватися хвалити книгу, яка говорить сама за себе? Я сподіваюся, що всі читачі «Сестри Харуна ар-Рашіда», прочитавши перші чотири сторінки, вже не зупиняться, аж поки не проковтнуть останньої». Підкреслюючи високу культуру арабів, Клод Фаррер запитує, чи не

¹ Е. Г. Араслы, Джирджи Зейдан и арабский исторический роман. М., «Наука», 1967, стор. 68.

² И. Ю. Крачковский, Исторический роман в современной арабской литературе, Избранные сочинения в шести томах, т. 3. М.—Л., 1955—60, стор. 37.

зазнала Франція, та і вся Західна Європа, великої катастрофи, коли 732 р. недалеко від Пуатьє вільні стрільці Шарля Мартеля з Каролінгії розбили арабське військо? Чи не віддалилася того дня цивілізація на вісімсот років, аж до початку Ренесансу? Араби принесли Іспанії справжню культуру. Щоб зрозуміти це, досить подивитися на руїни Севільї, Гренади, Кордови, Толедо. Не так уже багато треба, «...щоб уявити собі, що сталося б із нашою Францією, сплюндрованою ісламом, поневоленою кровожерними бандитами...»,— іронічно зауважує Фаррер,— з нашою Францією, яка перемогла арабів, але потім «... була залита кров'ю і слізми, сплюндрована хрестовими походами»¹. І все це діялося в той час, коли арабський світ і його висока культура квітували від Гвадалквівіру до Інду.

Можна не погоджуватися з полемічними крайнощами Клода Фаррера, проте думка про високу цінність середньовічної арабської культури висловлена тут вельми красномовно і щиро. Хай вона заохотить читача до пізнання арабської минувшини. А в цім пізнанні йому прислужиться і історичний роман Джірджі Зейдана, що оце вперше видається в нашій країні і що його ще в 30-і роки наполегливо радив перекласти Максим Горький.

Ігор ЛЕБЕДИНСЬКИЙ

---

¹ G. Z a i d a n, Al-Abbassa ou la Soeur du Calife. Paris, 1912, стор. 9, 10.

ДЖИРДЖИ ЗЕЙДАН
СЕСТРА ХАРУНА АР-РАШИДА
Исторический роман
(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *І. М. Дзюба*
Художник *В. М. Гринько*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *В. К. Лопата*
Коректори *Н. Н. Плачинда,*
Т. Г. Погребна

Виготовлено на Київській книжковій фабриці № 1 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Довженка, 5.

Здано на виробництво 10/X 1968 р. Підписано до друку 31/XII 1968 р. Папір № 2. Формат паперу 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 5,25. Умовн. друк. арк. 8,82. Обліково-видавн. арк. 8,899. Ціна 63 коп. Замовл. 01209. Тираж 30 000.

3000

1000

83 коп.